

Frihet og dannelse

**En innflytelsesteoretisk studie av Wilhelm von Humboldts
betydning for John Stuart Mill**

Ole Martin Moen

Masteroppgave i idéhistorie

Det humanistiske fakultet

Universitetet i Oslo

14. august 2009

SAMMENDRAG

Denne oppgaven er en idéhistorisk undersøkelse av i hvilken grad og på hvilke måter Wilhelm von Humboldt (1767-1835) øvet innflytelse på John Stuart Mill (1806-1873). Oppgavens tar for seg Humboldts verk *Ideen zu einem Versuch, die Grenzen der Wirksamkeit des Staats zu bestimmen* (1793), det eneste av Humboldts verker det er kjent at Mill leste, og Mills *On Liberty* (1859), det av Mills verker som er tydeligst influert av Humboldt. Tesen det argumenteres for er at Humboldts innflytelse på Mill er langt sterkere enn hva som ofte er antatt, og at Humboldt var viktig både for at Mill valgte å skrive *On Liberty*, for Mills utforming av verket og for hovedargumentet Mill presenterer om forholdet mellom politisk frihet og menneskelig utvikling. Hensikten med oppgaven er å kaste lys over en lite utforsket del av Mills intellektuelle progresjon og å vise at Humboldt fortjener en mer sentral plass i den politiske idéhistorien enn hva han ofte er viet. Oppgaven er innledet av en diskusjon om de metodiske forutsetningene idéhistoriske innflytelsesstudier.

Til Jon O. Moen,
Med et håp om at du visste
hvilken inspirasjon du var

Forord

Jeg fikk ideen til denne oppgaven i “The Buttery” ved Wolfson College, University of Oxford, den 26. september 2007, på et seminar i politisk filosofi arrangert av tankesmien Civita. Jeg skylder en stor takk til Civita for å kultivere et godt miljø for akademiske studier av liberalismen og dens historie, og til Lars Fr. Svendsen, prosjektleder i Civita, for under dette seminaret å ha gjort meg oppmerksom på Humboldts tenkning.

En takk fortjener også Department of Philosophy ved University of California, Berkeley, hvor jeg fikk tilbringe høstsemesteret 2008 som predoktoral gjesteforsker. Denne oppgaven er skrevet delvis i Berkeley og delvis i Oslo, og takksigelser må rettes til bibliotekarene ved både Bancroft Library, Berkeley, og Universitetsbiblioteket i Oslo for deres evne til å grave frem obskure tekster på kort notis.

I tillegg må Thomas M. Johanson og Andreas Aure takkes for kommentarer på manuskript, og ikke minst fortjener min veileder, Thomas Krogh, en stor takk for gode diskusjoner og konstruktive forslag.

Ole Martin Moen
Oslo, 8. august 2009

Innholdsfortegnelse

SAMMENDRAG	ii
FORORD	iv
I INNLEDNING	1
1.1: Overblikk og forskningshistorie	1
1.2: Hvordan spore innflytelse i idéhistorien?	5
1.3: Litteraturbemerkning	18
II WILHELM VON HUMBOLDTS POLITISKE FILOSOFI	19
2.1: <i>Ideens</i> intellektuelle bakgrunn og genese	19
2.2: <i>Ideens</i> formål og struktur	23
2.3: Humboldt om målet for menneskelig handling	26
2.4: Humboldt om målet for statlig handling	33
2.5: Humboldt om frihet og menneskelig utvikling	43
2.6: Sluttbemerkning	46
III FRA BERLIN TIL LONDON	49
IV W. v. HUMBOLDTS INNFLYTELSE PÅ JOHN STUART MILL	58
4.1: <i>On Liberty</i> s intellektuelle bakgrunn og genese	58
4.2: <i>On Liberty</i> s formål og struktur	70
4.3: Mill om målet for menneskelig handling	75
4.4: Mill om målet for statlig handling	85
4.5: Mill om frihet og menneskelig utvikling	92
4.6: Sluttbemerkning	97
ETTERORD / VIDERE STUDIER	101
LITTERATUR	102

I: Innledning

1.1: Overblikk og forskningshistorie

“The grand, leading principle towards which every argument in these pages converges, is the absolute and essential importance of human development in its richest diversity”. Slik lyder epigrafen til John Stuart Mills *On Liberty*. Denne er signert “Wilhelm von Humboldt, *The Sphere and Duties of Government*”.¹

Da *On Liberty* for første gang ble utgitt i 1859, var Wilhelm von Humboldt kjent på begge sider av den engelske kanal som en respektert tysk diplomat, lingvist og utdannings-teoretiker, som arkitekten bak det preussiske utdanningssystemet og som grunnleggeren av Universitetet i Berlin. *The Sphere and Duties of Government* var tittelen gitt til en engelsk oversettelse av en liberal politisk avhandling som Wilhelm von Humboldt hadde forfattet da han var i midten av tyveårene. Selv hadde Humboldt titulert avhandlingen *Ideen zu einem Versuch, die Grenzen der Wirksamkeit des Staats zu Bestimmen* (heretter: *Ideen*). Med unntak av fire korte utdrag som ble trykket i *Berlinische Monatsschrift* i 1792 og 1793, ble *Ideen* aldri publisert så lenge Humboldt var i live. Den første publikasjonen fant sted i Berlin i 1851, 16 år etter forfatterens død, etter påtrykk fra Wilhelm von Humboldts ikke mindre kjente bror, naturvitenskapsmannen Alexander von Humboldt. Tre år etter førsteutgivelsen ble boken oversatt til engelsk og publisert i London av John Chapman Press. Kort tid etter ble boken lest av den 48 år gamle John Stuart Mill som – dersom vi skal tro Mills dagbøker og brevkorrespondanser – få måneder senere begynte å arbeide med boken vi idag kjenner som *On Liberty*; en bok han altså lot bære et Humboldt-sitat som epigraf.

På bakgrunn av dette er det et spørsmål som melder seg: Er Humboldt-sitatet som åpner *On Liberty* kun et tilfeldig sitat som Mill fant treffende, eller representerer sitatet noe mer dyptstikkende, som et pek til en viktig inspirasjonskilde eller en anerkjennelse av intellektuell gjeld? Selv om dette spørsmålet, som vi skal se, ikke er blitt utforsket i detalj, er det konsensus

---

¹ John Stuart Mill, *On Liberty*, *Collected Works of John Stuart Mill (CW)*, John Robson (red.), 33 bd (Toronto: Toronto University Press, 1977), 18:215.

om at svaret heller mot det siste alternativet. At Humboldt øvet reell innflytelse på John Stuart Mills tenkning er vedgått i sentrale verker som John C. Rees' *John Stuart Mill's On Liberty*, Richard Reeves' *John Stuart Mill: Victorian Firebrand* (den i skrivende stund nyeste Mill-biografien) og Alan Ryans "Mill in a Liberal Landscape", i tillegg til i Alexander Bradys omfattende introduksjon til bind 18 (bindet som omfatter *On Liberty*) av John Robsons 33-bindsverk *Collected Works on John Stuart Mill (CW)*. Når Humboldt trekkes frem i disse verkene blir hans innflytelse derimot ikke viet noen omfattende diskusjon; Humboldt blir kun listet opp ved siden av Bentham, James Mill, Comte, Tocqueville, Coleridge, Caryle, Goethe, Hegel og Malthus som intellektuelle skikkelser viss ideer i noen grad var med på å forme John Stuart Mills tenkning.²

Enkelte argumenterer derimot for en mer fremtredende innflytelseslinje fra Humboldt til Mill. Ett eksempel er Andrew Valls, som i "Self-Development and the Liberal State: The Cases of John Stuart Mill and Wilhelm von Humboldt" hevder at Humboldt ikke bare var én blant mange innflytelseskilder, men "one of the main influences" på *On Liberty*.³ Innen Humboldt-forskningen hevdes det samme i J. W. Burrows introduksjon til Cambridge-utgaven av *Ideen* og i Paul R. Sweets tobindsverk *Wilhelm von Humboldt: A Biography*, der første binds appendiks tar for seg *Ideens* "publication, reception and influence". Sweet hevder at Mill var "seriously attracted" til Humboldts ideer og at det var "a fundamental quality to Humboldt's liberalism that was very congenial to Mill".⁴

Den sterkeste påstanden om Humboldts innflytelse på Mill finner vi i Nicholas Capaldi omfattende og autoritative intellektuelle Mill-biografi fra 2004. Her bruker Capaldi et radikalt begrep for å beskrive hvordan Humboldts avhandling forholder seg til *On Liberty*. Ifølge Capaldi kan *On Liberty* med rette forstås som en "re-statement" av Humboldts verk.⁵

Gitt betydningen av "re-statement" i det engelske språket er dette en kraftfull påstand, og vi skal senere komme tilbake til hvorvidt påstanden holder. Uansett synes det klart fra et sveip over sekundærlitteraturen at Humboldt stod i en særstilling for Mill. Dette bekreftes også hva Mill selv skrev. I *Autobiography* hevder Mill, i sin diskusjon av *On Liberty*, at "As the book

---

² John C. Rees, *John Stuart Mill's On Liberty* (Oxford: Oxford University Press, 1985), 52, 75, 120; Richard Reeves, *John Stuart Mill: Victorian Firebrand* (New York: Overlook Press, 2006), 278, 299-300; Alan Ryan, "Mill in a Liberal Landscape", *Cambridge Companion to John Stuart Mill*, John Skorupski (red.) (Cambridge: Cambridge University Press, 1998); Alexander Brady, "Introduction", *CW*, Robson (red.), 18:lvi.

³ Andrew Valls, "Self-Development and the Liberal State: The Cases of John Stuart Mill and Wilhelm von Humboldt", *Review of Politics*, bind 16, 1999, 251.

⁴ J. W. Burrow, "Introduction" i Wilhelm von Humboldt, *The Limits of state Action* (Cambridge: Cambridge University Press, 1969), xviii; Paul R. Sweet, *Wilhelm von Humboldt: A Biography*, 2 bd (Columbus: Ohio State University Press, 1978), 1:305.

⁵ Nicholas Capaldi, *John Stuart Mill: A Biography* (Cambridge: Cambridge University Press, 2004), 269.

[*On Liberty*] which bears my name claimed no originality for any of its doctrines, and was not intended to write their history, the only author who preceded me in their assertion, of whom I thought it appropriate to say anything, was Humboldt...”.⁶ I andre kapittel av *On Liberty* kan vi lese følgende:

Few persons, out of Germany, even comprehend the meaning of the doctrine which Wilhelm von Humboldt, so eminent both as a savant and as a politician, made the text of a treatise – that ‘the end of man, or that which is prescribed by the eternal or immutable dictates of reason, and not suggested by vague and transient desires, is the highest and most harmonious development of his powers to a complete and consistent whole;’ that, therefore, the object ‘towards which every human being must ceaselessly direct his efforts ... is the individuality of power and development;’ that for this there are two requisites, ‘freedom, and a variety of situations;’ and that from the union of these arise ‘individual vigor and manifold diversity’...⁷

Gitt hvor sentralt ideen som her er skissert står i *On Liberty*, synes det det å være god grunn til å anta at bokens epigraf refererer til noe substansielt. Kuriøst kan det også nevnes at Rees har påpekt at mens monumentale skikkelser som Locke, Kant and Bentham hver har sitt navn nevnt én gang i *On Liberty*, er Humboldts navn nevnt og diskutert ni ganger.⁸

Trass i at selv et overfladisk blick på primær- og sekundærlitteraturen altså henter i retning av at det her er noe å hente, er denne relasjonen som nevnt viet lite oppmerksomhet. Capaldi går ikke i detalj og det samme er tilfelle med de andre verkene referert til ovenfor, både de som hevder at Humboldts innflytelse var moderat og de som hevder at den var mer omfattende. Nadia Urbinati og Alex Zakaras *John Stuart Mill’s Political Thought: A Bicentennial Reassessment* nevner ikke Humboldt overhode.⁹ Mest oppmerksomhet til Humboldt-Mill-relasjonen er viet i Valls’ artikkel, men siden denne artikkelen er en komparativ analyse skrevet i statsvitenskapelig øyemed, snarere enn en kontekstualisering skrevet i idéhistorisk øyemed, er ikke spørsmålet om i hvilken grad og på hvilke måter Humboldt øvet innflytelse på Mill et vesentlig vektlagt punkt.

Det må vedgås at både Rees, Reeves og Ryan går i noe detalj på ett aspekt ved Humboldt-Mill-relasjonen, nemlig Humboldts og Mills syn på ekteskap. Valget av ekteskap som tema lar seg derimot forklare ved at dette er det eneste temaet i *On Liberty* over hvilket Mill eksplisitt går inn i en polemikk med Humboldt, og verken Rees, Reeves og Ryan går lengre enn å referere denne polemikken.

---

⁶ Mill, *Autobiography, CW*, 1:261.

⁷ Mill, *On Liberty, CW*, 18:261.

⁸ Rees, 278.

⁹ Nadia Urbinati og Alex Zakaras (red.), *J. S. Mill’s Political Thought: A Bicentennial Reassessment* (Cambridge: Cambridge University Press, 2007).

Gitt mangelen på redegjørelser for Humboldt-Mill-relasjonen er det derfor forståelig hvorfor Capaldi, etter å ha innrømmet at hans kraftfulle påstand om Humboldts innflytelse på Mill “would have to be documented in much greater detail than I can provide here”, “strongly suggests” at noen studerer denne relasjonen nærmere.¹⁰

Målet for denne oppgaven er å utføre studiet Capaldi etterlyser ved systematisk å undersøke på hvilke måter og i hvilken grad Humboldt øvet innflytelse på Mill.

Det er flere grunner til at denne studien kan ha faglig verdi. Én grunn er at den kan gi et bidrag til vår forståelse av Mills intellektuelle utvikling på 1850-tallet. En annen grunn er at den kan bidra til en reevaluering av Humboldts idéhistoriske betydning. Dersom det kan vises at Humboldt øvet sterk innflytelse på et verk som *On Liberty*, fortjener Humboldt en mer prominent plass i den politiske idéhistorien generelt, og i liberalismens historie spesielt, enn hva han ofte tilskrives. I kontemporære utlegninger om Humboldt og hans virkningshistorie er det vanlig at hans politiske filosofi havner i skyggen av hans språk- og utdanningsteori, og nært knyttet til denne tendensen internt i Humboldt-forskningen, er det også tilfelle at de fleste politisk orienterte filosofi- og idéhistorieverk utelater Humboldt, og selv verk som spesifikt konsentrerer seg om liberalismens historie vier sjelden Humboldt oppmerksomhet. For å eksemplifisere dette ved fem idéhistoriske standardverk om liberalismen, kan det påpekes at verken Norman P. Berrys *On Classical Liberalism and Libertarianism*, Pierre Manents *An Intellectual History of Liberalism*, Annabel Pattersons *Early Modern Liberalism* eller Harold J. Laski's *The Rise of Modern Liberalism* nevner Humboldt. I Richard J. Arnesons omfattende trebindsverk *Liberalism* er Humboldt nevnt én gang – interessant nok i et sitat fra Mill. Unntaket fra denne trenden er Guido de Ruggieros *The History of European Liberalism*, et verk som i hovedsak fokuserer på den kontinentale liberale tradisjonen og som vier Humboldt en ensides oppsummering.¹¹

De tre mest omfattende behandlingene av Humboldts politiske tenkning er alle kun tilgjengelige på tysk. Disse er Siegfried Battistis *Freiheit und Bildung*, Dietrich Spittas *Die Staatsidee Wilhelm von Humboldts* og Jens Pedersens *Wilhelm von Humboldts Rechtsphilosophie*. Den siste av disse gir også en behandling av Humboldts politiske resepsjonshistorie. Det bør nevnes at Bruno Gebhardts *Wilhelm von Humboldt als Staatsmann*, trass i å

---

¹⁰ Capaldi, 269.

¹¹ Norman P. Berry, *On Classical Liberalism and Libertarianism* (London: Palegrave Macmillan, 1987); Pierre Manent, *An Intellectual History of Liberalism* (Princeton: Princeton University Press, 1996); Annabel Patterson, *Early Modern Liberalism* (Cambridge: Cambridge University Press, 2006); Harold J. Laski, *The Rise of Liberalism: The Philosophy of a Business Civilization* (New York: Harper & Brothers, 1936); Guido de Ruggiero, *The History of European Liberalism*, overs. av R. G. Collingwood (Boston: Beacon Press, 1966), 221.

være et av de mer omfattende verkene om Humboldt, knapt vier oppmerksomhet til Humboldts politiske tenkning og nær sagt utelukkende fokuserer på hans diplomatiske karriere.¹² På engelsk finnes ingen omfattende studier av Humboldts politiske filosofi, med unntak av det som er å finne i de respektive kapitlene om Humboldt i Frederick Beisers *Enlightenment, Revolution and Romanticism: The Genesis of Modern German Political Thought 1790-1800* og i Reinhold Aris' *History of Political Thought in Germany from 1789 to 1815*, i tillegg til redegjørelsen og diskusjonen som finnes i Sweets *Wilhelm von Humboldt: A Biography*.¹³ På norsk er de politiske aspektene ved Humboldts tenkning behandlet kort i Øystein Sørensens *Ideer om frihet* og noe mer utførlig i Lars Fr. Svendsens nylig utgitte antologi *Liberalisme: Politisk frihet fra John Locke til Amartya Sen*.¹⁴

I den følgende diskusjonen av Humboldts innflytelse på Mill vil jeg, der det er relevant, gå nærmere inn på denne litteraturen. Først vil jeg derimot rette oppmerksomheten mot denne oppgavens største metodiske utfordring.

1.2: Hvordan spore innflytelse i idéhistorien?

Idet man skal studere på hvilke måter og i hvilken grad Humboldt influerte Mill, reiser det seg et spørsmål: Hvilke skritt må man ta, og i hvilken rekkefølge, for å bevise eller sannsynliggjøre en slik innflytelse? Når jeg nå skal søke å skissere et svar til dette spørsmålet, vil jeg først nærme meg spørsmålet i dets generelle form: hvordan bør man gå frem for å spore en tenkers innflytelse på en annen?

Dette er et spørsmål som er langt mer komplekst enn hva det er lett å anta ved første øyekast. For kort å indikere kompleksiteten i spørsmålet, kan det først påpekes at det er grunnleggende uklart hva fenomenet innflytelse overhodet *er*. Hva er det vi mener når vi sier at en tenker A influerte en tenker B, eller at Humboldt influerte Mill? Hva innflytelse består i er et vidt spørsmål der ethvert svar er avhengig av en rekke alt annet enn selvvinnlysede standpunkter innen psykologi, meningsteori og handlingsteori. Videre er det ikke mindre uklart

---

¹² Siegfried Battisti, *Freiheit und Bildung: Wilhelm von Humboldts "Ideen zu einem Versuch, die Grenzen der Wirksamkeit des Staats zu Bestimmen" und das Subsidiaritätsprinzip* (Berlin: Duncker & Humblot, 1987); Dietrich Spitta, *Die Staatsidee Wilhelm von Humboldts* (Berlin: Duncker & Humblot, 2004); Jens Petersen, *Wilhelm von Humboldts Rechtsphilosophie*, 2. utgave (Berlin: De Gruyter Recht, 2007); Bruno Gebhardt, *Wilhelm von Humboldt als Staatsmann* (Stuttgart: J. Cotta Verlag, 1896).

¹³ Frederick Beiser, *Enlightenment, Revolution and Romanticism: The Genesis of Modern German Political Thought 1790-1800* (Cambridge (Mass.): Harvard University Press, 1992); Reinhold Aris, *History of Political Thought in Germany from 1789 to 1815* (Florence (Kent.): Routledge, 1965); Sweet, 103-13.

¹⁴ Øystein Sørensen, *Ideer om frihet* (Oslo: Cappelen, 1986), 36; Lars Fr. Svendsen, *Liberalisme: Politisk frihet fra John Locke til Amartya Sen* (Oslo: Universitetsforlaget, 2009), 75-80.

hvordan innflytelse – hva enn det er – kan påvises. Hvordan kan man, ved hjelp av noe som i bred forstand kan kalles en vitenskapelig metode, bevise eller sannsynliggjøre at en tenker B ikke bare hadde sammenfallende standpunkter med en tidligere tenker A, men at B hadde sine standpunkter på grunn av innflytelse fra A?

Min hensikt er ikke å skissere en generell teori om innflytelse, og det første av spørsmålene nevnt her – spørsmålet om hva innflytelse er – vil jeg ikke berøre. Det andre spørsmålet – spørsmålet hvordan innflytelse kan og bør studeres – vil jeg diskutere, men jeg vil i så stor grad som mulig holde diskusjonen knyttet til problemene i møtes i studiet av Humboldt-Mill-relasjonen.

For å nærme meg dette temaet skal jeg først undersøke et argument fremmet av Quentin Skinner mot muligheten for og verdien av innflytelsesstudier i idéhistoriefaget. Etter å ha gjort rede for denne innvendingen, skal jeg søke å besvare den og forklare hvorfor jeg mener innflytelsesstudier er både mulige og potensielt verdifulle. Jeg vil gjøre dette delvis ved å undersøke hvordan Skinner selv i løpet av sin karriere har kommet til å moderere sitt standpunkt (et trekk ved Skinner som gjør ham særskilt interessant i innflytelsesteoretisk øyemed); delvis ved å presentere og begrunne mitt eget syn i kontrast til Skinners.

I artikkelen “The Limits of Historical Explanations” fra 1966 hevder Skinner at innen (idé)historiske studier, “an attempt to trace influence must be irreducibly arbitrary” og at “explanations in this mode are at best not evidently convincing and often evidently false”.¹⁵ For å underbygge denne påstanden viser Skinner til at mange (idé)historikere trekker konklusjoner om innflytelse på for tynt grunnlag; de foretar, ifølge Skinner, et ukritisk sprang fra å ha påvist en intellektuell likhet mellom en tidligere og en senere tenker til en konklusjon om at den tidligere tenkeren øvet innflytelse på den senere, da uten å undersøke i tilstrekkelig grad de mange andre mulige forklaringsmodellene som også kunne gjort rede for en slik likhet. For å verne (idé)historiefaget mot uvitenskapelighet av en slik art, hevder Skinner, bør (idé)historikere vende seg bort fra et diakront studium av innflytelse og snarere fokusere på den formen for mer synkron og svært detaljrik historieskriving som forbindes med Cambridge-skolen generelt og Skinner spesielt.

Som nevnt er dette et standpunkt som Skinner har kommet til å moderere. Allerede året etter publikasjonen av “The Limits of Historical Explanations”, i hans lange anmeldelse av J. H. Hexter’s *More’s Utopia*, vedgår Skinner at selv om det er mange problemer er knyttet til

---

¹⁵ Quentin Skinner, “The Limits of Historical Explanations”, *Journal of the Royal Institute of Philosophy*, bind 41, 1966, 210.

innflytelsesstudier, “the model [of tracing influence] is far from being empty of explanatory force”.¹⁶ Om vi så vender blikket mot Skinners nåværende standpunkt og leser første bind av trebindsverket *Visions of Politics* – Skinners i skrivende stund nyeste og mest omfattende presentasjon av hans historieteori – ser vi at Skinner har gått enda noen skritt videre. I *Visions of Politics* vedgår Skinner at å spore innflytelse nå er “part of my own historical writing” og som vi snart skal undersøke nærmere, fremsetter han endog en grov skisse for hvordan innflytelsesstudier bør gjennomføres.¹⁷

Med henblikk på denne oppgavens problemstilling burde det være åpenbart at jeg er grunnleggende positiv til retningen Skinner har beveget seg i. Min hovedgrunn til dette er at intellektuelle innflytelseslinjer unektelig *en del av* historien, og det skal vektige argumenter til for å ekskludere en type historiske fenomener fra historiske studier. I tillegg mener jeg at Skinners påstand om at innflytelsesstudier ofte lider av overforenkling like gjerne kan sees som en grunn til fagteoretisk debatt som en grunn til avfeiring. Videre mener jeg at Skinners bredere historieteoretiske prosjekt – et prosjekt jeg i grove trekk er sympatisk til¹⁸ – er grunnleggende kompatibelt med innflytelsesstudier, og følgelig at det ikke er nødvendig å vike fra det Skinner anser som vitenskapelig (idé)historieskrivning for å spore innflytelse. Siden Skinner selv har tatt innflytelsesstudier inn i varmen uten å forlate sin teori, er min antagelse at dette er Skinners eget standpunkt, selv om Skinner selv dessverre ikke har skrevet dette eksplisitt. La meg nå gjøre rede for hvorfor Skinners historieteori er kompatibel med innflytelsesstudier.

I grove trekk går Skinners historieteori ut på at en historiker i sitt studium av fortiden bør anse både fysiske handlinger (som deltakelse i krig) og uttalelser (som argumentasjon for liberalisme) som former for *handlinger*, altså, at både fysiske handlinger og talehandlinger på lik linje bør ansees som trekk utført i spesifikke kontekster av spesifikke aktører med spesifikke mål for øye. Videre hevder Skinner at endemålet for en historikers virksomhet bør være å forstå hva som motiverte en historisk aktør til å utføre (tale)handlingene vedkommende utførte. For å kunne nå en slik forståelse, gitt talehandlingsperspektivet, er det ifølge Skinner nødvendig møysommelig å rekonstruere den historiske konteksten som den spesifikke historiske aktøren agerte i, og å klargjøre hva aktøren hadde rimelig grunn til å tro at hennes

---

¹⁶ Quentin Skinner, “Review: More’s Utopia”, *Past and Present*, 1967, 38:153-168.

¹⁷ Quentin Skinner, *Visions of Politics*, 3 bd (Cambridge: Cambridge University Press, 2002), 1:75.

¹⁸ Se min artikkel “Can I say that Machiavelli was wrong? On the Role of Truth-Value Judgments in Philosophy and History of Ideas”, *Filosofisk supplement*, 4/2008, 23-29.

handlinger ville lede til. Uten en slik detaljrik kontekstualisering vil en historiker, ifølge Skinner, aldri kunne nå målet om å gripe en historisk aktørs motivasjon.¹⁹

Gitt et dette historieteoretiske fundamentet er det forståelig hvorfor Skinner kritiserer for eksempel Arthur Lovejoys innflytelsesstudier. Lovejoyiansk makroidéhistorie blir, gitt Skinners historieteori, en form for historieskriving som ikke tar tilstrekkelig opp i seg at historiske aktører og deres handlinger må forstås på bakgrunn av aktørenes spesifikke kontekster. Siden jeg i stor grad er enig i Skinners kritikk av Lovejoy, er min inngang til dette temaet at det er uklart hvorfor en kritikk av makroidéhistorie trenger å innebære en kritikk av innflytelsesstudier. Det synes nemlig ikke klart hvorfor innflytelsestudier med nødvendighet bærer med seg den samme neglisjeringen av kontekstualisering som makroidéhistorie kan beskyldes for, og følgelig er det ikke åpenbart at innflytelsesstudier og makrohistorie bør plasseres i samme kategori. Det kan nemlig like så gjerne argumenteres for at innflytelsesstudier, snarere enn å være en form for makrohistorie, er en form for mikrohistorie som krever nettopp den formen for kontekstualiseringsarbeid som Skinner etterlyser. Slik jeg forstår det, står enkelte former for innflytelsesstudier metodisk faktisk svært nært studier som søker å gripe motivasjonen bak en historisk aktørs handlinger, og det eneste jeg ser at med nødvendighet skiller motivasjonssøkende studier og innflytelsesstudier fra hverandre med henblikk på kontekstualisering, er at mens motivasjonssøkende studier krever synkron kontekstualisering, krever innflytelsesstudier diakron kontekstualisering.

La meg eksemplifisere. Dersom vi, for å vende tilbake til denne oppgavens spesifikke utfordring, oppdager en meningslikhet mellom Humboldt og Mill, vil vi uten tilstrekkelig kontekstualisering ikke kunne si noe om hvorvidt denne meningslikheten er et uttrykk for genuin innflytelse, og vi vil lett kunne begå grove feil. For eksempel vil vi kunne hevde (prematurlig) at et Humboldt-liknende element i Mills *On Liberty* er et uttrykk for genuin innflytelse fra Humboldt, selv om realiteten kanskje er at dette er et element som både Humboldt og Mill fikk fra Goethe, som var blitt fremholdt av Mill allerede før hans lesning av Humboldt eller som var del av den generelle liberale tradisjonen som både Humboldt og Mill var parter i. Uten kjennskap til konteksten Humboldt og Mill agerte i, er innflytelsesstudier av Humboldt og Mill like umulige motivasjonssøkende studier. Dette er grunnen til at både motivasjonssøkte studier og innflytelsesstudier krever mikrohistorisk kontekstualisering, og det er i en slik forstand jeg mener at innflytelsesstudier er compatible med den overordnede

---

¹⁹ For et overblikk over Skinners posisjon, se James H. Tully, "The Pen is a Mighty Sword: Quentin Skinner's Analysis of Politics", *British Journal of Political Science*, bind 13, 1983, 489-509.

metodiske formaningen som ligger i Skinners historieteori. Som jeg etter hvert vil gjøre klart, mener jeg også at Skinners historieteori ikke bare er kompatibel med, men endog er positivt verdifull for innflytelsesstudier.

Dersom vi vedgår at innflytelsesstudier krever mikrohistorisk kontekstualisering, gjenstår likevel spørsmålet om hvilke spesifikke skritt som må tas for at innflytelse skal kunne påvises. Når jeg nå skal søke å gjøre rede for dette, vil jeg presentere mitt eget syn på kravene for innflytelsestudier komparativt til kravene Skinner fremmer i *Visions of Politics*.

Skinners utgangspunkt i *Visions of Politics* er at *to* observasjoner må ligge grunn for ethvert rimelig studium av innflytelse: I) At det er observert en form for intellektuell likhet mellom en tenker A og en tenker B og II) at B er en senere tenker enn A. Når disse to observasjonene er på plass, hevder Skinner, er det så tre videre kriterier som må innfris for at man skal ha grunnlag for å hevde at genuin innflytelse har funnet sted:

- 1) That B is known to have studied A's works.
- 2) That B could not have found the relevant doctrines in any writer other than A.
- 3) That B could not have arrived at the relevant doctrines independently.²⁰

Hvordan bør man bedømme disse kriteriene? Trass i at jeg er enig i Skinners utgangspunkt, punktene I og II, tror jeg man med rette bør stille seg kritisk til 1), 2) og 3). Selv om det må vedgås at alle disse kriteriene i noen grad vil hjelpe en historiker med å skille genuin innflytelse fra tilsynelatende innflytelse, er disse kriteriene suboptimale, og man kan argumentere for at de verken er nødvendige eller tilstrekkelige for å påvise idéhistoriske innflytelseslinjer. Jeg skal nå ta for meg disse kriteriene og forklare på hvilke måter jeg mener de bør revideres.

Min innsigelse til 1) er at kriteriet er for strengt. Snarere enn å kreve at "B is known to have studied A's works", mener jeg det er tilstrekkelig å kreve det påvist at B direkte eller indirekte ble eksponert for As ideer. Til dette kan det kanskje innvendes at Skinners og mitt krav i praksis er sammenfallende, at vi har liten grunn til å tro at Skinners krav er ment bokstavelig og, følgelig, at min lesning av Skinner er unødig stri. En slik innvending ser derimot ikke ut til å holde dersom man tar i betraktning en formulering vedrørende samme tema et annet sted i Skinners forfatterskap. I "The Limits of Historical Explanations" bruker Skinner nemlig påstanden "[B] might have heard about [A's] views from a number of

---

²⁰ Skinner, *Visions of Politics*, 1:75-76.

intermediary sources” som et eksempel på noe historikere ofte overser når de prematurt hevder at A har influert B.²¹ Følgelig ser det ut til at Skinners krav 1) bør leses bokstavelig, som et krav om at B faktisk må ha studert As verker og ikke bare må ha kommet i kontakt med As ideer via andre. Jeg tolker min uenighet med Skinner til å ha sitt utspring i en semantisk uenighet om hva innflytelse/*influence* betyr. Etter mitt skjønn er ikke mediering via en annen tenker diskvalifiserende for innflytelse, og når jeg fremholder dette, tror jeg at jeg bruker begrepet innflytelse/*influence* på en mer allment etablert måte enn hva Skinner gjør. Gitt min språkforståelse synes det, for å gi et eksempel, rimelig å hevde at en student som leser en lærebok om Hegel – og som av den grunn ender opp med å akseptere flere av Hegels konklusjoner – kan og bør beskrives som å ha blitt influert av Hegel, trass i at studenten kanskje aldri leste (eller forstod) Hegels originaltekster. I det minste synes det mer rimelig å hevde at studenten ble influert av Hegel enn å hevde alternativet: at studenten ble influert av lærebokforfatteren som gjengav Hegels syn. Semantiske uenigheter er selvsagt ikke lette å komme til bunns i, men gitt at det er rimelig å hevde at studenten i eksemplet ble influert av Hegel, synes det også rimelig å hevde at begrepet innflytelse/*influence* tillater mediering, og derfor ser jeg liten grunn at mediert innflytelse skal ekskluderes fra innflytelsesstudier. Derfor fastholder jeg at Skinners kriterium 1) bør modereres, og at det første kriteriet for påvisning av innflytelse (etter at en viss likhet og en adekvat kronologi er etablert) er dokumentasjon på at B, direkte eller indirekte, ble eksponert for As ideer.

Skinners andre og tredje kriterium kan synes å unndra seg en slik kritikk. Dersom det er tilfelle at de A-liknende ideene vi finner hos B ikke kommer fra A, men snarere kommer fra en felles kilde som influerte både A og B, synes det rimelig at vi ikke kan hevde å ha funnet genuin innflytelse. Det samme gjelder dersom Bs ideer, trass i å være slående like As, er ideer B kom frem til alene. Trass i at jeg her er grunnleggende enig med Skinner, er det en detalj i både 2) og 3) som gjør også disse kriteriene for strenge, nemlig formuleringen “could not”. Gitt Skinners formulering er et kriterium for genuin innflytelse at B “could not” ha fått ideene som diskuteres fra en annen tenker og “could not” ha kommet frem til ideene på egenhånd. Min innsigelse til dette er todelt. For det første bryter det med bevisbyrdeprinsippet å skulle bevise en negativ, og det er nær sagt umulig å gjennomføre et slikt bevis. For å bruke temaet for denne undersøkelsen som eksempel, er det nær sagt umulig å bevise at Mill “could not” ha fått en Humboldt-liknende idé fra en annen kilde enn Humboldt eller “could not” ha kommet opp

---

²¹ Skinner, “The Limits of Historical Explanations”, 206.

med den på egenhånd, for det kan alltid henvises til at en Humboldt-liknende idé “could” komme fra en ukjent besøkende som en dag var innom Mills kontor i *East India Company* eller “could” ha blitt tenkt frem av Mill selv under en spasertur. Et krav om å rydde av veien enhver slik “could” krever en presisjon og et kildeomfang hinsides hva en historiker kan forventes å ha tilgang til. Nært knyttet til dette, krever Skinners kriterium også en større grad av sikkerhet enn hva man med rimelighet kan kreve i historievitenskaper. Etter mitt skjønn handler historiske forklaringsmodeller i større grad om sannsynligheter langs et kontinuum enn om formuleringer av typen “could” og “could not”.

Til Skinners fordel bør det derimot bemerkes at mens strengheten i kriterium 1) bekreftes av et annet punkt i hans forfatterskap, avkreftes strengheten i kriteriene 2) og 3) av et tilsvarende punkt. Vi finner nemlig en formulering som favner om essensen i både 2) og 3) i artikkelen “Meaning and Understanding in the History of Ideas”, der Skinner mer moderat enn i *Visions of Politics* hevder at kravet for påvisning av innflytelse (utover identifikasjon av en likhet hos en tidligere tenker A og en senere tenker B) er at “the probability of the similarity being random should be very low”.²² Inkluderingen av ordet “probability” gjør dette, etter min vurdering, til en mer presis formulering. Her kan det likevel påpekes at Skinners formulering krever en velvillig lesning av ordet “random”, da få standpunkter i idéhistorien er genuint “random” og mange standpunkter som ikke kvalifiserer som “random” ei heller kvalifiserer som genuin innflytelse.

Med dette har jeg argumentert for at trass i at Skinners tre kriterier for påvisning av innflytelse alle peker i riktig retning, er de alle for strenge. Følgelig må ingen av kriteriene, slik de er fremsatt av Skinner, innfris for at innflytelse skal kunne hevdes påvist. Som jeg gav uttrykk for ovenfor, mener jeg derimot at Skinners kriterier ikke bare er for strenge til å være nødvendige kriterier, men at de samtidig er for løse til å være tilstrekkelige kriterier. Skinners kriterier, med andre ord, er ikke bare for smale; i enkelte henseender er også for vide, og kriteriene vi nå har undersøkt er ikke konkrete nok for å være instruktive til hvordan man bør gå frem for å studere idéhistorisk innflytelse.

Skinner fremmer dog et mer konkret og instruktivt forslag i “The Limits of Historical Explanations”. Der hevder Skinner at sporing av As innflytelse på B “presupposes first the isolation and investigation of A’s most characteristic features”.²³ Dette er en konkret metodisk

---

²² Quentin Skinner, “Meaning and Understanding in the History of Ideas”, *Meaning and Context: Quentin Skinner and his Critics*, James Tully (red.) (Cambridge: Polity Press, 1998), 37.

²³ Skinner, “The Limits of Historical Explanations”, 207.

formaning, og for å vende blikket mot denne spesifikke oppgaven, er det en formaning som alene er av langt større betydning for dennes utforming enn de tre kravene nevnt ovenfor. Selv om kravene ovenfor, i revidert utgave, har betydning for oppgavens kapittel IV, der Mills ideer diskuteres komparativt til Humboldts, er dette siste forslaget av betydning for oppgavens overordnede struktur. Som det fremkommer av innholdsfortegnelsen, vil jeg først gi en samlet fremstilling av Humboldts politiske filosofi og deretter gripe fatt i Mill. Dette er i overensstemmelse med Skinners oppfordring, og begrunnelsen for en slik prioritering er at før man kan identifisere spor av A i Bs tenkning, er det nødvendig å vite hva man ser etter hos B. Dersom man ikke kjenner til A, blir det umulig å identifisere spor av A i Bs verker. Selv om dette er et argument for at kjennskap til A må på plass før man kan spore As innflytelse på B, er det dog ikke alene et tilstrekkelig argument for først gi en samlet presentasjon av A, slik jeg velger. Dersom vi tenker oss at denne oppgaven ikke hadde vært en undersøkelse av Humboldts innflytelse på Mill, men av gresk-romersk tenknings innflytelse på Mill, kunne ikke oppgaven ha begynt med en samlet presentasjon av gresk-romersk tenkning. Gresk-romersk tenkning er altfor omfattende, samtidig som man kan ta kjennskap til gresk-romersk tenkning for gitt. Humboldts politiske filosofi er derimot ikke like omfattende, og det er heller ikke mulig å ta for gitt kjennskap til denne. Følgelig mener jeg at en presentasjon av Humboldt er rettferdiggjort. En annen løsning kunne ha vært å dele opp presentasjonen og diskutere én og én idé hos Humboldt separat med påfølgende henvisning til Mills ideer, hvilket hadde oppfylt kravet til at A måtte gjøres kjent før B uten å innbære en samlet presentasjon av A. Etter min mening er det derimot problematisk å bryte komplekse ideer i småbiter, og jeg er redd en slik fremstilling ville ført til at mye av helheten og integriteten i både Humboldts og Mills ideer gikk tapt.

De største metodiske utfordringene i denne oppgaven møter vi derimot først etter utlegningen av Humboldt, i det vi skal vende oss mot Mill og søke å spore innflytelsespunktene fra Humboldt i Mills tekster, og for instruksjoner til om hvordan en slik sporing bør gjennomføres, er det nødvendig å lete utenfor Skinners litteratur. Faktisk tror kan det endog være hensiktsmessig å lete utenfor idéhistoriskefagets grenser, for selv om “innflytelse” er et mye brukt ord i idéhistorien, fokuserer lite idéhistorisk litteratur på metodiske problemer knyttet til hvordan innflytelse spores. Som etter hvert er blitt et fagteoretisk mantra, er derimot et av idéhistoriefagets særtrekk dets metodiske lån fra andre fagfelt, og jeg håper at denne undersøkelsen kan illustrere verdien av nettopp slike metodiske lån. Mens innflytelsesstudier er viet lite oppmerksomhet innen idéhistoriefaget, er det nemlig

viet stor oppmerksomhet innen kunsthistorie og komparativ litteratur. Disse fagfeltene er like avhengige av innflytelsesteori som idéhistorie, men i motsetning til hva som var tilfelle for idéhistoriefaget, dreide store deler av positivismedebatten i disse fagene seg nettopp om spørsmål om innflytelse.²⁴

Det største (og etter mitt skjønn: det mest idéhistorisk interessante) bidraget til den kunst- og litteraturteoretiske innflytelsesdebatten er Göran Hermeréns *Influence in Art and Literature*. Selv om det, som jeg skal komme tilbake til, er elementer i teorien Hermerén presenterer som ikke uproblematisk kan overføres fra kunst- og litteraturhistorie til idéhistorie, er Hermeréns sentrale og gjennomgående påstand uvurdelig for innflytelsesstudier på tvers av fagfelt. Hermeréns sentrale påstand er at påvisning av innflytelse, i tillegg til å kreve påvisning av A-liknende trekk hos B og dokumentasjon på at det er usannsynlig at disse er et resultat av Bs egen tenkning eller av en spuriøs effekt, krever identifikasjon av tidspunktet (T) i Bs liv da B ble eksponert for A, og en undersøkelse av hvorvidt man kan finne at Bs utvikling fra og med T skriftet retning og gjorde dette på en måte som med rimelighet kan tilskrives de av As verker som B kom i kontakt med.²⁵ Etter min bedømmelse er dette det mest sentrale kravet til innflytelsesstudier, og et krav som, dersom det er innfridd, gir en så sterk indikasjon som jeg tror er mulig på at genuin innflytelse har funnet sted.

Her kan det også trekkes en linje tilbake til den overstående diskusjonen om nødvendigheten av kontekstualisering i innflytelsesstudier, siden Hermeréns krav tydelig eksemplifiserer hvordan innflytelsesstudier forutsetter mikrohistorisk forskning: Mikrohistorisk forskning er nødvendig både for å finne T, for å finne ut hvor B var på vei før eksponeringen for A og for å kunne dokumentere hvordan Bs synspunkter etter T, i Hermeréns ord, “became different from what [they] would otherwise have been”, altså, hvilken *forskjell* A utgjorde for B.²⁶ Hermerén formulerer dette på en måte som jeg tror ville fått Skinners bifall:

It does not suffice merely to pay attention to two or three particular authors or artists when one discusses problems of influence. It is necessary to study the whole intellectual and artistic setting, and to include examinations of the relations between individuals, groups, movements and traditions.²⁷

---

²⁴ For et overblikk, se Haskell M. Block, “The Concept of Influence in Comparative Literature”, *Yearbook of Comparative Literature* (Bloomington (Indi.): University of Indiana Press, 1958) og Jay Clayton og Eric Rothstein (red.), *Influence and Intertextuality in Literary Theory* (Madison (Wisc.): University of Wisconsin Press, 1991).

²⁵ Göran Herméren, *Influence in Art and Literature* (Princeton: Princeton University Press, 1992), 89.

²⁶ *Ibid.*, 246.

²⁷ *Ibid.*, 322.

Dette er et punkt som har store konsekvenser for denne oppgaven. Det gir opphav til at jeg etter Humboldt-utlegningen både vil søke å bestemme tidspunktet (T) der Mill kom i kontakt med Humboldts verk og vil gjøre rede ikke bare for *On Liberty*, men også vil ta for meg et utvalg av elementer i Mills utvikling frem mot hans lesning av Humboldt – det både for å danne et bilde av hvor Mill var på vei da han leste Humboldt og for å gjøre rede for likhetstrekk med Humboldt som var til stede i Mills tenking før hans faktiske eksponering for Humboldt.

Et neste spørsmål som bør diskuteres, er spørsmålet hva vi egentlig ser etter i det vi ser etter humboldske elementer i Mill forfatterskap. Med andre ord: Hva er egentlig et “humboldsk element”? Ifølge Herméren må vi se etter “instances of ‘similarity’”, hvilket i denne oppgaven vil bety punkter hos Mill som i noen grad er “similar” til punkter hos Humboldt.²⁸ Etter mitt skjønn er dette det aspektet ved Hermeréns kunst- og litteraturteori som det er mest problematisk å overføre til idéhistoriefaget. Årsaken til at det kan være problematisk kun å se etter “similarities” idet man sporer idéhistorisk innflytelse, er at ideer er komplekse i en slik forstand at det ofte er vanskelig å avgjøre hva det vil si at to ideer er “similar”.

Det må dog vedgås at i mange sammenhenger vil det å se etter “similarities” være tilstrekkelig også idéhistorisk; for eksempel kan man ved å se etter klare “similarities” kunne plukke opp en formulering, et eksempel eller en metafor hos B som også er å finne hos A. Formuleringer, eksempler og metaforer er derimot ikke uttømmende for måtene intellektuell innflytelse kan manifesteres. Selv om jeg ikke skal begi meg ut på et forsøk på å klassifisere de forskjellige måtene innflytelse kan ta form i idéhistorien²⁹, vil jeg gi to eksempler som viser hvorfor det ofte kan være rimelig å snakke om idéhistorisk innflytelse fra A til B selv om det B i liten grad er “similar” med A.

Et første eksempel er innflytelse via dikotomier. Et klassisk filosofihistorisk eksempel på dette er Heraklits innflytelse på Parmenides. Parmenides ser ut til å ha fått fra Heraklit ideen om at en kontinuerlig eksisterende fysisk virkelighet er inkompatibel med eksistensen av bevegelse og forandring. Selv om ideen om denne inkompatibiliteten etter alle solemerker er et premiss Parmindes tok til seg som følge av *genuin* innflytelse fra Heraklit, er ikke Parmenides’ synspunkt særskilt “similar” med Heraklits, for mens Heraklit som følge av dikotomien hevder

---

²⁸ Skinner bruker også begrepet “similarity”. Skinner, *Visions of Politics*, 1:75; Tully, 32.

²⁹ For et diagram som viser mulige innflytelsesveier, de fleste av hvilke jeg mener er anvendbare til idéhistoriefaget, se Herméren, 88. For en mer inngående diskusjon av enkelte av disse, se “negative influence” (42-49), “copying” (62-68), “paraphrases” (68-74), “allusions” (75-77), “borrowing sources” (127), “the meaning of ‘originality’” (129-135), “the nature of ‘tradition’” (305-308) og “influence through misinterpretation” (308-312).

at forandring er virkelig mens en kontinuerlig fysisk virkelighet er en illusjon, hevder Parmenides det motsatte: at vår oppfattelse av en fysisk og kontinuerlig virkelighet er reell, mens bevegelse og forandring er en illusjon. Det skjer med andre ord en innflytelse under overflaten, og dette er en innflytelse som ikke lett lar seg fange dersom man måler innflytelse ut fra meningsmessig “similarity”.

Et annet eksempel som kan illustrere problemet, er innflytelseslinjen fra Kant til Nietzsche. Selv om få idéhistorikere vil benekte at Kant var av betydning for Nietzsches prosjekt, er det vanskelig å hevde at disse tenkerne i noen meningsfull forstand var “similar”.

Det jeg ønsker å eksemplifisere med dette, er hvordan ideer er en kompleks materie som må behandles som sådan. Ideer har en særegen struktur, og dette er noe man som idéhistoriker – *qua* en som studerer nettopp ideer – må ta høyde for dersom man skal klare å skille overfladisk likhet fra innflytelse. Det man må se etter i et idéhistorisk innflytelsesstudium, er derfor ikke primært “similarities”; det er snarere hvilke premisser som blir akseptert av ulike tenkere, hvilke argumenter som blir gitt for disse premissene, hvordan ulike premisser er knyttet til hverandre og hvordan ulike konklusjoner trekkes.

Den klareste følgen av dette prinsippet for denne oppgaven ligger i den interne strukturen i utlegningene av Humboldt og Mill. Snarere enn å gi en parafrase av Humboldts *Ideen* og en tilsvarende parafrase av Mills *On Liberty*, vil jeg søke å gi en systematisk presentasjon av tankegodset som blir presentert i verkene. Grovt sett vil jeg først vil ta for meg de grunnleggende moralfilosofiske og antropologiske ideene og deretter gå over til de politiske konsekvensene av disse – og jeg vil gjøre dette parallelt hos de to tenkerne (derav oppgavens kapitteoppdeling). Det som grunnleggende skiller de to kapitlene fra hverandre, er at mens Humboldt-kapitlet bare består av en selvstendig fremstilling av Humboldt, er Mill-kapitlet som nevnt en fremstilling av Mill komparativt til Humboldt. Hensikten med en slik organisering er å gjøre det mulig å vise hvordan Mills ulike premisser og resonnementer relaterer seg til Humboldts. Der Humboldt og Mills premisser og resonnementer har fellestrekk, vil jeg diskutere hvorvidt vi har rimelig grunn til å tro at dette er innflytelse. Dette vil jeg da gjøre med referanse til andre påvirkninger på Mill og Mills øvrige intellektuelle utvikling. På den måten ønsker jeg å utkrystallisere, så langt kildematerialet og denne oppgavens omfang tillater det, hvilke momenter Mill fikk fra Humboldt og hvilken rolle disse momentene spilte i Mills tenkning.

En ulempe ved denne fremgangsmåten er at jeg kan gjøre vold på Humboldt og Mills egne rammeverk, da strukturen i min presentasjon noen ganger avviker fra Humboldt og Mills

respektive presentasjon i henhold til både organisering og vektlegging. I innflytelsesteoretisk sammenheng er det en fare for at en lik strukturering av Humboldt og Mill kan lede til at man finner sammenhenger som man selv har påtvunget tekstene. Jeg tror likevel at en bevissthet rundt dette potensielle problemet leder til at det i vesentlig grad kan unngås, og jeg tror også at denne oppgavens spesifikke tekster gir en lav risiko for dette. Både Humboldt og Mill skrev svært selvreflekterende og er veldig klare på hvordan deres ulike ideer henger sammen og relaterer seg til alternative ideer. Jeg tror også det er en fare for at mer går tapt i en ren oppsummering enn det gjør i en tolkning.

Med dette vil jeg undersøke det jeg forstår som den siste metodiske utfordringen som rører ved denne oppgaven. Dette er en av utfordringene som er brukt av Skinner som et argument mot innflytelsesstudier i både “The Limits of Historical Explanations” og i “More’s Utopia”, nemlig faren for at tenker B bevisst eller ubevisst blir regnet som en passiv aktør idet innflytelse skal påvises. I “More’s Utopia” protesterer Skinner mot en utlegning av Thomas More som søker å spore alle Mores ideer tilbake til eksterne kilder. Årsaken til Skinners motstand mot dette er at det implisitt i en slik tilnærming ligger et premiss om at More selv ikke kunne være den ultimate kilden til noe som helst, og at han kun ble “acted upon” av aktørene og ideene rundt seg; en teori som i ytterste konsekvens benekter eksistensen av genuint aktørskap.³⁰ Hermerén argumenterer mot det samme fenomenet som Skinner argumenterer mot, og i Hermeréns vokabular er dette en form for feilslått “billiard ball causation”.³¹ “Billiard ball causation” er treffende, siden det i kraft av å være en mekanisk metafor understreker passiviteten som forklaringsmodellen tilskriver B.

Uten at dette skal bli en handlingsteoretisk debatt (eller positivisme-debatt), ligger min tilnærming nært opp mot den Skinner gir uttrykk for i “The Limits of Historical Explanations”, når han hevder at i idéhistorien, “one idea or event is in some sense dependent on another [event] yet not entirely dependent”.³² Dette er en formulering som nettopp søker å vedgå innflytelse uten vedgå passivitet, og den understreker nettopp Mills kritikk av Hexter, som går ut på at A (og aggregatet av A-er), trass i å kunne ha en reell forklaringsverdi for B, aldri kan forventes å *uttømmende* forklare B. Min enighet med Skinner og Hermerén på dette punktet er også grunnen til at jeg har valgt begrepet “innflytelse” snarere enn “påvirkning” i denne oppgaven. Mens “påvirkning” er en mekanisk metafor, er “innflytelse” en hydraulisk metafor,

---

³⁰ Skinner, “More’s Utopia”, 160-167.

³¹ Hermerén, 4-6. Se også Block.

³² Skinner, “The Limits of Historical Explanations”, 204.

og etter min forståelse henter “innflytelse” til større kompleksitet og mer interaksjon en hva “påvirkning” gjør.

Det faktum at B er en aktivt agerende part – en like aktiv part som både A og som oss selv – har som konsekvens *både* at vi ikke skal ha som endemål å forklare alle Bs ideer og at det er nødvendig for oss å spørre hva som var Bs agenda bak sine referanser til A; altså, hvordan B brukte A. Dette er også et eksempel på hvordan talehandlingsteori, som nevnt ovenfor, har konsekvenser for innflytelsesstudier. Når man forstår B som en genuin aktør kan det nemlig ikke tas for gitt, for å bruke Skinner, at i det “B points out or admits the influence on him by A” at B virkelig fikk sine ideer fra A. Som Skinner hevder er det “hard to see how this could be regarded as establishing any sort of historical relationship between A and B” siden vi like så gjerne “can base a good theory ... on the assumption that B was lying about his intellectual connections”. Kanskje, som Skinner spekulerer, ønsket B “[to] disguise other more relevant but less interesting sources for his opinions, or some dangerous ideological commitment which he might hope to neutralise by incantation of A’s name”.³³ Dette er et talehandlingsperspektiv som er viktig for å kunne forstå innflytelse, og selv om jeg ikke tror Mill hadde noen grunn til å skjule sine kilder, er det relevant å spørre hva Mill, gitt hans kontekst, kunne oppnå ved å assosiere seg med Humboldt. Jeg vil ta for meg dette spørsmålet mot slutten av oppgaven, og jeg vil gjøre rede for i hvilken grad dette kan bidra til vår forståelse av Mills Humboldt-referanser i *On Liberty* og *Autobiography*. Dette berøres også i kapittel III, som tar for seg hvordan Humboldts ideer nådde England og hva slags skikkelse Humboldt var i britisk åndsliv.

Avslutningsvis vil jeg si noen ord om hva jeg *ikke* vil ta for meg i denne oppgaven. Jeg kommer ikke til å gi noen samlet presentasjon av Mills fulle kontekst, nemlig den britiske romantikken og begynnelsen av viktoriatiden. Selv om disse er relevante faktorer, er de altfor omfattende størrelser til at er mulig å gi et overblikk over dem innenfor denne oppgavens rammer. Jeg vil derfor ta for gitt en grunnleggende kjennskap til perioden fra 1790 til 1860, og jeg vil også ta for gitt en grunnleggende kjennskap til Mill. Jeg finner dette rettferdiggjort siden oppgaven er ment å bidra til Mill-litteraturen, og som det kommer frem av innholdsfortegnelsen, vier jeg større oppmerksomhet til Mill enn til Humboldt.

Et tema jeg heller ikke vil fokusere på er Humboldts innflytelse på Mills tenkning etter *On Liberty*. Selv om jeg ved enkelte anledninger vil gi frempek til *Utilitarianism* og

---

³³ Skinner, “The Limits of Historical Explanations”, 205-206.

Autobiography, er dette kun ment for å belyse punkter i *On Liberty*. Jeg skal heller ikke begi meg ut på en tidligere mulig innflytelseslinje, nemlig den mulige påvirkningen fra Humboldts språkfilosofi til Mills *System of Logic* (1843). Forslag til videre undersøkelser innen disse tilgrensende feltene er kort diskutert i oppgavens etterord.

1.3: Litteraturbemerkning

Når jeg refererer til Mills arbeider i denne oppgaven, refererer jeg konsekvent til John Robsons *Collected Works of John Stuart Mill* (forkortet *CW*) fra Toronto University Press.

Referansene til Humboldt er mer kompliserte, og for å forstå valgene jeg har gjort, er det nødvendig å forstå hvilke utgaver av *Ideen* som er tilgjengelige. *Ideens* standardpaginering, i den grad det finnes noen, er hentet fra Alexander von Humboldts utgivelse fra 1852, der *Ideen* inngår i siste bind av *Wilhelm von Humboldts Gesammelte Werke*. Som nevnt ble *Ideen* tre år senere, i 1854, oversatt til engelsk og gitt titlen *The Sphere and Duties of Government*. Denne oversettelsen ble deretter grundig bearbeidet av J. W. Burrow for Cambridge University Press' 1969 utgave av verket, som da fikk tittelen *The Limits of State Action*. En mindre omfattende videre bearbeidelse ble publisert av LibertyFund Press i 1993.

Både sitater og paginering i denne oppgaven følger 1854-oversettelsen. Dette har to unektelige ulemper: For det første er dette ikke den tyske originalen. For det andre er det den minst presise oversettelsen (se s. 55-57 nedenfor). Likevel er 1854-oversettelsen valgt, og årsaken er at det var denne utgaven Mill leste. Siden dette er en oppgave som primært handler om en innflytelsesfaktor på Mill – og ikke om Humboldt som sådan – er det, for å vri på en kantiansk frase, ikke Humboldt *an sich*, men Humboldt *für Mill* som er det sentrale.

Fordi jeg benytter en oversettelse av Humboldts tekst, oppgir jeg det originale tyske uttrykket i parentes der jeg bedømmer dette til å være nødvendig. Andre tyske verker er sitert i sin originale språkdrakt.

II: Wilhelm von Humboldts politiske filosofi

2.1: Ideens intellektuelle bakgrunn og genese

Målet for dette kapitlet er å gi et overblikk over Wilhelm von Humboldts politiske tenkning slik denne er skissert i *Ideen zu einem Versuch, die Grenzen der Wirksamkeit des Staats zu Bestimmen*. I motsetning til hva som er tilfelle for *On Liberty*, vil jeg tone ned kontekstualiseringen av dette verket; kontekstualiseringen vil i hovedsak være knyttet til enkelte momenter for enkeltvis å belyse disse. Dette valget er motivert ut fra at oppgaven som helhet er en kontekstualisering av *On Liberty*, og *Ideen* er derfor å regne som en del av *On Liberty*'s kontekst.

Humboldt er, slik Frederick Beiser omtaler ham, “a forerunner of modern European Liberalism”. Grunnen til at Beiser bruker uttrykket “forerunner of” snarere enn “exponent for”, er at begrepet “*Liberalism*” ikke ble tatt i bruk før på 1820-tallet. Følgelig brukte aldri Humboldt selv begrepet liberalisme/*Liberalismus* for å kategorisere sin egen politiske overbevisning.³⁴ Det fakum at begrepet “liberalisme” først ble tatt i bruk på 1820-tallet, betyr derimot ikke nødvendigvis at det er galt retrospektivt å plassere Humboldt (som skrev på 1790-tallet) i en liberal tradisjon, og det betyr heller ikke at det er galt å spore en liberal tradisjon lengre tilbake i tid. Jeg tror det kan være svært fruktbart, i det vi nå skal søke å forstå Humboldt, å se ham på bakgrunn av en eldre tysk liberal idétradisjon.

Dersom man kort skal forsøke å identifisere tidlige spirer til en liberal tradisjon i Tyskland, vil et åpenbart tilfelle å henvise til være prinsippene om religiøs toleranse som vokste frem etter reformasjonen. Andre tilfeller er argumentasjonen for trykkefrihet og skille mellom stat og kirke som ble fremsatt på 15- og 1600-tallet av Sebastian Franck, Hans Deck, Theodor Weigel, Christian Thomasius og Jakob Böhme. Vanligvis vies dog ingen av disse plass i liberalismens historie, ei heller som tradisjonens forløpere, og det er dessverre symptomatisk for liberalisemeforskningen at mer vekt legges på det anglo-amerikanske og franske, trass i at liberalismen har viktige tyske røtter.³⁵ En tysk tenker som oftere er diskutert er Samuel Pufendorf og hans *De jure naturæ et genitum* (1672) og *De officio hominis et civis* (1682). Selv om det kan sies at Pufendorf er tilhenger av en form for hobbesiansk

---

³⁴ Beiser, 112.

³⁵ Se for eksempel Berry, Manent, Patterson, Arneson og Laski. Ruggiero refererer kort Thomasius, 253, 263 og Franck, 485.

autoritarianisme, er han i liberalt øyemed viktig på grunn av sin overbevisning om at det hersker en harmoni mellom selviske aktører, et punkt som ble viktig for senere liberalere, spesielt Adam Smith. Liberale tilsnitt finner vi også i kritikken av despotisme hos F. Moser, A. L. Schözer og C. Schaubart. Selv om disse alle er utenfor rammene av denne studien, er det viktige poenget i denne sammenhengen at eldre tysk liberalisme er en betydelig tradisjon, og at den fantes forut for – og utgjorde den historiske konteksten for – den tyske liberale tenkningens blomstring sent på 1700-tallet, der både Schiller, Kant og Humboldt frontet politiske standpunkter som innen de fleste rimelige avgrensninger av begrepet må kunne kalles liberalere. Dersom vi skal tro Beiser, var det endog tilfelle at i det tysk tenkning vendte seg sterkere i politisk retning som følge av den franske revolusjon (“the spectacle accross the Rhine”), var liberalismen en kort stund (frem til Fichte og Hegels gjennombrudd) “the dominant position” i tysk politisk tenkning – og det er viktig å ha dette i mente når vi skal forstå Humboldts liberalisme og resepsjonen av denne.³⁶

Det er etter mitt skjønn to trekk som i særdeleshet skiller denne tyske liberale tenkningen fra den franske, britiske og amerikanske, og som er avgjørende for å forstå Humboldt.

Det første trekket er hvordan tyske liberalere forholdt seg til opplysningstidsideer. Mens det i fransk-, britisk- og amerikanskorientert liberalismeforskning ofte tas for gitt at opplysningstidsideer og tidlig liberalisme er to sider av samme sak, er dette et utgangspunkt som ikke passer tysk liberal tenkning. I den tyskspråklige verden på slutten av 1700-tallet var en-til-en-forholdet mellom opplysningstid og liberalisme alt annet enn entydig. Selv om mange stod i både en opplysningstradisjon og en liberal tradisjon – kanskje aller karest: Kant – var det flere liberalere, slik som Hamann, Jakobi og Herder, som var motstandere av opplysningsprosjektet. Samtidig var det tilfelle at en rekke sentrale *Aufklärer* – som Svarez, Mendelssohn, Klein, Eberhard og Garve – idealiserte absoluttisme, og i tradisjonen fra Christan Wolff brukte opplysningstidens prinsipper som forsvar for et opplyst enevelde.³⁷

Det andre sentrale trekket er hvordan det i den tyskspråklige verden var et sterkt skille mellom politiske realiteter og ideene som ble akseptert av fremtrende intellektuelle. Mens disse i større grad fulgte hverandre utenfor den tyskspråklige verden, slo liberale prinsipper aldri igjennom i Preussen. Etter Friedrich II av Preussen, som dog hadde vært tilhenger av både liberale ideer og opplysningstidsideer, døde i 1786, tok Friedrich Wilhelm II over, og under

---

³⁶ Beiser, 23.

³⁷ Ibid., 14-24.

rettledning fra Joseph Christoph Wöllner erklærte han åpent krig mot opplysningstidsidealene og modernitet. Friedrich Wilhelm IIs religiøse edikt av juli 1788 satte sterke begrensninger for religiøs toleranse og ytringsfrihet, og hans videre edikt fra 1791 nærmet seg en protestantisk inkvisisjon i Berlin; en inkvisisjon som førte til at både *Allgemeine Deutsche Bibliothek* og *Berlinische Monatsschrift* måtte forlate byen. Som kjent var det dette ediktet som stoppet Kants *Die Religion innerhalb der Grenzen der bloßen Vernunft*.

Tysk liberalisme nådde altså sitt intellektuelle høydepunkt mens det realpolitisk lå nær sitt bunnpunkt, og det er innenfor denne konteksten – og i opposisjon til dette regimet – jeg mener at Humboldts *Ideen* bør forstås.

Det første som bør bemerkes om *Ideen*, er at det i utgangspunktet ikke ble skrevet som et helhetlig verk, men snarere som en sammensveising av ulike artikler som Humboldt skrev fra 1789 til 1793, altså, fra Humboldt var 22 til 26 år gammel. La meg nå kort kaste et blikk på disse artiklene. Den første artikkelen som ledet frem mot *Ideen* var “Ueber Religion”, en artikkel Humboldt skrev mens han var student ved Universitat Gottingen. Humboldt ble fodt i Berlin, men flyttet som 22-aring til Gottingen, og studiene her var avgjorende for ham: Mens han enna bodde i Berlin ser Humboldt ut til a ha vert sympatisk til en paternalisme av Wollfs type, og Gottingen motte han tre personer som skulle bli svert viktige for at han forlot dette idealet. Den kanskje viktigste av disse var Christian von Dohm, som underviste i nasjonalokonomi i Gottingen og hvis overbevisninger retrospektivt kan klassifiseres som radikalt liberale. Dersom vi skal feste lit til Humboldts dagboknotater, og til et dagbokinnlegg datert 27. juli 1789, var det Dohm som overbeviste Humboldt om at den preussiske statsmakten burde begrenses, og som satte Humboldt pa kursen mot de politiske ideene han utviklet i lopet av de neste arene.³⁸ De to andre Humboldt motte i Gottingen var Jacobi og Forster, som – trass i ikke a vere like radikale liberalere som Dohm – var sterke stemmer i debatten om religiøs toleranse. Det ser ut til a vere som inspirasjon fra Dohm, Jacobi og Forster – og i opposisjon til Wollners religiøse reformer – at artikkelen ”Ueber Religion” ble skrevet; en artikkel som argumenterer for et absolutt skille mellom statsmakt og religionsutovelse. Humboldt forsokte en kort stund a fa “Ueber Religion” publisert som en selvstendig artikkel, men med lite hell, og som Beiser ironisk skriver: “After considering Humboldt’s replies to Wollner’s arguments, it becomes easy to understand why his manuscript was rejected by the Berlin censor. What is difficult to

---

³⁸ Beiser, 123.

understand is why Humboldt bothered to submit it in the first place”.³⁹ Argumentene fra “Ueber Religion” skal vi se nærmere på, i gjennomgangen av *Ideen*, der en bearbejdet utgave av “Ueber Religion” utgjør kapittel VII (se s. 39-40 nedenfor).

De neste fire artiklene som i redigert form bidro til *Ideen*, ble alle publisert i *Berlinische Monatsschrift*, et sentralt tidsskrift hvor både Mendelssohn, Kant, Möser, Schlegel og Schiller publiserte sine arbeider. Humboldts artikler (med utgivelsesnummer og år i parentes) var “Ideen ueber Statsverfassung, durch die neue Französische Konstitution” (#1 1792), “Ueber die Sorgfalt des Staats für die Sicherheit gegen auswärtige Feinde” (#2 1792), “Ueber die Sitternverbesserung durch Anstalten des Staats” (#2 1792) og “Ueber öffentliche Statserziehung” (#2 1792).⁴⁰ Det er derimot ikke bare verdt å bemerke at disse artiklene ble publisert, men at disse – i motsetning til “Ueber Religion” – ikke originalt var blitt forfattet som artikler. Disse tekstene ble alle originalt forfattet som brev mellom Humboldt og den konservative intellektuelle Friedrich Gentz, og ble først senere redigert om til artikler. Gentz var en betydelig skikkelse i tysk åndsliv; han var Kants korrekturleser for *Kritikk der Urteilskraft* og han var den første som oversatte til tysk Smiths *Wealth of Nations* og Burkes *Reflections of the Revolution in France*. I tillegg var Gentz en respektfull kritiker av Humboldts politiske ideer, og det er viktig å holde Gentz’ konservative standpunkt i mente i det vi leser Humboldts *Ideen*, da dette er standpunktet *Ideen* var ment å refutere.

Personen som var årsak til at artiklene fra *Berlinische Monatsschrift* ble redigert for en samlet bokutgivelse, var derimot ikke Gentz, men Theodor Dahlberg; i 1793 katolsk *Koadjutor* for Mainz og Worms. Dahlberg, som i vesentlig grad delte Gentz’ politiske oppfatning, hadde lest Humboldts artikler i *Berlinische Monatsschrift*, og blitt provosert av disse til å utfordre Humboldt til å skrive et mer systematisk verk om sine politiske ideer. I opposisjon til Humboldt skrev Dahlberg en avhandling titulert *Von den wahren Grenzen der Wirksamkeit des Staats*.⁴¹ Som nevnt ble derimot aldri *Ideen* publisert, og dette tok nødvendigvis noe av luften ut av Dahlbergs refutasjon.

Hva var årsaken til at Humboldt aldri publiserte *Ideen*? Det er ikke min intensjon å gå i dybden på dette spørsmålet, men standardforklaringen i Humboldt-litteraturen er at den preussiske sensuren førte til at ingen forlag turde å utgi skriftet. Selv om dette nok kan være en del av forklaringen, og det er riktig at manuskriptet ble refusert av en rekke forlag, er det

---

³⁹ Besier, 130.

⁴⁰ *Berlinische Monatsschrift 1783-1796* (Leipzig: Reclam, 1986), 84-98, 346-354, 491-434, 597.

⁴¹ Theodor Dahlberg, “Von den wahren Grenzen der Wirksamkeit des Staats”, *Auserlesene Bibliothek der Allgemeinen Staatswissenschaft* Christian Daniel Voss (red.) (Whitefish (Mont.): Kessinger Publishing, 2009), 329-357.

likevel tilfelle at Schiller – som hadde blitt en nært bekjent av Humboldt og som mente at skriftet fortjente å bli publisert – til slutt fant et forlag som var villig til å trykke det. Da Humboldt fikk tilbudet høsten 1793 takket han derimot nei, da med henvisning til at han ville redigere verket videre og utgi det på et senere tidspunkt. Jeg mener dette er en plausibel forklaring fra Humboldts side, siden at verket – som vi skal se – ikke var gjennomarbeidet. Likevel er det et faktum at Humboldt aldri redigerte og gav ut *Ideen*, og faktisk er dette også tilfelle med alle hans andre skrifter som tar for seg hans politiske teori. Disse ble alle utgitt først etter hans død.⁴² Den videre historien om dette, og om endelige tyske utgivelsen av *Ideen* skal vi komme tilbake til i denne oppgavens kapittel III, “Fra Berlin til London”.

2.2: *Ideens* formål og struktur

La oss nå se nærmere på *Ideen*, på hvordan verket er strukturert og på hva hva slags problemstilling Humboldt setter seg fore å besvare. Som nevnt var *Ideen* i utgangspunktet ikke skrevet som et helhetlig verk, og selv om Humboldt i én forstand brukte over tre år på å skrive det, er *Ideen* sammensetningsmessig et hastverksarbeid. Som Sweet hevder i “Young Wilhelm von Humboldt’s Writings (1789-1793) Reconsidered”, brukte Humboldt antagelig ikke mer enn to måneder på å sette *Ideen* sammen og “there is no indication [in the work] that, upon setting out to write it, he had a comprehensive design in view”.⁴³ Dette forklarer hvorfor det slår en som leser at verket ikke er noe polert arbeide: *Ideen* inneholder mange repetisjoner, ikke alle kapitlene står i den rekkefølgen man gjerne antar at de naturlig skulle stå og ikke alle kapitlene er like elegant knyttet sammen. Om man likevel skal forsøke å gi et overblikk over boken slik den foreligger, kan man grovt si at de første seks kapitlene tar for seg Humboldts generelle etiske og politiske teori og at de neste åtte kapitlene diskuterer det Humboldt anser som sentrale anvendelser av denne teorien. Etter disse kapitlene avsluttes boken. Derimot er to ekstrakapitler – femtende og sekstende kapittel – føyet til, og Humboldts hastverk i skriveprosessen kommer tydelig frem ved at disse bare overfladisk er forsøkt integrert med de

---

⁴² Disse er “Ueber die Gesetze der Entwicklung der menschlichen Kräfte” (1791), “Ueber das Studium des Altertums und des griechischen insbesondere” (1793), “Plan einer vergleichenden Anthropologie” (1795), “Das actzehnte Jahrhundert” (1796-97), “Betrachtungen ueber die Weltgeschichte” (1814) og “Denkschrift ueber Preussens ständische Verfassung” (1819). Disse ble alle publisert først i Alexander von Humboldts *Wilhelm von Humboldt Gesammelte Schrifte*. I LibertyFunds bibliografi til Wilhelm von Humboldt, *The Limits of State Action* (Indianapolis (Ind.): LibertyFund Press, 1993), lx, er “Ideen ueber Statsverfassung, durch die neue französische Konstitution” (1791) feilaktig gruppert blant disse. Denne artikkelen stod på trykk i *Berlinische Monatsschrift* (se s. 22 ovenfor).

⁴³ Paul R. Sweet, “Young Wilhelm von Humboldt’s Writings (1789-1793) Reconsidered”, *Journal of the History of Ideas*, bind 34, 1973, 470.

foregående fjorten kapitlene, og at bokens avrunding i slutten av kapittel fjorten bare er kosmetisk tildekket. På originalspråket ser kapitteloppdelingen slik ut:

- I. Einleitung.
- II. Betrachtung des einzelnen Menschen und der höchsten Endzwecke des Daseins desselben.
- III. Übergang zur eigentlichen Untersuchung. Einteilung derselben. Sorgfalt des Staats für das positive, insbesondere physische Wohl der Bürger.
- IV. Sorgfalt des Staats für das negative Wohl der Bürger, für ihre Sicherheit.
- V. Sorgfalt des Staats für die Sicherheit gegen auswärtige Feinde.
- VI. Sorgfalt des Staats für die Sicherheit der Bürger untereinander. Mittel, diesen Endzweck zu erreichen. Veranstaltungen, welche auf die Umformung des Geistes und Charakters der Bürger gerichtet sind. Öffentliche Erziehung.
- VII. Religion.
- VIII. Sittenverbesserung.
- IX. Nähere, positive Bestimmung der Sorgfalt des Staats für die Sicherheit. Entwicklung des Begriffs der Sicherheit.
- X. Sorgfalt des Staats für die Sicherheit durch Bestimmung solcher Handlungen der Bürger, welche sich unmittelbar und geradezu nur auf den Handlenden selbst beziehen (Polizeigesetze).
- XI. Sorgfalt des Staats für die Sicherheit durch Bestimmung solcher Handlungen der Bürger, welche sich unmittelbar und geradezu auf andre beziehen (Zivilgesetze).
- XII. Sorgfalt des Staats für die Sicherheit durch rechtliche Entscheidung der Streitigkeiten der Bürger.
- XIII. Sorgfalt des Staats für die Sicherheit durch Bestrafung der Übertretungen der Gesetze des Staats (Kriminalgesetze).
- XIV. Sorgfalt des Staats für die Sicherheit durch Bestimmung des Verhältnisses derjenigen Personen, welche nicht im Besitz der natürlichen oder gehörig gereiften menschlichen Kräfte sind (Unmündige und des Verstandes Beraubte). Allgemeine Anmerkung zu diesem und den vier vorhergehenden Abschnitten.
- XV. Verhältnis der zur Erhaltung des Staatsgebäudes überhaupt notwendigen Mittel zur vorgetragenen Theorie. Schluß der theoretischen Entwicklung.
- XVI. Anwendung der vorgetragenen Theorie auf die Wirklichkeit.⁴⁴

Selv om *Ideen* er skrevet på kort tid, er det viktig igjen å bemerke at verket er meningsmessig klart. I *Ideen* argumenterer Humboldt for en klart avgrenset tese, han sammenlikner og kontrasterer sitt standpunkt med mer kjente standpunkter, han gir mange eksempler, hvert kapittel avsluttes med en oppsummering og språket er tydelig. Dette fører til at *Ideen*, trass i at det aldri ble ferdigstilt, faktisk er et mer tilgjengelig verk enn mange av de språk- og utdanningsvitenskapelige avhandlingene Humboldt senere skrev.

La oss nå gripe fatt i hva Humboldt setter seg fore å gjøre i denne teksten.

Humboldts avhandling er en avhandling om politisk *filosofi*. Med dette mener jeg at *Ideen* nærmer seg politikk som felt i en vid og abstrakt forstand, og med Humboldts egne ord (nå sitert fra engelskoversettelsen som Mill leste) er hans mål med verket “[to] discover the legitimate objects of which the energies of State organizations should be directed, and define

---

⁴⁴ Wilhelm von Humboldt, *Ideen zu einem Versuch, die Grenzen der Wirksamkeit des Staats zu bestimmen* i *Wilhelm von Humboldts Gesammelte Werke*, 7 bd, Alexander von Humboldt og Karl Heinrich Brandes (red.) (Berlin: G. Reimer Verlag, 1852), 7:v. For innholdsfortegnelsen til den engelske 1854-oversettelsen se, s. 56-57 nedenfor.

the limits within which those energies should be exercised”.⁴⁵ I mer nåtidige termer kan vi si at Humboldt, snarere enn å beskjeftige seg med realpolitikk, søker å klargjøre hva en statsmakt *er godt for* og, med referanse til denne overordnede målsetningen, å definere hva som hører hjemme innenfor og hva som hører hjemme utenfor statsmaktens domene. Gitt debattklimaet i Tyskland og Frankrike på slutten av 1700-tallet, oppsummerer dette spørsmålet som lå til grunn for debatten mellom fysiokrater og kameralister, og mer spisset gikk spørsmålet – her i en formulering vi finner både hos Humboldt og hos fysiokraten Mirabeau – ut på hvorvidt statsmakten kun bør sørge for “security” eller om den også bør sørge for “the moral and material well being of the citizens”.⁴⁶

Fra en slik avgrensning følger det hva Humboldt *ikke* diskuterer i *Ideen*. Som han eksplisitt skriver, beskjeftiger han seg ikke med “how to apportion the respective provinces of the nation”. Slik Humboldt ser det, er nemlig spørsmål om maktfordeling internt i en stat et logisk senere spørsmål enn spørsmålet han selv tar opp om statsmaktens begrunnelse. Ifølge Humboldt kan man ikke avgjøre hvordan noen del av statsapparatet skal organiseres før man har klart definert hva som er statsmaktens overordnede formål, og faktisk hevder Humboldt at en statsmakts konkrete utforming og interne maktfordeling bare er “a necessary means” henimot statsmaktens mål. Videre er dette, ifølge Humboldt, et spørsmål som ikke har blitt diskutert tilstrekkelig gitt hvor grunnleggende det er og hvor mye som er avhengig av hva man anser som statsmaktens oppgave.⁴⁷

Det er i en slik forstand jeg omtaler Humboldts verk som en avhandling om politisk *filosofi*. Det er derimot viktig å huske at *Ideen* også er full av konkrete eksempler; eksempler som både fungerer som eksemplifiseringer av hans overordnede prinispp og, etter min tolkning, som konkretene hans teori er generalisert fra. Det er likevel lite som bærer preg av at *Ideen* er en konkret politisk plattform; Humboldts hensikt ser tydelig ut til å være å gi et generelt filosofisk argument for en begrensning av statsmaktens virkeområde, ikke en handlingsplan for preussiske politikere.

Før han går i gang med sitt prosjekt, forklarer Humboldt derimot et prinsipp som kaster lys over hvorfor han har valgt å gi boken den strukturen den har, og dette er det verdt å dvele ved. Humboldt hevder nemlig at på samme måte og av samme grunn som spørsmål om den konkrete organiseringen av statsmakten ikke kan besvares uten referanse til statens

---

⁴⁵ Wilhelm von Humboldt, *The Sphere and Duties of Government (Ideen)*, oversatt av Joseph Coulthard (London: John Chapman Press, 1854), 1.

⁴⁶ Humboldt, *Ideen*, 2-3.

⁴⁷ *Ibid.*, 1-2.

overordnede mål, kan heller ikke spørsmål om statsmaktens overordnede mål besvares uten referanse til et videre mål: det overordnede menneskelige gode. I Humboldts ord kan en diskusjon om statsmakten og dens grenser “only proceed from a view of human nature in the abstract, and of the highest ends of human existence”.⁴⁸ Etter Humboldts opplysningstidsideal er statsmakten kun å forstå som et middel henimot menneskelige mål, og i en slik forstand kan ikke spørsmål om hva som i politisk forstand er godt defineres uten referanse til hva som for mennesker er å regne som et gode. Som sådan bygger Humboldt, på lik linje med hva Mill senere vil gjøre, sin politikk på en mer fundamental filosofisk antropologi og moralfilosofi, og dette kommer tydelig frem i verket. I den følgende presentasjonen av Humboldts politiske filosofi, slik den fremkommer i *Ideen*, skal jeg derfor først gripe fatt i og gjøre rede for nettopp Humboldts filosofiske antropologi og moralteori, som i vesetning grad består av hans *dannelsesteori*. Først etter å ha gitt et overblikk over denne skal jeg, i neste kapittel, se nærmere på hva Humboldt anser for å være de politiske konsekvensene av dette dannelsesidealet. Da dette er en historisk utredning, er mitt mål verken å kritisere eller problematisere Humboldts ideer; kun å gjøre rede for dem, og å gjøre rede for dem i en slik forstand og med det mål for øyet å forstå *Ideens* senere innflytelse på John Stuart Mills tenkning og hans skriving av *On Liberty*.

4.3: Humboldt om målet for menneskelig handling

For å forstå Humboldts bredere filosofiske rammeverk er det først en videre kontekstualisering som må på plass; man må, tror jeg, forstå Humboldt på bakgrunn av den tyske opplysningstidens nyklassisme, en bevegelse som Humboldt i ungdomsårene var en eksponent for. I Sweets ord var Humboldt “a young man of the Berlin Enlightenment who had found his spiritual home in Greece”, og allerede fra 18-årsalderen hadde Humboldt kunnet lese, skrive og snakke gresk.⁴⁹ Etterhvert som greskstudier i Tyskland skiftet fokus fra nytestamentlig gresk til klassisk gresk mot andre halvdel av 1700-tallet, ble gresk kultur et svært sentralt anliggende i intellektuelle miljøer, og i Humboldts omgangskrets var både Lessing, Wieland, Herder, Goethe og Schiller kompetente gresklesere og beundrere av gresk tenkning. Aristoteles var etter alt å dømme den skikkelsen i gresk filosofi som stod Humboldt nærmest, og ifølge Sweet var Humboldt “a lover of Aristotelian logic” og av Aristoteles’ analytiske fremgangsmåte.

---

⁴⁸ Humboldt, *Ideen*, 2.

⁴⁹ Sweet, *Wilhelm von Humboldt: A Biography*, 1:25.

Fascinasjonen for Aristoteles har noen klare konsekvenser for Humboldt. En konsekvens som er særlig relevant her er Humboldts anklage om at mange av hans samtidige med en mer rendyrket romantisk inklinasjon – som Jacobi, Schlegel, Schleiermacher og Tieck – bedrev *Schwärmerei*, og Humboldt stilte seg klart seg utenfor *Sturm und Drang*-bevegelsen. I *Ideen* fant Humboldt det også nødvendig å avklare tidlig at “reason must never yield and it must be the basis of every political system”.⁵⁰ En annen sentral måte Humboldts fascinasjon for Aristoteles gjør seg utslag i *Ideen*, er hvor nært hans egen etiske teori – som vi skal se – ligger opptil Aristoteles’ eudaimonisme. Etter min mening bør Humboldts ideal om dannelse forstås på grunnlag av gresk tenkning.

Det må dog bemerkes at *Bildung* ikke nødvendigvis er fullstendig analogt med det norske ordet “dannelse”; andre norske ord som “selvkultivering”, “selvutvikling” og “karaktérbygging” ligger også svært nært opptil hva som legges i begrepet *Bildung*. I Humboldts egne ord, i en av hans mest siterte passasjer (kanskje på grunn av Mills sitering i *On Liberty*) fremholder han, i det han forklarer sitt dannelsesideal, at “the true end of Man, or that which is prescribed by the immutable dictates of reason, and not suggested by vague and transient desires, is the highest and most harmonious development of his powers into a complete and consistent whole” og at det er “in striving to reach accomplishment by the combined application of his moral and physical energies [*Kräfte*], that the true happiness of man, in his full vigour and development, consists.”⁵¹

Som filosofihistorikeren Jerrol Seigel skriver i *The Idea of the Self*, refererer *Bildung* til “a process in which the singular potential inherent in particular individuals finds its realization in the world”.⁵² Dette sitatet har mye viktig i seg, signalisert både ved bruken av ordet “inherent” (som vi skal komme tilbake til nedenfor) og ved at det vektlegger at *Bildung* ikke er en tilstand som nås, men en aktiv og kontinuerlig *prosess*; en prosess som i David Sorkins ord i “Wilhelm von Humboldt. The Theory and Practice of Self-Formation” utover 1780- og 1790-tallet ble “Protestant Germany’s secular ideal of salvation”.⁵³

Det er mange trekk ved Humboldts dannelsesideal det kunne vært verdt å gripe fatt i, men i det følgende vil jeg begrense meg til å gjøre rede for de to trekkene jeg mener er mest relevante for å forstå Humboldts politiske filosofi: dannelsesteoriens identitet som eudaimonisk

---

⁵⁰ Humboldt, *Ideen*, 18.

⁵¹ *Ibid.*, 11, 2.

⁵² Jerrold Seigel, *The Idea of the Self: Thought and Experience in Western Europe since the Seventeenth Century* (Cambridge: Cambridge University Press, 2005), 333.

⁵³ David Sorkin, “Wilhelm von Humboldt: The Theory and Practice of Self-Formation”, *Journal of the History of Ideas*, bind 44, 1983, 66.

etisk teori og dens implikasjoner for mellommenneskelige forhold. Jeg skal nå bruke *Ideen* til å gjøre rede for disse.

I eudaimonisk øyemed bør det først bemerkes at *Ideen*, som et romantisk skrift, er fullt av holistiske og organiske metaforer. Sterkest kommer dette til uttrykk når Humboldt uhemmet hevder, i en metafor for menneskelig utvikling, at “the blossom swells and ripens into fruit, and from the tiny germ imbedded in this soft pulp the new stalk shoots forth, laden with newly clustering buds”, og som han videre formaner, “in the vegetable world, the simplest and less graceful form of the fruit seems to prefigure the more perfect bloom and symmetry of the flower which it precedes, and which it is destined to gradually unfold”.⁵⁴ I tillegg til det organiske, ligger det derimot også et eudaimonisk premiss implisitt i disse formuleringene: kimen til storhet ligger *iboende* i organismen, men storheten er likevel kun noe latent og potensielt, og en streben er nødvendig for å fremkultivere blomstring. For å anvende metaforen tilbake til mennesker, er nettopp en streben, ifølge Humboldt, nødvendig for å realisere menneskers potensiale og frembringe lykke/“happiness”.

La meg dog si noe om hvorfor begrepet “happiness” må brukes med forsiktighet når man beskriver Humboldts filosofi. Selv om Humboldt referer til både ”happiness” (*Glück*) og ”enjoyment” (*Freude*) i positive ordelag i det han gjør rede for sin dannelsesteori, synes det nemlig som om ”happiness” for Humboldt, som for Cicero, er forstått mer som et biprodukt av en dannelsesprosess enn som formålet og rettferdiggjøringen av denne prosessen.

Støtte for en slik tolkning finnes flere steder i *Ideen*, blant annet i Humboldts behandling av “the Ancient states” versus “the Modern states”. Etter Humboldts syn er det noe moralsk høyverdig over “the Ancient states”, da deres mål for mennesket var “virtue” (*Tugend*), og tilsvarende er det noe nedrig over “the Modern states”, da deres mål for mennesket kun er “happiness” (*Glück*).⁵⁵ Humboldt går også flere steder til angrep på det syn at menneskelig streben kun er rettferdiggjort i kraft av å ha “happiness” som endemål, og dette kommer spesielt klart frem i Humboldts kritikk av Kant og Aristoteles. Når vi nå først skal se på Humboldts kritikk av Kant, må vi huske at Kant hevder at innenfor grensene av moralloven bør et menneske sikte henimot sin egen lykke, og endog at å sikte henimot lykken er et menneskes plikt. I tillegg hevder Kant at Gud finnes som en instans som belønner de moralske, siden det ikke er garantert at de moralske i sine jordiske liv er mer lykkelige enn de umoralske. Etter min forståelse refererer Humboldt derfor til Kant når han skriver at “he who could

---

⁵⁴ Humboldt, *Ideen*, 14.

⁵⁵ *Ibid.*, 26.

conceive and portray morality in its purest form, thinks himself bound to supply happiness to his idea of human nature through the medium of a highly artificial machinery, and this rather as a reward from without than as a boon obtained by man's own exertions.”⁵⁶ Selv om Humboldt ikke gjør det krystallklart hva han mener, synes det som om “even he who could conceive and portray morality in its purest form” refererer til Kant og at “a highly artificial machinery” refererer til Gud.

Hva angår Aristoteles, siterer og kritiserer Humboldt det følgende sitatet fra *Den nikomakiske etikk*: “[T]hat which particularly belongs to each by his nature, is best and most pleasant to every one; and consequently, to man, the life according to intellect (is the most pleasant), if intellect especially constitutes man. This life therefore is the most happy”.⁵⁷ Humboldts problem med Aristoteles, på linje med Kant, er at Aristoteles fremholder at det i enden av menneskelig streben må finnes lykke og at denne spiller en rolle som motiverende faktor for dygdig menneskelig fremferd. For Humboldt er lykke et sekundært anliggende, og slik jeg forstår ham, hevder Humboldt at streben er (eller i det minste: *bør* være) motivasjon nok alene til å motivere dygd, og det er på dette grunnlaget han hevder at det ligger noe overfladisk i en moderne tanke om at strebningen er til for lykkens skyld. En slik tolkning kan videre underbygges og klargjøres ved at Humboldt skriver at “Joy is greatest in those moments in which man is sensible of having attained the highest reach of his faculties, and is most deeply conscious of the entirety of his nature”, men som han fortsetter i et avsnitt jeg finner det verdt å sitere i sin helhet,

...it is doubtless true that at such times also he is nearest the depth of his greatest misery; for the moment of intensity can only be succeeded by a like intensity, and the impulse to joy or despair remains ever in the hands of invincible fate. But when the feeling of the highest in human nature truly deserves the name of happiness, even pain and suffering assume another character. The inmost heart of man is the true seat of happiness or misery, nor does his feeling fluctuate with the billowy tide of circumstance on which he is borne. The system we have condemned only leads us to a fruitless struggle to escape pain. But he who truly knows the nature of enjoyment can endure and resign himself to pain, which, in spite of all, still speeds on the footsteps of the fugitive; thus he learns to rejoice unceasingly in the steady, onward march of destiny; and the prospect of greatness still sweetly allures him, whether growing up before his admiration in the present, or fleeing away from his eyes into the dimly-receding future. Thus he comes to the feeling (so rare except to the enthusiast) that even the moment in which he is most deeply sensible of destruction, may be a moment of the highest ecstasy.⁵⁸

Det Humboldt ser ut til å gjøre, er å trekke en distinksjon mellom nytelse og tilfredsstillelse på den ene siden, og en dypere og mer eksistensiell lykke på den andre siden; en lykke som har

---

⁵⁶ Humboldt, *Ideen*, 9.

⁵⁷ Ibid. Sitatet er hentet fra *Den nikomakiske etikk*, 1178a5-9.

⁵⁸ Ibid., 41-42.

sitt utspring i dygdig virke som menneske og som kan stå i diametral motsetning til et fenomen som lettsinn eller sansemessig nytelse. Det ser videre ut til å være “happiness” i form av lettsinn eller sansemessig nytelse som Humboldt søker å angripe. Dette prinsippet er videre klargjort av Humboldts behandling av krig. I motsetning mye av den liberale tradisjonen, har Humboldt et romantisk syn på krig. Selv om krig leder til lidelse, og i en slik forstand er en trussel mot lykken, er krig likevel, ifølge Humboldt, “a favorable manifestation for the culture [*Charakter*] of human nature”, siden det ligger en dypere lykke i den skjønnheten som kommer til syne når et menneske kjemper for sitt liv i en tilstand som krever at det realiserer sitt potensial til fulle.⁵⁹ Etter min vurdering bekrefter dette nettopp at det er en lykke forstått som lettsinn og sansemessig nytelse Humboldt kritiserer – og det er en lykke forstått som et biprodukt av dygd han forsvarer. Det er dog ikke klart hvordan han, uten videre argumentasjon, med rimelighet kan plassere Aristoteles og Kant i den første kategorien.

For å nå en dypere forståelse for hva Humboldt anser som målet for sin dannelsesteori og for hva som leder henimot den formen for lykke han omtaler positivt, tror jeg det er nødvendig å se i retning av Leibniz, som også øvet innflytelse på Humboldt.⁶⁰ Humboldts tenkning har visse likhetstrekk med Leibniz’, da særskilt Humboldts forståelse av spontanitet, og av spontanitet som en forutsetning for lykke. Ifølge Leibniz’ metafysikk opererer visse krefter [*Kräfte*] i universet; krefter som får enhver handlende enhet til å handle. Det at kreftene i universet i én forstand er enhetlige, betyr derimot ikke at enhver handlende enhet – være det seg en monade eller et menneske – kun er styrt av kreftene som virker den; enhver handlende enhet har en intern kraftkilde som gjør det mulig for den å handle spontant og ut ifra en indre lov. I ordene til Douglas Moggach i “Freedom and Perfection: The German Debate on the State in the Eighteenth Century” definerer Leibniz spontanitet som “the activity and constant change of the subject (or monad), responding to and executing its own inner imperatives. Spontaneous action is a kind of inner necessity, wherein change is governed by an internal law of development, particular to each self.”⁶¹ Slik dette for Leibniz er overførbart fra monader til mennesker, er det også et menneskelig prinsipp for Humboldt, og når Humboldt bruker ordet “spontaneity” (*Spontanität*), og knytter dette til *Bildung*, har ordet derfor ikke samme betydning i Humboldts kontekst som det har i vår. Vi tenker gjerne at noe spontant er noe plutselig og årsaksløst. Slik Humboldt bruker ordet, og slik det også brukes av Leibniz og

---

⁵⁹ Humboldt, *Ideen*, 55-62.

⁶⁰ Sweet, *Wilhelm von Humboldt: A Biography*, 1:21-22.,

⁶¹ Douglas Moggach, “Freedom and Perfection: The German Debate on the State in the Eighteenth Century”, URL = <http://www.cpsa-acsp.ca/papers-2008/Moggach.pdf>, [besøkt 3. april 2009], 3.

Kant, henviser det derimot til noe som *springer fra aktøren selv*, og det er aktørperspektivet som er det essensielle trekket ved spontanitet, ikke dets plutselighet og årsaksløshet. Handlinger, i den grad de er spontane, springer fra noe indre snarere enn noe ytre.

Hva har dette å si for Humboldts grunnleggende filosofiske antropologi? Selv om hans syn bare ligger mellom linjene i *Ideen* – og det uten tvil er et åpent spørsmål hvordan Mill tolket dette – er Humboldts grunnleggende syn, slik han formulerte det i et brev til Karl-Gustav Brinkmann, at det finnes tre grunnleggende trekk ved mennesket, *Sinnlichkeit*, *Kräfte* og *Vernunft*, og disse henger sammen ved at *Sinnlichkeit* er kilden til *Kräfte*, mens *Vernunft* gir retning til *Kräfte*.⁶² *Sinnlichkeit*, som nok er ordet som er mest fjernt for en samtidig norskbruker, betyr noe som grenser mot “sanselig”, men som også bærer med seg noe dyrisk og instinktdrevet, og i Sweets ord inkluderer det “urges, drives [and] the feeling for beauty”, og viser til noe iboende og kraftgivende hos mennesket som presser det i retning av å kjempe.⁶³ Prosessen der disse kreftene får utspring i henhold til fornuftens retningsgiven ser ut til å konstituere den formen for *Bildung* som Humboldt fremholder som sin *summum bonum*.

La oss nå vende oss fra de individuelle til de mer sosiale aspektene ved *Bildung*.

I én forstand er det viktig å huske at *Bildung*, for Humboldt, er en svært intim og innadvendt prosess bestående av tenkning og refleksjon som et menneske deltar i med det målet for øye å raffinere sine *sensibilities*, og å bringe frem det unike ved sin karakter og å få dette til stadig å utvikle seg videre henimot fullbyrdelse. Av den grunn avhenger *Bildung* bare i underordnet grad av verden utenfor personen selv; det gode og det som skal kultiveres noe iboende og dermed *spontant* som skal kultiveres.

Et trekk ved Humboldts tenkning som kan eksemplifisere dette, er hans kjønnsteori. Som Humboldt skriver, følger det av rollene kvinner spiller i samfunnet at de er “wholly except ... from the outward occupations, and almost surrounded with those only which leave the soul undisturbed – stronger in what she can be than in what she can do .. the whole treasure of morality and order is collected and enshrined in the female character.”⁶⁴ Kvinnen står altså i en særstilling nettopp på grunn av at hun er tillatt en uforstyrret indre kultivering, og gitt at *Bildung* er det overordnede målet, er dette en verdifull tilstand.

Det faktum at både subjektet og objektet for *Bildung* er ens eget selv, og at ens egen refleksjon er middelet for å nå dette, innebærer derimot ikke at denne prosessen må (eller bør)

---

⁶² Humboldt, “Brief an Brinkmann, Sept. 14 1792” i *Wilhelm von Humboldts Briefe an Karl Gustav von Brinkmann*, Albert Leitzmann (red.) (Stuttgart: Bibliothek des Literarischen Vereins, 1939).

⁶³ Sweet, “Young Wilhelm von Humboldt’s Writings (1789-1793) Reconsidered”, 478.

⁶⁴ Humboldt, *Ideen*, 33.

skje i total isolasjon fra andre. Det er faktisk tilfelle, ifølge Humboldt, at selv om *Einsamkeit* – hvilket gjennomgående er et honnørord i Humboldts forfatterskap – er verdifullt, er også interaksjon med andre en faktor som kan bidra til *Bildung*. Et menneske kan nemlig samle inntrykk som bidrar til egen indre vekst i interaksjon med andre mennesker som selv har kultiverte personligheter. Humboldt skriver at “the true art of social intercourse consists in a ceaseless endeavour to grasp the innermost individuality of another” og, videre, at “this art has been hitherto singularly neglected”. Årsaken til at det ligger en verdi i “social intercourse”, er at det gir mangfold av inntrykk og situasjoner man må handle i, og muliggjør at “more varied and exquisite modifications of the beautiful in human character spring up”.⁶⁵ Selv om det for Humboldt er fundamentalt at “whatever man receives externally is only as the grain of seed. It is his own active energy alone that can convert the germ of the fairest growth, into a full and precious blessing for himself”, er likevel dette “grain of seed” viktig, og andre kan derfor spille en rolle i ens *Bildung*.⁶⁶ Så lenge man selv ikke blir en passiv part, men aktivt søker å gripe andre mennesker, er sosialisering viktig siden opplevelse av “a variety of situations” spisser ens egen individualitet. Som vi skal se er dette et ideal som har konsekvenser for Mill.

I sin introduksjon til Cambridge-oversettelsen av Humboldts verk fra 1969 oppsummer J. W. Burrow på følgende måte synet på inderlighet jeg nå har skissert:

[Humboldt] has an Aristotelian sense of the ways in which human beings enrich each other's lives in society, together with a quite un-Aristotelian sense that one can neither predict nor set limits to human moral and cultural experimentation. Humboldt's exaltation of the greatest possible comprehensiveness of assimilated experience is at times read like a kind of informal adumbration of the status given to the greatest possible comprehensiveness of consciousness in Idealist political philosophy.⁶⁷

Og, som Burrow oppsummerer Humboldts dannelsesteori som helhet, på en måte som dekker og knytter sammen de overnevnte punktene:

Bildung [is] a quasi-organic and dialectical process, consisting of an endless acceptance and innumerable provisional reconciliations of the creative tension between the individual and his environment and between the various contending aspects of his own nature ... An organism develops in time, and its form is not imposed on it from without; it is self-determining. It is neither passive in relation to its environment nor disconnected from it; it assimilates what it needs, converting it into its own tissues, imposing form upon heterogeneous brute matter in a miracle of transmutation. Above all, though it is part of nature and cannot exist without its environment, it makes itself, develop as it does out of an inner necessity.⁶⁸

---

⁶⁵ Humboldt, *Ideen*, 36, 44.

⁶⁶ *Ibid.*, 15.

⁶⁷ J. W. Burrow, “Editor's introduction”, Wilhelm von Humboldt, *The Limits of State Action* (Indianapolis (Indi.), LibertyFund Press, 1993), lvii.

⁶⁸ *Ibid.*, xxxi-xxxii.

Det bør gjøres klart, derimot, at selv om teorien om *Bildung* som her er skissert i veldig stor grad er assosiert med Humboldt, er det ikke tilfelle at tanken om *Bildung* som sådan har sitt utspring hos Humboldt. Når W. H. Bruford søker å spore *Bildung*-tradisjonen i *The German Tradition of Self-Cultivation*, er det derfor ikke uproblematisk at han starter sin søken med Humboldt. Selv om Humboldt institusjonaliserte denne teorien – da først og fremst gjennom å lage en utdanningsteori av den – har *Bildung*-idealet dypere røtter i tysk åndsliv. *Bildung* var et sentralt anliggende for både Leibniz og Wolff, og Humboldts teori skiller seg ikke kraftig fra deres. Det som derimot gjør Humboldts teori spesiell, er hva Humboldt så som dens politiske konsekvenser. Leibniz var, som Humboldt, av den oppfatning at ethvert menneskes mål er å utvikle sin karakter, men fra dette trakk han konklusjonen at det er nødvendig at en statsmakt lager lover som veileder mennesker henimot en slik utvikling. Wolff, som var en venn av Leibniz, fremmet også et leibniziansk dannelsesideal, men forsvarte på grunnlag av dette en barokk paternalistisk statsform. Etter Wolffs syn var det tilfelle (som et frempek til Hegel) at enhver del av samfunnet realiserer seg gjennom å bli en del av en større helhet; for Wolff en organisk helhet der individet underordnes familien og familien underordnes staten. Et tilsvarende argument finner vi i Dalbergs tidligere nevnte tilsvarende til Humboldt fra 1793. Dalberg, og flere andre som på ingen måte delte Humboldts politiske liberalisme, delte likevel langt på vei hans moralfilosofiske fundament, og hevdet at dersom en statsmakt ikke rettleder sine borgere, vil de følge sine innfall og søke tankeløs nytelse snarere enn å bygge sin karakter.

Det er her Humboldt, som vi skal se, er uenig.

2.4: Humboldt om målet for statlig handling

Når jeg nå skal gi en utlegning av Humboldts liberale statsteori, og søke å forstå denne på grunnlag av Humboldts dannelsesideal, er det viktig å huske hva Humboldt argumenterte imot: Gentz' konservatisme og preussisk paternalisme. Dette fører til at Humboldt først og fremst argumenterer for en *begrensning* av statsmakten. Han søker i langt mindre grad å argumentere for at en statsmakt er nødvendig. Likevel har Humboldt en teori om legitimering av statsmakten, og jeg vil først kort referere denne.

Etter Humboldts syn er “the essential ground and object of State-union [to] counteract the evil which arises from the tendency man has to transgress his own appropriate limits, and

the discord occasion by such unjust encroachment on the rights of others.”⁶⁹ I en klart liberal tradisjon skriver Humboldt at “without security there can be no freedom” siden “without security, it is impossible for man either to develop his powers, or to enjoy the fruits of his exertion”. Kanskje kan Humboldt i en slik forstand skrives inn i tradisjonen fra Thomas Paine, som i *Common Sense* – publisert i 1776 og muligens lest av Humboldt – hevdet at “Society is produced by our wants, and governments by our wickedness; the former promotes our happiness *positively*, the latter *negatively* by restraining vices” og at “Society in every state is a blessing, but government even in its best state is but a necessary evil”.⁷⁰

Årsaken til at statsmakten således er “necessary”, ifølge Humboldt, er at “security” er noe sivile ikke kan skaffe seg på egenhånd, uavhengig av en statsmakt. Dette har sin rot i at dersom privatpersoner utfører politioppgaver ved selv å straffe kriminelle, vil vold eskalere og samfunnet vil ende opp i en borgerkrig der “wrong besets revenge, and revenge is but a new wrong”. Følgelig, “it becomes necessary to look for some species of revenge which does not admit of any other retaliation – that is the punishment inflicted by the State.”⁷¹ I en tilsvarende formulering mot slutten av verket hevder Humboldt at når noen har brukt vold mot et menneske “...it is clearly the duty of the State to restrict them, and compel the agents to repair the injury they have inflicted”, og at dette er en plikt siden “as a member of community, [he who is wronged] has transferred his revenge to the state”.⁷²

En stat er derfor, slik Humboldt ser det, en forutsetning for et sivilsamfunn. Av den grunn er det upresist å hevde, slik Wilhelm Windelband gjør, at Humboldt er skeptisk til statsmakten og at den hos ham når “the lowest stage which the depreciation of the state reached ... among the cultured classes...”.⁷³ Det er nødvendig for å forstå Humboldt, at trass i at han fremmer en radikal form for liberalisme, ønsker han ikke å avskaffe statsmakten og han ønsker heller ikke en svak stat eller en lav respekt for staten; han ønsker å definere klare grenser for statsmaktens virkeområde.

Spørsmålet jeg nå skal vende meg mot er spørsmålet om hvorvidt staten, ifølge Humboldt, bør begrense sin virksomhet til å sørge for “security” eller om den må gjøre mer. Dette var, som nevnt ovenfor, det sentrale statsfilosofiske spørsmålet for fysiokratene og for Mirabeau, og det er interessant at på lik linje med at *On Liberty* åpner med et sitat av

---

⁶⁹ Humboldt, *Ideen*, 51.

⁷⁰ Thomas Paine, *Common Sense* (London: Penguin Books, 1986), 65.

⁷¹ Humboldt, *Ideen*, 52.

⁷² *Ibid.*, 131.

⁷³ Wilhelm Windelband, *The History of Philosophy* (London: The Macmillan Company, 1901), 520.

Humboldt, åpner *Ideen* med et sitat av Mirabeau.⁷⁴ Som jeg har indikert er Humboldts svar på dette spørsmålet at statens virksomhet skal begrenses til kun å sørge for sikkerhet. Denne radikale oppfatningen befestes ved Humboldts klare utsagn om at “State interference in private affairs, not directly implying violence done to individual rights, should be absolutely condemned”, og han konkretiserer dette ved å liste opp at han er motstander både av offentlig fattigdomsbekjempelse, promotering av landbruk og industri, offentlig finans- og pengepolitikk og regulering av import og eksport. Kort sagt er Humboldts konklusjon at alle lover som har som formål å sørge ikke bare for sikkerhet, men også for innbyggerens “moral or physical well-being ... are positively hurtful”.⁷⁵

Hvorfor inntar Humboldt et slikt standpunkt? For besvare dette spørsmålet, skal jeg forsøke å vise hvordan Humboldt går fra å forsvare *Bildung* som etisk ideal kommer til å forsvare *laissez faire* som politisk ideal.

Summarisk er Humboldts argument at en stat som griper inn i borgernes liv for å sørge for deres velferd, hindrer borgernes individuelle menneskelige utvikling. En slik statsmakt lager mønstre som den tvinger sine borgere å følge, og idet den gjør dette, ødelegger den borgernes individualitet. Jeg tror grunnen til at dette synes som et viktig argument for Humboldt har sin rot i to premisser: hans forståelse av statlig aktørskap og hans forståelse av *Bildung*.

La meg først ta for meg Humboldts syn på statlig aktørskap. Etter Humboldts syn er staten grunnleggende en *brutal* aktør; en aktør som i sin omgang med mennesker bruker vold og trusler om vold. Det er dette, ifølge Humboldt, som gjør en stat til en stat, atskilt fra andre institusjoner i et samfunn – og det er videre tilfelle at en stat aldri vil kunne behandle borgere individuelt; den vil skjære alle over én kam i den grad loven – slik den bør være – er lik for alle. Som påpekt av Jerrold Seigel i *The Idea of the Self* fremholder Humboldt, og i motsetning til for eksempel Herder, at staten er “an imposition on natural life rather than an expression of it”.⁷⁶

Dette er den ene roten til Humboldts overbevisning om at statlig maktbruk hemmer *Bildung*. For fullt ut å forstå inkompatibiliteten mellom *Bildung* og en intervenserende stat, skal

---

⁷⁴ “Le difficile est de ne promulguer que des lois nécessaires, de rester à jamais fidèle à ce principe vraiment constitutionnel de la société, de se mettre en garde contre la fureur de gouverner, la plus funeste maladie des gouvernements modernes.”

Humboldt, *Ideen*, i. I Svein Erling Lorås’ oversettelse: “Vanskeligheten er å kunngjøre bare nødvendige lover, å bestandig være tro mot dette grunnleggende samfunnsprinsipp, å beskytte seg mot styringens galskap, den mest skjebnesvangre sykdom de moderne styreformene lider av”. Hentet fra Svendsen, 108.

⁷⁵ Humboldt, *Ideen*, 21-22.

⁷⁶ Seigel, 343.

vi nå vende oss mot og gå dypere inn i et aspekt ved Humboldts dannelsesteori som jeg tidligere bare har indikert, nemlig forholdet mellom et individs tanker og dets handlinger.

Et sentralt punkt for Humboldt er nemlig at et menneske, som en organisme, er en integrert sammensetning av sjel og legeme, og som en følge av dette fremholder Humboldt at menneskelig handling er et produkt av et intrikat samspill mellom tanker og fysiske bevegelser. Den virkelige meningen og verdien bak en fysisk bevegelse hos et menneske, hevder Humboldt, ligger nettopp i at bevegelsen har sitt utspring i en mental overveining, og det er i kraft av dette at enkelte hendelser kvalifiserer som *handlinger*. Mangler en handling en mental komponent (slik jeg forstår Humboldt: en *intensjon*) er den, gitt Humboldts handlingsteori, ikke en egentlig handling. Med hans egne ord, er alle handlinger et menneske utfører “closely intervoven with mental sensations [*Empfindungen*]”, og det er bare når et menneske er motivert av visse “inclinations” at dets handlinger får mening. Dette står da i sterk kontrast til statlig handling, slik det er skissert ovenfor. Alt statsmakten kan gjøre er å handle mekanisk, og i det den regulerer menneskelig fremferd, gjør den derfor også dette mekanisk. Den tvinger individer til å utføre visse handlinger, men den *delen* av en menneskelig handling som en statsmakt gjennom lovvedtak, rettsapparat og politi kan regulere, er bare en handlings mekaniske skall, altså *hendelsesdelen* av handlingen. En statlig regulering kan få et menneske til mekanisk å utføre en plikt, men reguleringen kan ikke få det til å utføre en *genuin* handling – og langt mindre en en *moralsk* handling – siden “moral growth and culture spring solely and immediately from the inner life of the soul” og er “never produced by the mere external and artificial contrivances”.⁷⁷ Problemet ved noe som utføres av en aktør som følge av statlig tvang, er altså at det har noe falskt over seg, og jeg synes dette prinsippet hos Humboldt er godt beskrevet av Sweet, som hevder at ifølge Humboldt er et forsøk på å fremtvinge en god handling “like tying blossoms on trees with pieces of string”.⁷⁸ En slik blomstring er en pseudo-blomstring, og ikke en blomstring som er uttrykk for reell vekst.

Det er derimot ikke bare tilfelle, for Humboldt, at en handling får nullet ut sin verdi ved at en stat bruker tvang; statlig tvang er også positivt destruktivt, ved at det på et mer generelt grunnlag er med på å skille et menneskes handlinger fra dets tanker. Statlig tvang *paralyserer*, og dette er nøkkelen til å forstå Humboldts liberalisme. Humboldt skriver at “the man who frequently submits the conduct of his actions to foreign guidance and control, becomes gradually disposed to a willing sacrifice of the little spontaneity that remains in him” og at “the

---

⁷⁷ Humboldt, *Ideen*, 85.

⁷⁸ Sweet, “Young Wilhelm von Humboldt’s Writings (1789-1793) Reconsidered”, 475.

purity and excellence of his moral nature is brought to suffer”.⁷⁹ Siden enhver handling er en sakral del at et menneskes livsprosjekt (og et livsprosjekt, for Humboldt, er det mest sakrale som finnes), anser Humboldt det for å være en dyp dikotomi mellom bruk av tvang og menneskets sinn, der tvangen ødelegger sinnet. Humboldt hevder at det er noe grunnleggende ved det å være menneske som står i motsetning til å få tanker og handlinger trukket fra hverandre, og “there is something degrading to human nature in the idea of refusing to any man the right to be a man”.⁸⁰

Slik Humboldt ser det, er det ei heller tilfelle at bare et isolert *individ* blir hemmet av at det brukes tvang. En kultur som sådan blir også hemmet. Et samfunn der samkvem mellom mennesker er frivillig, er ifølge Humboldt et samfunn where “every one was progressing his individuality [and thus] more varied and exquisite modifications of the beautiful human character would spring up...”⁸¹, og det blir et mangfoldig og dermed verdifullt samfunn med et vell av livsprosjekter. Dersom tvang benyttes, ødelegges derimot dette samfunnet, siden tvang fører til at individer ikke lenger vil orientere seg henimot hverandre, men alle blir statens undersåtter. Det er derfor tilfelle, som Sokrin skriver, at etter Humboldts modell, “[t]he end of state intervention [marks] the true beginning of national association.”⁸²

Et siste punkt som danner grunnlaget for Humboldts radikale liberalisme, er at ikke bare de som i en åpenbar forstand er ofre for statens virksomhet blir lammet; også de som man i utgangspunktet skulle tro at profitterte på statens virksomhet, lider egentlig under dens åk – eller hjelpes i det minste ikke. En mann som får penger av staten for å avhjelpe sin fattigdom eller som får noe han ellers måtte betalt for, profitterer nemlig ikke på et slikt bidrag, siden “the happiness for which man is plainly destined, is no other than that which his own energies enable him to secure”.⁸³ Derfor er ikke på noen måte noe å vinne på statlig tvangsbruk. Det er nemlig ikke nok at tvang nuller ut verdien av enkelthandlinger og over tid passiviserer; det er også – siden genuin menneskelig vekst må springe fra menneskets indre – noe som i prinsippet er utelukket fra å kunne bidra til et gode.

Dette er det filosofiske grunnlaget for Humboldts liberalisme. La oss nå se på hvordan anvender denne teorien til mer konkrete eksempler.

---

⁷⁹ Humboldt, *Ideen*, 25.

⁸⁰ *Ibid.*, 94.

⁸¹ *Ibid.*, 44.

⁸² Sokrin, 62.

⁸³ Humboldt, *Ideen*, 27.

Det første som bør bemerkes med tanke på Humboldts valg av eksempler i *Ideen* og hans behandling av disse eksemplene, er hans overbevisning om at jo tettere et felt er knyttet til tenkning og moral, jo verre er konsekvensene av statlig regulering av dette feltet. Med hans egne ord, “[e]very restriction becomes more directly fatal, when it operates on the moral part of our nature”.⁸⁴ Dette kan forklare hvorfor det første eksemplet Humboldt diskuterer i *Ideen* er ekteskap. Humboldt hevder at hva angår ekteskap bør staten “leave it wholly to the free choice of the individuals, and the various contracts they may enter into with respect to it” og årsaken til dette er at “the idea of external coercion is one entirely foreign to an institution which, like Matrimony, reposes only to inclination and an inward sense of duty, and the result of such coercive institutions do not at all correspond to the design which they originate.”⁸⁵ Følgelig bør en statsmakt ikke regulere ekteskap, den bør vurdere et ekteskap kun som en frivillig kontrakt, og “the option of separation should always remain open, and the step itself should not require extenuating reasons”.⁸⁶

Siden Humboldt i utgangspunktet er opptatt av moral, er temaer som handel og økonomi utenfor fokus, selv om han kort vedgår at han er motstander av alle former for statlige handelsbarrierer.⁸⁷ Det han er mest opptatt av, er de moralske problemene knyttet til paternalisme, paternalisme forstått ordrett: som ideen om at staten skal sørge for sine innbyggere (i noen grad) slik en far sørger for sine barn, da gjennom å kunne bruke tvang mot dem for å få dem til å utføre handlingene de bør utføre.

Idet Humboldt omtaler ulike måter en stat på paternalistisk vis kan forsøke å oppdra sine innbyggere, skiller han mellom en statlig omsorg for “national education” og en statlig omsorg for “religion and morals”. Det som grunnleggende skiller de to, ifølge Humboldt, er at mens statlig utdanning søker å forme unge sinn, søker statlig omsorg for “religion and morals” å forme “the fullgrown man” ved å “accompany him throughout the whole course and conduct of his life—his ways of thinking and action—and aims at imparting to them some definite and preconceived direction”.⁸⁸

Det er interessant, gitt Humboldts videre karriere, er at han i *Ideen* sier svært lite om “national education”, altså, om et nasjonalt utdanningssystem. Hva angår utdanning repeterer

---

⁸⁴ Humboldt, *Ideen*, 34.

⁸⁵ *Ibid.*, 34-35.

⁸⁶ *Ibid.*, 135, 154.

⁸⁷ *Ibid.*, 22.

⁸⁸ *Ibid.*, 72.

Humboldt kun det han allerede har etablert av argumenter og går ikke inn i detaljer; han appellerer til sin generelle påstand om at statlig handling hemmer genuine fremskritt.

Det han derimot går nærmere inn på, er statlig omsorg for religion og moral. Jeg vil derfor nå se på dette i noe større detalj, før jeg snur meg til de siste tre kapitlene av *Ideen*; kapitlene som etter min mening føyer en viss moderasjon til boken.

Idet Humboldt argumenterer mot former for statlig virksomhet som søker å få borgere til å handle riktig i moralske og religiøse anliggende, bør det nevnes at Humboldt følger en interessant retorisk strategi som bør undersøkes nærmere, siden spor av den finnes flere steder i *Ideen*. Humboldt begynner sin utlegning om religion og moral på en måte som synes svært religionsvennlig, og han hevder at kristendommen “succeeded in laying the foundation for all true human virtue, human development and human union”.⁸⁹ Etter dette bruker Humboldt derimot to parallelle argumenter som i stor grad *uthuler* denne påstanden. Det første argumentet er et argument mot Wöllner (det er i alle fall det som er den rimelige tolkningen siden det Humboldt skriver her en omarbeidelse av “Ueber Religion”). Wöllner påstår at det er mulig for en stat å fremme religiøsitet *som sådan* uten å gi forrang til en spesifikk religion eller en spesifikk religiøs tolkning. For å argumentere mot dette hevder Humboldt at det er umulig for staten, gitt dens karakteristiske handlingsmåte,

...to distinguish between the propagation of a certain form of religion, and the diffusion of a spirit of religiousness in general. The former is undoubtedly more oppressive in its character, and more hurtful in its consequences; but, without it, the latter is hardly possible. For when once the State believes morality and religiousness to be inseparably associated, and considers that it can and may avail itself of its method of influence, it is scarcely possible, so long as there are various forms of religious opinion, – corresponding differently with morality, whether true, or constructed according to accepted notions, – that it should not extend its protection to one of these forms of religion in preference to the others.⁹⁰

“The State itself”, konkluderer han, “would be obliged to supply some definite interpretation of the term Religiousness”.⁹¹ Trekket Humboldt altså gjør er at han sier seg enig i Wöllners premiss om at en generell “spirit of religiousness” er verdifull, men at Wöllner påstand – at staten kan og bør promotere dette – er feilslått, siden dette vil ensrette og paralysere religiøst liv. Humboldt forsøker, med andre ord, å argumentere mot Wöllner på tilsynelatende religiøse premisser.

---

⁸⁹ Humboldt, *Ideen*, 72.

⁹⁰ *Ibid.*, 73-74.

⁹¹ *Ibid.*, 74.

Hvorfor “tilsynelatende” religiøse prinsipper? For å forstå dette, må vi undersøke hvordan Humboldts retorikk videre utarter seg. Humboldt hevder to ting. Det første er at selv om religiøsitet er verdifullt, er det ikke religiøsitet som sådan en nasjon grunnleggende sett trenger; det den trenger er *moral*. Humboldt vedgår at “the influence of religious ideas unmistakably harmonizes and co-operates with the process of moral perfection”, men han hevder likevel at “[these] ideas are in no way inseparably associated”. Etter noe diskusjon konkluderer han så med at “human morality, even the highest and most consistent is not all dependent on religion”⁹² – og med det har Humboldt vendt seg kraftig mot Wöllner og begrenset diskusjonen til moral som sådan, uavhengig av religiøsitet, og temaet for neste kapittel er hva han så mener med moral. I dette kapitlet, som formelt avslutter Humboldts argument, fyller han moralbegrepet med en svært annen mening enn hva Wöllner gjør.

Snarere enn å fremholde at moral og moralsk styrke referer til en evne til å overstyre inklinasjoner til fordel for religiøs plikt (hvilket er Wöllners syn), hevder Humboldt at moral “harmonizes so sweetly and naturally with man’s original inclinations, the feelings of love, of social concord, of justice, have in them something so dear and possessing”.⁹³ Faktisk hevder han at snarere enn å handle om fornektelse, handler moral om en oppmerksomhet rettet henimot og en refleksjon rundt ens egne tanker og handlinger, og en konstant higen etter forbedring (altså, *Bildung*). Videre hevder han at dersom man forsøker å utslette menneskets “sensibilities”, tar man vekk den bevegende kraften i menneskets natur. “Sensualism”, i Humboldts ord, “constitute the great original source of all spontaneous activity” og selv om “sensuous inclinations” ikke bør følges blindt, men i en eller annen forstand bør underlegges fornuften, har de en “affinity with the spiritual element in human nature”. “Sensations”, ifølge Humboldt, gir “youth and enjoyment” og er “intervoven with the sole tissue of human life and pursuits” – og ved å sette nettopp kultiveringen av ens “sensations” til målet for moral, har Humboldt endt opp med et svært annerledes standpunkt enn Wöllner trass i at han innledningsvis meldte sin enighet. Humboldt gjør dette ved først å hevde at statlig fremming av religion dypest sett består i at staten holder seg unna religionens domene – og deretter ved å redusere religion til moral og moral til *Bildung*.⁹⁴

Konklusjonen Humboldt trekker er likevel den samme som Kants. Som Kant insisterer i både *Zum Ewigen Frieden* og *Grundlegung zur Metaphysik der Sitten*, er ikke en handlings

---

⁹² Humboldt, *Ideen*, 80.

⁹³ *Ibid.*, 90.

⁹⁴ *Ibid.*, 99, 108.

umoraskhet en tilstrekkelig grunn til at den bør forbys, og som Kant hevder i “Theorie und Praxis”, bør statsmakten ikke gripe inn før innbyggers rettigheter krenkes.⁹⁵ Humboldts argument for samme konklusjon er dog annerledes enn Kants. Ifølge Humboldt er det tilfelle at “A State in which the citizens were compelled or actuated by such means to obey even the best of [moral] laws, might be a tranquil, peaceable, prosperous State; but it would always seem to me a multitude of well cared-for slaves, rather than a nation of free and independent men”.⁹⁶ Problemet med statlig inngripen er derfor ikke at det krenker andres autonomitet og at dette er et iboende onde; problemet er at dette vil lede til en stat der *Bildung* er umulig.

Etter å ha forklart hvordan Humboldt ser statsmaktens rolle i forhold til utdanning, religion og moral, går han over til å ta for seg en rekke konkrete saker. Humboldts viser til at dette kun er skisser, og han klargjør også at det er “not my intention to construct a theory of legislation (a task above my knowledge and abilities), but only to make it clearly evident how far legislation in its different branches might extend or restrict the limits of State agency”.⁹⁷ Eksemplene bør, med andre ord, leses som illustrasjoner på Humboldts prinsipp, snarere enn som konkrete politiske forslag. Det første Humboldt tar opp etter ekteskap, er hans påstand om at det ikke er nok at statsmaktens *virkeområde* må være begrenset; statsmaktens *størrelse* må også begrenses. Humboldt skriver at

[a]ny one who has had an opportunity to occupying himself with the higher departments of State administration, must certainly feel conscious from experience how few political measures have really any immediate and absolute necessity, and how many, on the contrary, have only a relative and indirect importance, and are wholly dependent on foregone measures.⁹⁸

Ved alt nytt staten oppretter, “a vast increase of means is rendered necessary, and even these are means drawn away from the attainment of a true end[. It] becomes in time so full of complications, that it requires an incredible number of persons to devote their time to its supervision, in order that it may not fall into utter confusion”⁹⁹. Statsmaktens størrelse må derfor begrenses dersom man skal unngå at staten legger for mange hindringer og trekker for mye energi og talent unna reell verdiskapning.

Hva angår smalere anliggender, hevder Humboldt at staten kan stå for sertifisering av lærere og leger. Likevel, hevder han, bør det være åpent for alle, også de uten sertifisering, å

---

⁹⁵ Immanuel Kant, “Über den Gemeinspruch: Das mag in der Theorie richtig sein, taugt aber nicht für die Praxis”, *Kant, Gentz, Rehberg: Über Theorie und Praxis*, Dieter Henrich (red.), (Frankfurt (a.M.): Suhrkamp Verlag, 1967), 50-55.

⁹⁶ Humboldt, *Ideen*, 110.

⁹⁷ *Ibid.*, 182.

⁹⁸ *Ibid.*, 38.

⁹⁹ *Ibid.*, 39.

praktisere disse profesjonene, og sertifiseringen bør derfor ikke veie tyngre enn hva den veier hos de som vurderer å kjøpe tjenester fra disse lærerne og legene. Alt annet – altså, en reell statlig kontroll av slike yrker – vil ifølge Humboldt føre til at nasjonen blir “indolent, inactive, and too much inclined to response from the judgment of others”. Videre hevder Humboldt at staten ikke skal regulere forholdet mellom arbeidsgivere og arbeidstakere. Det staten derimot kan regulere, er felles eiendom slik som “roads, rivers flowing through different properities, squares and streets of towns”.¹⁰⁰ Alle seksuelle handlinger unntatt voldtekt bør tillates. Humboldt omtaler også kort testamenter, og han hevder at et individ som eier en eiendom må kunne testamentere den til hvem vedkommende selv måtte ønske (han er altså motstander av pliktdelsarv), men han påpeker at de som arver eiendommen må kunne bruke den som de selv ønsker, og at staten ikke skal håndheve videre klausuler for bruk som måtte finnes i testamentet. Han hevder også at gjeld ikke skal kunne arves.¹⁰¹ Humboldt diskuterer videre “aggregate corporations” og konkluderer med at slike entiteter *qua* aggregater ikke har rettigheter, men at de kun er “a union of the constituent members at any given time” og et aggregat kun kan gjøre hva hvert enkelt medlem i aggregatet kan gjøre. I tillegg argumenterer Humboldt for at straffer bør senkes; “punishments”, hevder han “must be evils which deter and intimidate criminals”, men “mild punishments [are] lesser evils in themselves, [and] they lead man away from the crime in a way the more worthy of human nature”. Humboldt vedgår at dødsstraff kan være nødvendig, men hevder likevel at det må være en form for proporsjonalitet mellom forbrytelse og straff; “the criminal ought to expect about the same extent of injury as he would think equal to the crime”.¹⁰² Gitt Humboldts preussiske kontekst er ikke dette punktet mindre radikalt enn de andre punktene andre han fremholder. Avslutningsvis påpeker Humboldt viktigheten av å skille skarpt mellom mistenkt og dømt i en kriminalsak, og han roser det britiske rettssystemet for å opprettholde en mistenkts rettigheter helt frem til dommen er avsagt. Humboldt hevder også, i forbindelse med kriminallover, at “prevention of [future] criminal actions is wholly foreign to the State’s proper sphere of activity” – og, følgelig, at staten bør gripe inn overfor kriminelle handlinger når de blir begått og ikke søke å drive forebyggende arbeid.¹⁰³ Med dette avsluttes Humboldts utlegning brått.

---

¹⁰⁰ Humboldt, *Ideen*, 123, 128, 130.

¹⁰¹ *Ibid.*, 135, 137-9, 154.

¹⁰² *Ibid.*, 144, 154-55, 173.

¹⁰³ *Ibid.*, 175.

2.5: Humboldt om frihet og menneskelig utvikling

Etter nå å ha skissert hovedtrekkene i Humboldts statsteori, skal jeg ta for meg argumentene Humboldt fremsetter i de tre siste kapitlene av *Ideen*. Bokens appendiks utgjør to av disse tre kapitlene. Likevel utgjør de tre kapitlene en samlet helhet, ved at de alle tar for seg problemer knyttet til at frihet ikke bare er en forutsetning for *Bildung*, men at *Bildung* også er en forutsetning for frihet. Problemet har sitt utspring i en gryende erkjennelse hos Humboldts av at ethvert nivå av frihet en aktør skal kunne nyte forutsetter en viss utvikling av denne aktørens evner, og mens kimen til dette problemet er formulert i kapittel XIV, er dets konsekvenser videre diskutert i kapitlene XV og XVI.

Kapittel XIV tar for seg det som i Joseph Coulthards 1854-oversettelse av kapitlets tittel kalles “On the solicitude of the State for minors, lunatics and idiots”. Selv om det ikke er mitt anliggende å diskutere Coulthards oversettelse her (jeg gjør dette nedenfor, s. 55-57), bør det nevnes at dette kan synes som en svært brutal oversettelse av Humboldts eget kapittelnavn, ”Sorgfalt des Staats für die Sicherheit durch Bestimmung des Verhältniss derjenigen Personen, welche nicht Besitzt der natürlichen oder gehörig gereifen menschlichen Kräfte sind (Unmündige und des Verstandes Beraubte)”. Et stykke inn i kapitlet bruker derimot Humboldt uttrykket “Verrückte oder gänzlich Blödsinnige” for å beskrive de han referer til, og dette kan sies å telle i Coulthards favør.

Idet Humboldt introduserer leseren til dette temaet – som altså angår både barn og mentalt tilbakestående voksne – skriver han at alle prinsippene han så langt har skissert “presuppose men to be in the full exercise of their ripened power of understanding. For they are all grounded on the conviction, that the man who thinks and acts for himself, should never be robbed of the power of voluntary deciding on all that concerns himself, according to his deliberation” – og følgelig er det tilfelle at de som ikke kan “deliberate”, heller ikke har en rett til dette.¹⁰⁴

Det første Humboldt diskuterer er barn. For barn kreves det, ifølge Humboldt, “a positive solicitude for their physical and moral well-being, and the mere negative regard for their security is not enough”, og han hevder at de ansvarlige for en slik “physical and moral well-being” er barnets foreldre. Humboldt presiserer derimot at dette ikke impliserer at foreldrene eier sine barn, og foreldrene kan heller ikke inngå noen kontrakt som for fremtiden er bindende for barnet. Dette vil, gitt Humboldts syn, stride imot selve begrunnelsen for

---

¹⁰⁴ Humboldt, *Ideen*, 176.

foreldrenes makt og myndighet over barnet, som nettopp er rettferdiggjort ut fra at foreldrene skal kunne “put their children in a condition ... to choose a plan for life for themselves”.¹⁰⁵

I stor grad, hevder Humboldt, er tilfellet for barn analogt med tilfellet for “lunatics and idiots”, da disse deler en grunnleggende karakteristikk med barn: at de ikke har fullt utviklede fornuftsevner. Humboldt trekker derimot også frem tre trekk ved “lunatics and idiots” som atskiller disse fra barn og som gjør det nødvendig å behandle disse som en distinkt gruppe. Det første er at mens barn har foreldre som er ansvarlig for det, er det nødvendig for staten å ta seg av “lunatics and idiots”; det andre er at mens målet for omsorg for barn er at disse skal utvikle seg til å bli voksne mennesker, er dette ikke tilfellet med “lunatics and idiots” (Humboldt diskuterer ikke noe sted muligheten for en forbedring av en slik tilstand) og for det tredje: Mens det er relativt enkelt å definere rettslige kriterer for når et menneske er et barn og når det er voksent, er det ikke like klart rettslig å avgjøre hvem som er en “lunatic” eller en “idiot” og hvem som ikke er det. Humboldt går ikke i dybden på dette, og sier heller ikke noe spesifikt om hvordan “lunatics and idiots” bør behandles, men foreslår at for “[to] formally [be] declared [a lunatic or an idiot, presupposes] an inquiry into the circumstances by medical men, and under the supervision of the magisterate.”¹⁰⁶

I de følgende to kapitlene søker så Humboldt å utvide sin observasjon fra kapittel XIV til kollektiver av mennesker, gjennom å hevde at på lik linje med at et barn og ”lunatics and idiots” ikke har fulle rettigheter, må en nasjon som helhet også nå et visst utviklingsnivå før det er modent for den liberale staten Humboldt ønsker. Med Humboldts egne ord er det tilfelle at “any higher degree of freedom presupposes proportionate advancement in civilization” og at “gradual change” trengs for at hans samtidige samfunn skal kunne bli liberalt.¹⁰⁷ Humboldt, slik jeg forstår ham, introduserer med dette et kollektivt dannelsesbegrep, og noe som kan beskrives som et konservativt element i forståelsen av hvordan sosial endring henger sammen med historisk kontingens.

Jeg tror to ting ligger til grunn for Humboldts syn på kollektiv dannelse og historisk kontingens. Selv om det ikke er mitt mål å gjøre rede for innflytelsesfaktorene på Humboldt, tror jeg vi har grunn til å kort se på disse som en videre kontekstualisering. Den første er den franske revolusjon. Etter å ha fått innvilget utreisetillatelse til Frankrike av Wilhelm Friedrich III, dro nemlig Humboldt – sammen med J. H. Campe, hans privatlærer fra barneårene – til

---

¹⁰⁵ Humboldt, *Ideen*, 176-80.

¹⁰⁶ *Ibid.*, 181-182.

¹⁰⁷ *Ibid.*, 4.

Paris i 1789. Han ankom 19. juli og forlot byen 27. august. Det betyr at han ankom Paris bare fem dager etter Bastillens fall og returnerte til Tyskland dagen før *Déclaration des droits de l'Homme et du citoyen* ble signert. Selv om Humboldt, på linje med de fleste liberalere, tidlig var en sterk tilhenger av revolusjonen, ble han i større og større grad skeptisk og tok mer og mer over standpunktet til Dohm, hans lærer i Göttingen. Dohm, trass i sin ytterliggående liberale holdning, var en sterk tilhenger av gradvis reform. Det synes som om det som hendte under revolusjonen i Frankrike rystet Humboldt (på lik linje med at det mer generelt rystet Europa), og som Humboldt skrev i sin dagbok fra turen, her i Sweets oversettelse:

The feeling of concern of men for men, the urge to be of mutual help, dies out almost entirely in the great cities. On more than one evening I saw men lying in the crowded streets, and as one passed by, I at least could not tell whether they were alive or dead ... Everyone passed by... In the confusion and turmoil of men ... the value of the individual seems diminished and one becomes more indifferent to human misery. It has happened too fast, it will not produce beneficial results".¹⁰⁸

Den franske revolusjon er derfor den første faktoren som bør tas med i betraktning. Den andre faktoren er at Humboldt i 1791 leste Gents' tyske oversettelse av Edmund Burkes *Reflections on the Revolution in France* – en bok som, til Humboldts overraskelse, imponerte ham.

På bakgrunn av dette skriver Humboldt i *Ideen* at enhver sosial endring, dersom den skal være suksessfull, ikke må være påtvunget, men må komme fra en "inner disposition" hos et folk. I samme forstand og av samme grunn som et individ må utvikle seg selv etter sine egne lover og ikke kan bli tvunget, kan heller ikke en kultur eller en nasjon (Humboldt skiller ikke mellom de to) brått trekkes fra ett stadium til et annet; den må evolvere og naturlig vokse frem. Sosial endring, derfor, kan ikke utelukkende være det Humboldt kaller "a product of human design", i den forstand at det kun bygger på filosofi. Årsaken til dette er at mennesket ikke bare er sin essensielle natur, hvilket er det filosofien (etter hva som ser ut til å være Humboldts forståelse) beskjeftiger seg med. Snarere er mennesket alltid er plassert i og formet av kontingente historiske omstendigheter, og disse omstendighetene gir mennesker deres, i Sweets ord, "some or other determinate form", og det er denne "determinate form" som er "the food and material" som må omformes dersom suksessfull sosial endring skal finne sted.¹⁰⁹ Som generelt Sweet bemerker, ble Humboldt i løpet av første halvdel av av 1790-tallet stadig mer opptatt av "the limitations which historical reality imposes on the statesman",¹¹⁰ og i Humboldts

---

¹⁰⁸ Sweet, *Wilhelm von Humboldt: A Biography*, 61-62. Originalkilde ikke tilgjengelig.

¹⁰⁹ Humboldt, *Ideen*, 194-196.

¹¹⁰ Sweet, "Young Wilhelm von Humboldt's Writings (1789-1793) Reconsidered", 471.

egen formulering fra *Ideen* heter det at “every remodelling of the present, the existing condition of things must be supplemented by a new one”, og i en tilsynelatende vemodig formulering vedgår han at “reality is in no age sufficiently ripe for the reception of the most matured and beautiful of thoughts”. Fra dette konkluderer han – på en måte som synes å stå i kontrast til den sterkt idealistiske tonen i resten av *Ideen* – at forsøk på å sette store ideer ut i praksis “often [lead] to greater evils than the colder indifference.”¹¹¹

Et spørsmål som melder seg som følge av dette tillegget til *Ideen*, er hvorvidt dette er en moderasjon av Humboldts standpunkt. Selv om det er mulig å lese dette som en moderasjon, tror jeg ikke dette er en nødvendig lesning og det er ikke slik jeg leser tillegget. Slik jeg forstår Humboldt, er de to siste kapitlene i *Ideen* en redegjørelse som (med utgangspunkt i observasjoner fra tredje siste kapittel) tar for seg på hvilke måter sosiale omveltninger bør finne sted, og det er ikke gitt at en endring i en slik overbevisning impliserer en endring i hva Humboldt anser som en idealstat. En måte å formulere dette på, kan være at det Humboldt her tar stilling til midler snarere enn til mål. Det er slik jeg tror Humboldt bør tolkes, og det ser også ut til å finnes støtte for et slikt syn i en av Humboldts avsluttende kommentarer. Humboldt skriver mot slutten av *Ideen* at på samme måte som historisk kontingens ikke bør ofres for rent abstrakte ideer, må heller ikke abstrakte ideer ofres for historisk kontingens.¹¹² Dette innebærer at abstrakte ideene ikke må ofres. Som det vil bli gjort klarere i neste kapittel, tror jeg at Humboldt beholder sitt frihetsideal, og han hevder også i en oppfordring til statsmenn at de bør “undo [harmful laws] one by one, as the feeling of freedom awakens in men’s hearts”.¹¹³ Dette gjør ham, etter min vurdering, ikke til noen motstander av å avskaffe det han har skissert som skadelige lover, og det gjør ham heller ikke til en mindre radikal liberaler. Det gjør ham derimot til en historisk orientert liberaler.

2.6: Sluttbemerkning

Med dette har jeg skissert Humboldts politiske filosofi slik denne er presetert i *Ideen*, og jeg har forsøkt å illustrere hvordan hans moralsyn og filosofiske antropologi henger sammen med og legger grunnlaget for hans politiske overbevisninger. Humboldts sentrale poeng, slik jeg forstår det, er at dannelse, som er målet for menneskelig atferd, ødelegges av statlig inngripen

---

¹¹¹ Humboldt, *Ideen*, 191.

¹¹² *Ibid.*, 197.

¹¹³ *Ibid.*

som går ut over beskyttelse av sikkerhet. Årsaken er at statlig inngripen som ikke handler om beskyttelse av sikkerhet medfører at individer tvinges til å handle annerledes enn de ellers ville. Dette skiller deres handlinger fra deres tanker på en måte som er grunnleggende ødeleggende for dannelsesprosessen både på individuelt nivå og på samfunnsnivå.

Dette er et argument som, sett bort ifra Dohm, er nytt med Humboldt. Det aspektet ved argumentet som er nytt, er derimot ikke dannelsesidealet, som har røtter tilbake til 1600-tallet. Det Humboldt bidrar med er forholdet mellom dannelse og liberalisme.

Avslutningsvis kan det derfor være interessant å spørre seg *hva slags* liberalisme Humboldt fremmer. Liberalismen som Humboldt fremmer er nemlig en liberalisme som ikke lett lar seg klassifisere, og som verken er basert på et utilitaristisk, kontraktteoretisk eller deontologisk fundament. Selv om Humboldt tidvis refererer til naturlige rettigheter, er ikke “naturrettsteori” en treffende merkelapp på Humboldts politiske synstandpunkt, for han ser ut til å bruke ordet “rettighet” kun som et hendig begrep for å henvise til de delene av et individs liv en stat ikke bør regulere. Retterigheter, for Humboldt, er en konsekvens, ikke en begrunnelse. Etter min mening er det derfor best å beskrive Humboldts politiske synspunkt som teleologisk og aristotelisk, da i kraft av at det definerer – ut fra en filosofisk antropologi – hva slags samfunn som gir grunnlag for at mennesker skal kunne realisere sitt potensial.

Humboldts liberalisme lar seg derfor ikke fange av mange tradisjonelle karakteristikk av liberalismen. Eksempelvis insisterer Burrow i sitt forord til 1969-oversettelsen av *Ideen* på at “[o]ne cannot say of Humboldt’s liberalism, as Lionel Trilling remarks of liberalism in general, that ‘in the interest of its vision of a general enlargement of freedom and rational direction of human life, it drifts towards a denial of the emotions and the imagination’.”¹¹⁴ Humboldt fremmer en statsteori som beveger seg i ytterkanten av det liberale landskapet i idéhistorien, men det han fremmer kan likevel ikke med rette kalles en teori som bærer med seg “a denial of the emotions and imagination”. Snarere er den, som Burrow insisterer, en liberalisme som i vesentlig grad nettopp bygger på og avhenger av ”emotions and imagination”.

Noe annet Humboldts liberalisme bryter med, er liberalismetolkningen Frederick Beiser impliserer når han hevder at “[a]lthough Humboldt acknowledged that disparity between rich and poor was [a] vice, he still insisted that the state had no right to infringe on property rights.

---

¹¹⁴ Burrow, xiii.

As an aristocrat Humboldt felt threatened in his social and economic position.”¹¹⁵ Dette er en marxistisk forståelse av liberalsmen som jeg tror passer Humboldts tankegods dårlig. Som vi skal se, er det svært klart at Humboldt, gitt sin privilegerte bakgrunn, kunne ha fremmet helt andre politiske standpunkter og knyttet helt andre politiske allianser dersom målet for hans skriving var å fremme hans egen (og hans økonomiske klasses) politiske makt.

Det er heller ikke tilfelle at Humboldt bygger sin statsteori på en atom- eller en isolasjonsmodell; på en idé om at hvert menneske er en øy. Ifølge Ruggiero, “The masterpiece of political individualism in the romantic period was Wilhelm [von] Humboldt’s [*Ideen*]”,¹¹⁶ men selv om Humboldt med rette kan kalles en individualistisk i mange betydninger, kan han ikke kalles individualist i en isolasjonistisk forstand av individualisme.

Humbolds liberalisme er derfor en liberalisme som skiller seg ut; og en liberalisme som bygger på en filosofisk antropologi og en dannelsesteori, en liberalisme som ikke er økonomisk fundamentert, som det virker urimelig å hevde at er konstruert ut fra klasseinteresse og som setter både inderlighet og menneskelig samarbeid høyt. Den er, med andre ord, en liberalisme av den typen som i idéhistorien kanskje først og fremst assosieres med John Stuart Mills *On Liberty*.

---

¹¹⁵ Beiser, 116.

¹¹⁶ Ruggiero, 221

III: Fra Berlin til London

Etter i forrige kapittel å ha gitt et overblikk over skrivingen av og meningsinnholdet i Humboldts *Ideen*, skal jeg nå trekke trådene fra skrivingen av boken og frem til Mills lesning av den i engelsk oversettelse.

La meg derimot først gå litt tilbake i tid. Idet Humboldt i 1793 avsto tilbudet fra Schiller om å få *Ideen* publisert, var Humboldt på vei inn i en karriere som ville gjøre ham, i Lord Actons ord, til “the most central figure in Germany at his time”.¹¹⁷ Selv om det kan argumenteres for at dette er en overdrivelse, er det ikke en soleklar overdrivelse; Humboldt ble i løpet av første halvdel av 1800-tallet en ruvende skikkelse i tysk åndsliv.

En vanlig måte å omtale Humboldts profesjonelle liv på, er å si at han hadde to parallelle karrierer; én som statsmann, én som akademiker.

Humboldts karriere som statsmann hadde begynt allerede mens han skrev *Ideen*. Da Humboldt studerte i Göttingen, studerte han juss, og frem til 1793 jobbet han deltid som jurist og siktet seg inn mot en karriere i den preussiske statsadministrasjonen. Denne planen ble derimot avbrutt omtrent samtidig som *Ideen* ble ferdigstilt, og selv om Humboldt på dette tidspunktet ikke forlot sin statsmannskarriere for godt, ser det ut til å være her hans interesser begynte å bevege seg i en mer akademisk retning. Et viktig skritt i denne utviklingen var at han i 1794 flyttet til Jena, som var sentrum både for tysk idealisme og tysk romantikk. Her ble Humboldt kjent med Fichte og Schlegel, i tillegg til at han fikk en nærmere relasjon til både Goethe og Schiller enn han tidligere hadde hatt. Ifølge Kurt Müller-Vollmer var det også her Humboldt for alvor begynte å spesialisere seg innen fagfeltene han senere kom til å bli kjent for: lingvistikk og utdanningsteori.¹¹⁸

I 1797 flyttet Humboldt og hans kone, Caroline, som han hadde giftet seg med fire år tidligere, til Paris. Det er verdt å merke seg at dette var under terroren i Paris, og under Napoleon Bonapartes vei mot makten, men Humboldt klarte å holde seg unna volden som var knyttet til revolusjonen. I Paris ble Humboldt en nær bekjent av Madame de Staël (Humboldt lærte henne tysk), og han havnet i omgangskretsen til prominente franske politikere og

---

¹¹⁷ “K. Wilhelm Freiherr von Humboldt”, *The Acton Institute*, URL = http://www.acton.org/publications/randl/rlliberal_en_12.php. [besøkt 3. mai 2009].

¹¹⁸ Kurt Müller-Vollmer, “Wilhelm von Humboldt”, *The Stanford Encyclopedia of Philosophy (Fall 2008 Edition)*, Edward N. Zalta (ed.), URL = <http://plato.stanford.edu/archives/fall2008/entries/wilhelm-humboldt>. [besøkt 8. juli 2009].

intellektuelle som Sieyès, Tracy, Roederer, Garat, Cabanis, Degérando, La Romiguière, Dupont de Nemours og Benjamin Constant. Det var også her Humboldt begynte sine studier av baskisk språk.¹¹⁹

Studiet av baskisk ble videre intensivert etter at Humboldt i 1803 flyttet til Roma som preussisk utsendelse til Vatikanet, en stilling som gav ham rikelig med tid til studier. I tillegg til å studere baskisk, begynte Humboldt å oversette greske tekster til tysk (blant dem, *Agamemnon*) og hans hus, *Villa Gregoriana*, ble et samlingssted for intellektuelle som var innom Roma. En av de mange som samlet seg hos Humboldt, og som det er spesielt viktig for oss å bite oss merke i, var Samuel Taylor Coleridge, som senere ble en bekjent av og en viktig innflytelsesfaktor på John Stuart Mill.¹²⁰

Etter Napoleons seier i Jena og Auerstedt, og med det Preussens kollaps, returnerte Humboldt til Berlin i 1808, og ble tilbudt en stilling som leder for seksjonen for religion og utdanning i det tyske innenriksministeriet – hvilket mange har påpekt er ironisk stilling gitt kapittel VII og VIII i *Ideen*. I denne stillingen gjorde Humboldt i 1809 og 1810 det han senere er blitt mest kjent for: han gjennomførte en radikal utdanningsreform i det preussiske skolesystemet fra grunnskolen og opp til universitetsnivå. Både hans idé om samspillet mellom forskning og undervisning, hans idé om en formell doktorgrad og hans tanker om viktigheten av interaktiv undervisning i små grupper formet hans grunnleggelse av Universitetet i Berlin (fra 1947, Humboldt-Universität zu Berlin) i 1810. Strukturene som lå til grunn for Universitetet i Berlin ble som kjent ikke bare modell for en rekke tyske universiteter, men også for universiteter ellers i Europa og i USA.

Trass i at det kan pekes til en viss kontrast mellom *Ideens* idealer og Humboldts engasjement i det preussiske skolesystemet, kan engasjementet også knyttes til *Ideen* på minst to punkter. Det ene er Humboldts generelle humanistiske dannelsesideal som lå til grunn for innholdet i utdanningen. Det andre er Humboldts syn på forholdet stat og universitet. Den sjeldent påpekte årsaken til at Humboldt kun satt som utdanningsminister i ett og et halvt år, er at han var fast bestemt på at universitetet, dersom det skulle dannes, burde gis en så betydelig mengde eiendommer at det for fremtiden ville være uavhengig av løpende statlige bevilgninger, slik at universitetet derigjennom ikke skulle trenge å bøye seg for politiske beslutninger. Ifølge Humboldt burde universitetet, med andre ord, styres etter samme økonomiske modell som Oxford og Cambridge, og dette er et forståelig standpunkt dersom vi

---

¹¹⁹ Sweet, *Wilhelm von Humboldt: A Biography*, 2:224-226.

¹²⁰ Müller-Vollmer.

tar *Ideen* med i betraktning; dersom en institusjon som et universitet skal kunne blomstre, må den kunne gå sine egne veier og ikke bli lammet av en statsmakts tvingende hånd. Dette var derimot ikke en tanke som fant gjenklang i det preussiske aristokratiet, og etter en krangel med sine overordnede ble Humboldt bedt om å fratru sin post.¹²¹

Som følge av dette ble Humboldt sendt som ambassadør til Wien, hvor han hjalp til med å overbevise Østerrike om å slutte seg til koalisjonen mot Napoleon. Senere, under forhandlingene før både første og andre fredsavtale i Paris etter napoleonskrigene, og senere under Wienerkongressen, kan det også nevnes – om vi skal spore trekk av Humboldts liberale ideer videre i hans karriere – at han argumenterte for beskyttelse av jøders rettigheter.

Etter så å ha representert Preussen i den nylig opprettede *Bundestag* i Frankfurt (a.M.) for en kortere periode, ble Humboldt utpekt som ambassadør for *Saint James Court* i London. Siden et opphold i London er spesielt interessant for denne oppgaven, skal jeg derfor gå i noe detalj på dette.

Humboldt hadde to ganger tidligere hatt kortere opphold i London, men nå ble han i London i over et år. Dette ble hans lengste og hans siste besøk i England.

I London holdt Humboldt seg i hovedsak i diplomatiske kretser, da hans mål var å pleie Preussens relasjon til England etter napoleonskrigene og å skaffe det krigsherjede Preussen et lån, hvilket han fikk fremskaffet gjennom *Banking House of Rothschild*. Han ser ikke ut til å ha etterlatt seg mange spor, men vi kan merke oss at Ernest August, hertug av Cumberland, i et brev til King George IV uttrykte at han var imponert over Humboldts evner: “No man has a greater regard for Humboldt than I have or has a greater respect for his talents which are transcendent”.¹²² På grunn av diplomatiske forpliktelser var Humboldts omgang med intellektuelle i England begrenset, og som Sweet skriver, “[t]he thought, which Humboldt had once entertained, that he would find opportunity to familiarize himself with the deeper currents of British intellectual and artistic life remained little more than a pious hope”, og Humboldt besøkte verken Oxford eller Cambridge under oppholdet.¹²³

Likevel kom han i noen forstand i kontakt med britisk åndsliv. Humboldt besøkte ved flere anledninger *British Museum Library*, da i forbindelse med sanskritstudier. Ellers møtte han igjen Coleridge, som han tiåret tidligere hadde møtt i Roma. Selv om Humboldt aldri skrev om Coleridge, ble Coleridge – på linje med Cumberland – imponert over Humboldt, og i

---

¹²¹ Müller Vollmer.

¹²² Ernest August (Duke of Cumberland), ”Letter from Cumberland to King George, March 31 1820 ” i A. Apsinall (red.) *Letters to King George IV 1762-1830* (Cambridge: Cambridge University Press, 1938), 315-16.

¹²³ Sweet, *Wilhelm von Humboldt: A Biography*, 2:278.

Coleridges essaysamling *The Friend* fra 1834 kan vi lese: “I know few Englishmen whom I could compare with [Humboldt] in the extensive knowledge and just appreciation of English literature and its various epochs”.¹²⁴

En siste måte Humboldt i noen grad var involvert i britisk intellektuelt liv, var at han i 1817 var vitne til den første *General Parliamentary Election* på seks år, og det nærmeste vi her kommer kontakt med Mill – som da var elleve år – er at James Mill, John Stuart Mills far, og Jeremy Bentham ved dette valget støttet kandidaturet til Samuel Romilly, og følgelig at både de og Humboldt var til stede under parlamentsdebattene. Hvorvidt de snakket med Humboldt, og hvorvidt den unge John Stuart Mill selv var til stede, er ikke klart. I et brev til sin kone, som var i Berlin under hele Humboldts opphold i London, skrev Humboldt at han ikke hadde høye tanker om Romilly, og han støttet den mer konservative kandidaten Francis Burdett.¹²⁵

Humboldt var imponert over det britiske valgsystemet, men skrev vemodig at det ville være naivt å tro at et slikt system ville kunne innføres i Tyskland. “*Stände* would only prosper in Germany”, kommenterte han til Caroline, “if they are kept as close as possible to old German institutions”.¹²⁶ Dette kan muligens sees i kontrast til at Humboldt, i det han returnerte til Tyskland sensommeren 1818, faktisk var med på å skissere et nytt utkast til en preussisk grunnlov, et utkast som ble offentlig presentert i 1819. Dette utkastet ble derimot, som Humboldt kanskje forutså, forkastet, da dette var et grunnlovskast som – dersom det hadde blitt vedtatt – ville ha gjort Preussen til et konstitusjonelt monarki. Dette var Humboldts andre større konflikt med preussiske myndigheter, og da Humboldt samme år ble en hard kritiker av bruken av kongemakt ved innføringen av Karlsbad-dekretene, ble Humboldt – av kong Friedrich Wilhelm II på nyttårsaften 1819/1820 – løslatt fra alle sine statlige plikter. Denne avsettelsen markerte slutten på Humboldts politiske karriere, og etter Müller-Vollmers syn, markerte den også “the *de facto* elimination in Prussia of the chances for the development of a true civil society, the creation of democratic institutions and thus for the middle classes to participate actively in the political life of the country”.¹²⁷

Fra dette punktet av viet Humboldt sitt liv til studiene, da først og fremst til komparativ lingvistik, et fagfelt han selv var sentral i dannelsen av. Det er ikke klart hvorvidt eller i hvilken grad dette var et politisk motivert valg. Selv om vi ikke kan ta for oss hans lingvistiske teori i denne avhandlingen, er det nødvendig å kjenne til hovedtrekkene i hans vitenskapelige

---

¹²⁴ Samuel Taylor Coleridge, *The Friend: A Series of Essays* (London: Rest Fenner Publishers, 1818), 447-48.

¹²⁵ “Zu Caroline, Juni 1818”, *Wilhelm und Caroline*, 6:227-229.

¹²⁶ Ibid.

¹²⁷ Müller-Vollmer.

karriere for å forstå hvilken anseelse Humboldt fikk – hvilket er relevant for oss dersom vi søker å forstå hvem sin avhandling Mill oppfattet at han leste da han leste *Ideen*.

Ved hjelp av sin bror, Alexander von Humboldt, samlet Wilhelm von Humboldt det Müller-Vollmer antar at var “the largest collection of linguistic materials in Europe for his time”, og Humboldt opparbeidet seg omfattende kompetanse innen gresk, latin, baskisk, islandsk, litauisk, polsk, slovensk, serbo-kroatisk, ungarsk, sanskrit og pali, og i denne perioden stod han for den første tyske oversettelsen av *Bhagavad-Gita*.¹²⁸ I tillegg ble han kjent med og arbeidet i noen grad med hebraisk, arabisk, koptisk, kinesisk, japansk, thai og tamul. Disse språkstudiene opptok ham livet ut. I 1830, fem år før sin død, publiserte Humboldt sin gamle brevkorrespondanse med Schiller, og skrev to omfattende artikler om sin tidlige relasjon til Goethe. Han begynte også å skrive en lengre avhandling om kavi-språket, i tillegg til *Ueber die Verschiedenheit des menschlichen Sprachbaus und seinen Einfluss auf die geistige Entwicklung des Menschengeschlechts*, som ble Humboldts siste verk. Humboldt døde den 8. april 1835, i Tegel utenfor Berlin, på landstedet der han ble født.

Etter Wilhelm von Humboldts død, begynte Alexander von Humboldt – som overlevde sin to år eldre bror med 24 år og først døde samme år som *On Liberty* ble publisert – å arbeide med det som ble *Gesammelte Schrifte Wilhelm von Humboldts*.

Det er her verdt å bemerke at da Alexander von Humboldt begynte å samle sin brors arbeider, var det en hiatus i manuskriptet til *Ideen*: en del av kapittel III var blitt borte, og denne delen har ikke latt seg oppdrive siden. En teori er at delen av manuskriptet forsvant eller ble ødelagt da Humboldts landsted i Tegel ble endevendt av tyver i 1809. Som Sweet har bemerket, forsvant deler av Humboldts brevkorrespondanse som følge av dette innbruddet.¹²⁹ På grunn av de manglende sidene i manuskriptet, er den eneste indikasjonen vi har på disse sidenes innhold Humboldts korte oppsummering av kapitlet slik det var å finne i en bokens omfattende innholdsfortegnelse.

Det er også verdt å bemerke at selv om *Ideen* var et av Humboldts tidligste skrifter, ble dette ikke publisert som en del av første bind (som kom i 1841), slik man kanskje skulle tro at var naturlig; *Ideen* ble ikke publisert før siste bind kom ut i 1852. Dog hadde *Ideen* allerede året før den kom ut i *Gesammelte Schrifte*, blitt utgitt som en selvstendig bok av Verlag von Eduard Trewend i Breslau med Alexander von Humboldts støtte. Det er derimot ikke klart hvorfor verket ble publisert som det ble; først selvstendig, deretter som en del av *Gesammelte*

---

¹²⁸ Müller-Vollmer.

¹²⁹ Sweet, 2:484-85.

Schrifte. Et argument kan selvsagt være at Alexander von Humboldt håpet at manuskriptet i komplett form skulle komme til rette, men dette er en usannsynlig forklaring på elleve års utsettelse da bare små deler av manuskriptet manglet. Et annet argument kan være at Humboldts politiske ideer var upopulære i Tyskland på midten av 1800-tallet, særlig etter liberalismens endelige tap med Frankfurt-parlamentets kollaps i 1848/1849. Likevel er det et faktum, som Sweet påpeker, at “the segment of the public that provided an audience for [*Ideen*] received it respectfully, to be sure, as part of the legacy of an honored statesman and savant”.¹³⁰ “Humboldt” hadde blitt et respektert navn både i og utenfor Tyskland, og følgelig ville det være vanskelig for sensuren å holde tilbake noen av hans verker. Når jeg her refererer til Humboldt-navnet, refererer jeg for øvrig i like stor grad til Alexander som til Wilhelm. Som naturvitenskapsmann hadde Alexander von Humboldt etablert en karriere fullt på høyde med, om ikke høyere enn, sin storebror.

Etter at *Ideen* første gang var blitt publisert, bemerker Sweet, ble *Ideen* flere ganger “reprinted in cheaply priced editions [and] the book was certainly easily accessible over the years to a wide public in Germany”.¹³¹ Det er likevel tvilsomt om boken kom til å ha noen innflytelse av betydning på tysk kultur utover og mot slutten av 1800-tallet. Som den tyske historikeren Bruno Gebhardt skrev i sitt tobindsverk *Wilhelm von Humboldt als Staatsmann* i 1899, er det antagelig tilfelle at på siste halvdel av 1800-tallet,

[e]ine Einwirkung dieser Schrift auf die deutsche Wissenschaft oder die Auffassung der Politiker fand nicht statt; als sie an die Oeffentlichkeit trat (1815), war die Theorie vom Rechtsstaat, die sie begründete, überwunden. Um so merkwürdiger ist es, daß sie im Auslande wie eine Offenbarung begrüßt und verwertet wurde. Uebersetzungen ins Englische und Französische erfolgten, und Laboulane in seinem *l'Etat et ses limites* (1863), John Stuart Mill in seinem *Essay On Liberty* (1859), Marco Minghetti in *Stato e chiesa* (1878) und zahlreiche andere priesen die Humboldtische Abhandlung, benutzten ihre Ideen und bildeten sie weiter”¹³²

Jeg tror Gebhardt har rett når han viser til at hovedvekten av *Ideens* resepsjonshistorie finnes utenfor Tysklands grenser. Det eneste man nok kan vise til at bar frukter i Tyskland, er de delene av boken som angår dannelsese teori, hvilket ble plukket opp uavhengig av hva Humboldt så som deres politiske konsekvenser. Etter Sweets bedømmelse, var både Hermann Schulze-Delitzsch og Gottfried Gervinius influert av *Ideen* og dens dannelsesidealer selv om disse ikke var liberalere, og Sweet hevder også at den tidlige sosialisten Ferdinand Lasalle – i det han

---

¹³⁰ Sweet, *Wilhelm von Humboldt: A Biography*, 2:303.

¹³¹ *Ibid.*, 304.

¹³² Bruno Gebhardt, *Wilhelm von Humboldt als Staatsmann*, 2 bd, (Stuttgart: Verlag C. G. Cotta, 1896), 1:30.

skrev “Dies ist eine Nachtwächteridee, meine Herren, eine Nachtwächteridee deshalb, weil sie sich den Staat selbst nur unter dem Bilde eines Nachtwächters denken kann, dessen ganze Funktion darin besteht, Raub und Einbruch zu verhüten.” – refererte til nettopp Humboldt.¹³³

Utenfor Tyskland, men fremdeles på det europeiske kontinentet, er det påpekt at Humboldt øvet stor innflytelse på Jakob Burckardt (i Sveits), i tillegg til at han var avgjørende for Édouard Laboulaye (i Frankrike), som i 1863 skrev *L'État et ses limites*. Selv om dette er en del av Humboldts resepsjonshistorie som det kunne vært interessant å gå videre i dybden på, er det derimot publikasjonen og resepsjonen av *Ideen* i England vi nå skal fokusere på.

Ingenting tyder på at *Ideen*, i tysk språkdrakt, ble publisert i England, eller at den tyske utgivelsen vakte oppsikt. Dette kan delvis forklares ved den språklige barrièren (som ikke var mindre den gang enn idag); delvis ved at den engelske oversettelsen av *Ideen* kom ut snarlig etter den tyske.

Ideen var likevel ikke det første av Humboldts verk som ble oversatt til engelsk. Tre år før *Ideen* ble oversatt og utgitt, utgav John Chapman Publishers tobindsverket *Wilhelm von Humboldt's Letters to A Woman Friend*. Dette verket, originalt *Briefe an eine Freundin*, var en brevkorrespondanse mellom Humboldt og en kvinne ved navn Charlotte Diede. Charlotte Diede, kan det kort nevnes, var en kvinne Humboldt ble kjent med tidlig i livet, før sin store berømmelse, og som han den gang lovet å hjelpe hvis hun noen gang skulle trenge det. Senere, da Humboldt var blitt berømt og Charlotte var blitt fattig, kontaktet hun ham og han hjalp henne. Dette ledet til en lang brevveksling mellom dem – en brevveksling som varte frem til Humboldts død – og denne ble samlet i bokform. Denne boken, da den utkom posthumt, solgte godt, og som Sweet bemerker, ble den utgitt i hele sju tyske utgaver i Tyskland mellom 1847 og 1909.¹³⁴ I tillegg fantes tre ulike engelske oversettelser, og som Marianne Cowan skriver i *Wilhelm von Humboldt: Humanist without Portfolio*, ble boken en like stor suksess i England som i Tyskland. Den ble “something of a best seller”, og Cowan bedømmer den som “the perfect gift for a ‘lady’s library’, full of good advice and uplift and encouragement for underprivileged but genteel females”. Dette bekrefter Sweet. Antagelig er dette verket Humboldts mest leste tekst, trass i at det rent filosofisk er den minst interessante.¹³⁵

---

¹³³ Ferdinand Lassalle, *Gesammelte Reden und Schriften*, E. Bernstein (red.) (Berlin: Verlag Paul Cassirer, 1919), 195-196; Sweet, *Wilhelm von Humboldt: A Biography*, 2:303-305.

¹³⁴ Marianne Cowan, *Humanist without portfolio* (Detroit: Wayne State University Press, 1963), 6. Trass i dette er denne publikasjonen ofte utelatt i skrifter om Humboldt. Eksempelvis nevner ikke Müller-Vollmer dette verket i sin bibliografi.

¹³⁵ *Ibid.*, 8.

Da *Ideen* ble publisert i engelsk språkdrakt i 1854, ble også denne publisert av John Chapman Press. John Chapman Press var et semi-akademisk forlag grunnlagt og drevet av John Chapman, som var en bekjent av John Stuart Mill. Trass i at dette forlaget utgav enkelte akademiske verker, kan det kun betraktes som semi-akademisk, og det utgav en lang rekke bøker av rent populær art og på ingen måte var tilknyttet noen akademisk institusjon.

Etter hva vi har grunn til å tro var John Chapman Press' oversettelse den eneste av Humboldts tekster som Mill leste. Derfor er det verdt å bemerke noen oversettelsesmessige problemer ved denne oversettelsen. Ett moment er tittelen, *The Sphere and Duties of Government*, som er en svært fri oversettelse av *Ideen zu einem Versuch, die Grenzen der Wirksamkeit des Staats zu bestimmen*. Et annet moment er innholdet i teksten. Stort sett er dette en oversettelse som er tro mot originalen, men den er til tider uklar og vanskelig å gripe. Denne uklarheten tror jeg vi bør se i lys av noe oversetteren, Joseph Coulthard, skrev i bokens forord. Coulthard skrev at "With respect to the translation, I have aimed at scrupulous fidelity; believe that, even where there may be some obscurity (as in one or two of the earlier chapters), the intelligent reader would prefer the *ipsissima verba* of so great a man, to any arbitrary construction upon them by his translator".¹³⁶ Det er derimot et spørsmål om i hvilken grad originalteksten faktisk er tvetydig. Selv om Humboldt med årene ble en stadig mer obskur skribent, er *Ideen* et veldig klart og tydelig dokument, og dette kan være med på å sette oversetterens kommentarer i et annet lys enn hva vi kan anta at var intendert.

Det kan også være interessant å se på innholdsfortegnelsen slik den ble oversatt til engelsk:

- I. Introduction.
- II. Of the Individual Man, and the Highest Ends of His Existence.
- III. On the Solicitude of the State For the Positive Welfare of the Citizen.
- IV. Of* the Solicitude of the State For the Negative Welfare of the Citizen—for His Security.
- V. On the Solicitude of the State For Security Against Foreign Enemies.
- VI. On the Solicitude of the State For the Mutual Security of the Citizens.—means For Attaining This End.—institutions For Reforming the Mind and Character of the Citizen.—national Education.
- VII. Religion.
- VIII. Amelioration of Morals.
- IX. The Solicitude of the State For Security More Accurately and Positively Defined.—further Development of the Idea of Security.
- X. On the Solicitude of the State For Security With Respect to Actions Which Directly Relate to the Agent Only. (police Laws.)
- XI. On the Solicitude of the State For Security With Respect to Such of the Citizens' Actions As Relate Directly to Others. (civil Laws.)

---

¹³⁶ Joseph Coulthard, "Preface" to Wilhelm von Humboldt, *The Sphere and Duties of Government*, 2.

- XII.** On the Solicitude of the State For Security As Manifested In the Juridical Decision of Disputes Among the Citizens.
- XIII.** On the Solicitude For Security As Manifested In the Punishment of Transgressions of the State's Laws.
- XIV.** On the Solicitude of the State For the Welfare of Minors, Lunatics, and Idiots.
- XV.** Means For the Preservation of the State Organism. Completion of the Theory.
- XVI.** Practical Application of the Theory Proposed.¹³⁷

Det bør også nevnes at oversetteren i sitt forord hevder to ting som ikke er riktige. For det første hevder han at *Ideen* ble skrevet i 1791. Det riktige er at den ble skrevet mellom 1789 og 1793. I tillegg hevder han at *Ideen* første gang ble publisert i 1853, da den ble trykket i siste bind av *Gesammelten Schriften*. Sannheten er, som nevnt, at den ble publisert allerede i 1851, og det er ikke klart hvorfor disse opplysningene skulle være utilgjengelige for Coulthard. I forordet refereres det også til "Berlin Monthly Review", uten at det gjøres klart at dette henviser til *Berlinische Monatsschrift*.

Som nevnt tyder alt på at det var denne oversettelsen av Humboldt som Mill leste og det er denne oversettelsen alle hans referanser viser til. Det er likevel ikke klart om utgivelsen av denne oversettelsen alene var grunn nok til at Mill leste den. Som vi skal se, tyder mye på at det var en anmeldelse av denne oversettelsen som stod på trykk i *Westminister Review* som gjorde Mill bevisst på utgivelsen. I det følgende vil jeg argumentere for at Mills resepsjon av Humboldt er tydelig farget av denne anmeldelsen.

For å forstå betydningen av Humboldts verk og av denne anmeldelsen, er det nødvendig å forstå hvordan disse kom inn i og spilte en rolle i Mills liv. Jeg skal nå derfor rette oppmerksomheten mot John Stuart Mill og hans resepsjon av Humboldts verk.

---

¹³⁷ Legg merke til det inkonsistente punktet i oversettelsen markert med *. For en sammenlikning med kapitteltitlene i den tyske originalen, se s. 24 ovenfor.

IV: W. v. Humboldts innflytelse på J. S. Mill

4.1: *On Liberty*s intellektuelle bakgrunn og genese

Målet for dette kapitlet er å undersøke, med utgangspunkt i *On Liberty*, på hvilke måter og i hvilken grad Wilhelm von Humboldt øvet innflytelse på John Stuart Mill. Som jeg gjorde rede for i introduksjonen, innebærer innflytelse fra Humboldt på Mill en *endring* i Mills tenkning som oppstod *som følge av* Mills eksponering for Humboldts tanker. Siden det er viktig å huske at en endring er en endring *fra* noe like mye noe som det er en endring *til* noe, skal jeg begynne med en redegjørelse for hvor Mill kom fra og var på vei i tidsrommet da han leste Humboldt, da med en spesiell vektlegging av Mills forståelse av og relasjon til tysk tenkning. Deretter skal jeg diskutere hvordan og på hvilket mer eksakt tidspunkt Mill kom i kontakt med Humboldts verk, før jeg så skal gi en tolkning av *On Liberty* der jeg forsøker å trekke ut innflytepunktene fra Humboldt. For å nå dette målet og for å muliggjøre en komparativ analyse, er dette kapitlet i bygget opp slik Humboldt-kapitlet er bygget opp.

Som sagt skal vi komme tilbake til nøyaktig når Mill leste Humboldt, men vi kan likevel gå ut ifra at Mill leste Humboldt i 1854 eller 1855. Vårt første spørsmål blir derfor: Hvem var John Stuart Mill i 1854/1855 og hvor var han på vei?

I 1854/1855 var John Stuart en veletablert skikkelse i britisk åndsliv. Selv om både *On Liberty*, *The Subjection of Women* og *Utilitarianism* lå frem i tid, hadde Mill allerede utgitt *System of Logic* (1843) og *Principles of Political Economy* (1848). Begge disse hadde umiddelbart oppnådd status som standardverker innen sine felt.

Frem til disse verkene var blitt publisert, hadde John Stuart Mill i større grad figurert som sin fars sønn og en del av bevegelsen til James Mill og Jeremy Bentham. Selv om vi ikke skal gå inn på detaljene i Mills biografi her, vil jeg kort trekke frem fire faktorer som fulgte av at John Stuart Mill var James Mills sønn, og som har store konsekvenser videre, blant annet for Humboldt-relasjonen. En første faktor er Mills svært omfattende tidlige utdanning; en utdanning som blant annet innebar greskstudier fra 3-årsalderen. En annen faktor er at Mill, via sin far, som 17-åring fikk fast ansettelse i *East India Company*. Dette arbeidet beholdt han livet ut, og korte arbeidstimer hos *East India Company* gjorde det mulig for Mill å vie sitt liv til skriving uten å være tilknyttet et universitet eller ha en offisiell akademisk utdanning. En

tredje faktor er at Mill, i det han vokste opp som et vidunderbarn midt i britisk åndsliv, allerede som ung ble godt kjent med sentrale personligheter som både David Richardo og Thomas Malthus. Den fjerde faktoren, som er en faktor nært knyttet til den foregående, er at James Mill og Jeremy Bentham dannet den filosofiske bakgrunnen for Mills videre utvikling; de danner idéstammen som det kan diskuteres hvor langt fra John Stuart Mill falt. Selv om det ikke er rom for en presentasjon av Bentham og James Mills ideer i denne sammenhengen (og jeg på ingen måte skal gå inn på forskjellene de to imellom), bør det nevnes at de var materialister og determinister, at de antropologisk betraktet ethvert menneske som et resultat av eksterne stimuli og at de antok at målestokken for et samfunns godhet ligger i hvor mye nytelse (i Benthams ord: hvor mange hedoner) dette samfunnet i sum fremskaffer. Videre mente de begge at det samfunnet som leder til mest nytelse for flest mennesker er et samfunn basert på utvidet demokrati, kjønnslig likestilling, en sterkt begrenset statsmakt og en langt på vei uregulert økonomi.

Selv om John Stuart Mill i noen grad kommer til å dele dette tankegodset, viker han også fra det på vesentlige punkter, og som kjent er oppgjøret med deler av dette tankegodset det gjennomgående temaet for hans selvbiografi.

Trass i John Stuart Mills intellektuelle bakgrunnen er viktig, er det mest sentrale for denne oppgaven derimot spørsmålet om hva det var Mill vendte seg *henimot* i det han brøt med sin far og Bentham. Mitt argument i det følgende er at Mill vendte seg henimot romantikken og mot kontinental tenkning. Enkelte Mill-biografer hevder ikke dette. Alexander Bain vedgår i *John Stuart Mill* at Mill fra tyveårene av begynte å bryte med Bentham og James Mill, men han trekker likevel ikke romantikken inn i sin biografiske fremstilling og Bain nevner heller ikke Mills relasjon til og beundring av Coleridge.¹³⁸ Bain argumenterer for at opprøret med Bentham og James Mill var moderat, og at Mill livet ut forble en i hovedsak anglo-amerikansk orientert og klassisk utilitaristisk tenker. Etter mitt syn er dette en fremstilling som utelater sentrale faktorer i Mills utvikling, og i det følgende vil jeg argumentere for nettopp viktigheten av kontinental tenkning for Mill. Jeg vil likevel ikke argumentere for et klart og entydig brudd. Snarere vil jeg argumentere for Nicholas Capaldis mellomposisjon, som er at Mill verken står i et entydig brudd med sitt intellektuelle utgangspunkt eller i en kontinuitet med dette, men snarere at han essensielt sett er en “synthetic thinker who tried to combine the insights of

---

¹³⁸ Alexander Bain, *John Stuart Mill* (London: Greens, 1882).

[both] traditions”.¹³⁹ Jeg tolker Mill dit hen at han søker å si ja til elementer både fra Bentham og fra mer romantisk orientert tenkning, og han forsøker å vise at disse tradisjonene begge hviler på verdifulle observasjoner og kan utfylle hverandre. Et slikt perspektiv vil komme klarere frem i det følgende, og det er også understreket av Simon Critchley, som i *Continental Philosophy* endog hevder at en av Mills viktigste roller i nyere filosofihistorie nettopp er hans rolle som loddepunktet mellom det vi i dag gjerne kjenner som “kontinentalfilosofi” og “analytisk filosofi”.¹⁴⁰

Hvilke trekk i Mills utvikling er det som peker i retning av en sterk påvirkning fra kontinental tenkning, og hvordan fant denne sted?

Det synes klart at Mills møte med kontinental tenkning – forstått bokstavelig: som tenkningen på det europeiske kontinentet – skjedde via Frankrike. På linje med sin far var John Stuart Mills første fremmedspråk fransk, og mens en franskmann som økonomen Jean Baptiste Say tilhørte kretsen han ble introdusert til via James Mill og Bentham, knyttet Mill selv relasjoner til Saint-Simone og til Auguste Comte, og til Alexis de Tocqueville, som jeg senere skal argumentere for at ble viktig for utformingen av *On Liberty*.

Selv om Mills forhold til tysk tenkning ble etablert senere enn hans forhold til fransk tenkning, ble han eksponert for tysk (og tyskinspirert) romantisk tenkning lenge før hans lesning av Humboldt. La oss nå undersøke hovedtrekkene i Mills vending mot romantikken.

Fra Mills dagbøker vet vi at han allerede i 1828, da han var 22 år, leste Wordsworth. Samme år ble Mill kjent med John Sterling, og Sterling introduserte Mill intellektuelt til Schelling og personlig til den allerede nevnte Coleridge. Gjennom sine familieforbindelser ble Mill også kjent med John Austin, som introduserte Mill til de mer filosofiske delene av romantikken, og med Austins kone, Sarah Austin, som introduserte Mill intellektuelt til Goethe og personlig til Thomas Carlyle.¹⁴¹ Sarah Austin forsøkte også å lære Mill tysk, og dette er et punkt vi bør dvele ved, da det er relevant for Mills senere resepsjon av Humboldt. Selv om Mill hadde begynt å lese tysk allerede i 1825, da han var 19 år, var han aldri komfortabel med språket. Ingenting tyder på at Mill noen gang leste større tyske avhandlinger på originalspråket, og selv om Mill i *Autobiography* sier lite om sine språkferdigheter, finner vi at han gir uttrykk for at han ikke mestrer tysk i et brev til Auguste Comte fra 1836.¹⁴²

---

¹³⁹ Capaldi, xii.

¹⁴⁰ Simon Critchley, *Continental Philosophy* (Oxford: Oxford University Press, 2001), 42-48.

¹⁴¹ Capaldi, 87-88.

¹⁴² Mill, “Letter to Comte, March 13 1836”, *CW*, 13:576.

Når ser vi så spor av at Mill ikke bare er blitt eksponert for romantisk tenkning, men også selv gir uttrykk for mer romantiske ideer? Vi finner de tidligste eksemplene i to artikler fra 1833, "What is Poetry?" og "Two Kinds of Poetry", begge publisert i *Monthly Repository*. I disse artiklene griper Mill universalisme fra et historisk perspektiv, determinisme fra et organisk perspektiv og atomisme fra et holistisk perspektiv – og dette plasserte ham allerede i 1833 ham en armlengdes avstand fra både James Mill og Bentham.

Året etter at disse artiklene ble publisert, skrev Mill om sitt syn på Coleridge i et brev til J. P. Nichols:

Few persons have exercised more influence over my thoughts and character than Coleridge has; not much by personal knowledge of him, though I have seen and conversed with him several times, but by his works, and by the fact that several persons with whom I have been very intimate were completely trained in his school. Through them, too, I have had opportunities of reading various unpublished manuscripts of his; and, on the whole; I can trace through what I know of his works, pieced together by what I have otherwise learned of his opinions, a most distinct thread of connection. I consider him the most systematic thinker of our time, without excepting even Bentham, whose edifice is as well bound together, but is constructed on so much simpler a plan, and covers so much less ground. On the whole, there is more food of thought – and the best kind of thought – in Coleridge, than in all other contemporary writers.¹⁴³

Dette er en romantisk innflytelse som det er vanskelig å komme utenom, og da Mill ble tatt inn i redaksjonen i *Westminster Review* – et tidsskrift stiftet av Bentham og James Mill og lenge et medium for deres tanker – gav han både Caryle og Sterling spalteplass. Dette hadde vært umulig under Bentham og James Mills ledelse, da Caryle og Sterlings idealisme og konservatisme stod langt fra Bentham og James Mills materialisme og liberisme. I 1835 skrev Mill den første av to rosende anmeldelser i *Westminster Review* av Tocquevilles *Democracy in America*, og i 1837 skrev han også en positiv anmeldelse av Caryles *History of the French Revolution*.

Både i *System of Logic* (1843) og *Principles of Political Economy* (1848) er det også trekk som peker vekk fra Bentham og James Mill. I *System of Logic* argumenterer Mill for at humanvitenskaper er kvalitativt forskjellige fra naturvitenskaper, noe Bentham og James Mill benektet, og i *Principles of Political Economy* gir Mill et ganske annet forsvar for liberalisme enn hva Bentham og James Mill gir, det trass i at Bentham og James Mills og John Stuart Mills liberalisme på overflaten og rent realpolitisk kan synes nokså like. Siden Mill her, som vi skal se, gir uttrykk for politiske ideer som ligger nær Humboldt før hans lesning av Humboldt, skal vi se på et lengre tekstutdrag fra *Principles of Political Economy*. Dette er viktig siden

---

¹⁴³ Mill, "Letter to Nichols", *CW*, 22:221.

tilsynelatende humboldtske trekk i Mills tenkning allerede på 1840-tallet – flere år før den første publikasjonen av *Ideen* i Tyskland – kan hjelpe oss til å klargjøre hva som konstituerer og hva som ikke konstituerer genuin innflytelse fra Humboldt. Mill skriver:

Whatever theory we adopt respecting the foundation of the social union, and under whatever political institutions we live, there is a circle around every individual human being, which no government, be it that of one, of a few, or of the many, ought to be permitted to overstep: there is a part of the life of every person who has come to years of discretion, within which the individuality of that person ought to reign uncontrolled either by any other individual or by the public collectively. That there is, or ought to be, some space in human existence thus entrenched around, and sacred from authoritative intrusion, no one who professes the smallest regard to human freedom or dignity will call in question: the point to be determined is, where the limit should be placed; how large a province of human life this reserved territory should include. I apprehend that it ought to include all that part which concerns only the life, whether inward or outward, of the individual, and does not affect the interests of others, or affects them only through the moral influence of example. With respect to the domain of the inward consciousness, the thoughts and feelings, and as much of external conduct as is personal only, involving no consequences, none at least of a painful or injurious kind, to other people; I hold that it is allowable in all, and in the more thoughtful and cultivated often a duty, to assert and promulgate, with all the force they are capable of, their opinion of what is good or bad, admirable or contemptible, but not to compel others to conform to that opinion; whether the force used is that of extra-legal coercion, or exerts itself by means of the law.¹⁴⁴

Mills begrep om “a circle around every individual human being” synes å stå i kontrast til Benthams kjente påstand om at “individual rights is nonsense on stilts”. Mills tanke om at en slik “circle” er noe “which no government, be it that of one, of few, or of the many, ought to be permitted to overstep” synes å bryte skarpt med Benthams syn på at det i prinsippet ikke finnes grenser for hva et flertall kan bestemme. Mills appell til “inward consciousness” en begrepsbruk som ikke hører hjemme i Benthams verden.

Idet vi sikter henimot å forstå i grove trekk utviklingen i Mills tenkning frem mot publikasjonen av *On Liberty*, er det viktig å bemerke at etter at Mill utgav *Principles of Political Economy* i 1848, utgav han ingen større verker før *On Liberty* i 1859.¹⁴⁵ Det finnes flere forklaringer på dette. Én forklaring er at Mill i denne perioden led under en sviktende helse. En annen forklaring, som er fremmet av Capaldi, er at Mill brukte mesteparten av tiåret fra 1848 til 1858 på å planlegge og skissere sine senere verker. Som vi skal se, hevder Capaldi at allerede tidlig i 1850-årene fantes både *Utilitarianism*, *The Subjection of Women* og *On Liberty* i skisseform. Dette er en påstand som er potensielt verdifull for denne oppgaven, siden tidspunktet der Mill begynte å tenke på *On Liberty* – når vi ser det i sammenheng med når Mill

---

¹⁴⁴ Mill, *Principles of Political Economy*, CW, 3:938.

¹⁴⁵ Mill diskuterer dette i *Autobiography*, 245. Han skrev dog flere essays i denne perioden, der det mest kjente er ”The Negro Question” (1850) i *Fraser’s Magazine*, et essay vi kort skal komme tilbake til.

ble eksponert for Humboldt – er viktig for å bestemme i hvilken grad og på hvilke måter Humboldt kan ha vært avgjørende for at Mill skrev verket.

Som vi nå skal se, er det vanskelig å avgjøre ut fra Mills brevvælskinger og arbeidsnotater på hvilket nøyaktig tidspunkt han begynte å tenke på og arbeide med *On Liberty*. Ifølge Capaldi finner vi det første sporet av *On Liberty* allerede i februar 1854, altså, nesten fem år før bokens publikasjon. Capaldis argument for dette hviler på en tolkning av et brev som Mill på dette tidspunktet skrev til sin kone, Harriet Taylor. Det er også dette brevet og denne tolkningen som danner det viktigste grunnlaget for Capaldis bredere hypotese om at mange av Mills verker var tiltenkt lenge før de ble publisert. Mill skrev til Harriet:

I am quite puzzled what to attempt next—I will just copy the list of subjects we made out in the confused order in which we put them down. Differences of character (nation, race, age, sex, temperament). Love. Education of tastes. Religion de l’Avenir. Plato. Slander. Foundation of morals. Utility of religion. Socialism. Liberty. Doctrine that causation and will. To these I have now added from your letter: Family, & Conventional.¹⁴⁶

Når Mill her skriver “Liberty”, hevder Capaldi, referer han til verket som skal komme til å bli *On Liberty*. Årsaken til at Capaldi kan hevde dette med en viss tyngde, er at de fleste av punktene i dette brevet synes å referere til verker som Mill faktisk kom til å skrive i løpet av de neste 20 årene. Etter Capaldis tolkning refererer “Religion de l’Avenir” til *Auguste Comte and Positivism* (publisert i 1865) “Plato” til “Plato” (publisert i 1866), “Foundation of Morals” til *Utilitarianism* (publisert i 1861), “Socialism” til *Chapters on Socialism* (publisert posthumt), “Doctrine on causation and will” til *Examination of Sir William Hamilton’s Philosophy* (publisert i 1865), “Family, & Conventional” til *The Subjection of Women* (publisert i 1869) og “Liberty”, altså, til *On Liberty* (publisert i 1859).¹⁴⁷ Dette er en eliminasjonsmetode som, dersom den fungerer, sier noe både om Mills virksomhet fra 1848 til 1858, om hans imponerende oversikt over egen skrivekarriere, og om når Mill begynte å tenke på *On Liberty*.

Spørsmålet vi nå bør stille oss, er hvordan hypotesen om at *On Liberty* var påtenkt allerede i 1854 korrelerer med hypotesen om at Mill ble inspirert til å skrive *On Liberty* som følge av innflytelse fra Humboldt. Svaret er at disse hypotesene korrelerer dårlig. Dersom det er riktig at Mill hadde begynt utarbeidelsen av *On Liberty* allerede i 1854, er det høyst usikkert om *On Liberty* kan ha blitt påtenkt som en konsekvens av Mills lesning av *Ideen*. Det er ikke klart på hvilken dato John Chapman Press gav ut *Ideen* i engelsk oversettelse, men den ble

---

¹⁴⁶ Mill, “Mill to Harriet, February 7, 1854”, *CW*, 16:152.

¹⁴⁷ Capaldi, 235.

publisert i løpet av 1854 og oversetter John Coultards forord er datert 4. august 1854, så vi kan gå ut ifra at boken ble publisert mellom august og desember 1854. Mill skrev brevet til sin kone syv måneder før forordet ble signert, altså, syv måneder før den britiske utgaven av *Ideens* tidligst mulige utgivelsestidspunkt. Dette synes å være et klart argument for at Mill hadde ideen til *On Liberty* forut for og uavhengig av innflytelse fra Humboldt.

Min oppfatning er likevel at en slik slutning er forhastet, og at det er mulig å fremholde hypotesen om at Mill skrev *On Liberty* som følge av inspirasjon fra Humboldt. Det kan tenkes flere forklaringer for dette. La meg nå presentere først to forklaringer jeg mener er svake; deretter en forklaring jeg mener er sterk.

Én mulig forklaring er at Mill leste eller fikk vite om *Ideen* allerede da verket kom ut på tysk i 1851, eller en gang mellom 1851 og 1854. Dette er ingen umulighet, men gitt at *Ideen* de første årene ikke vakte oppsikt i Tyskland og at Mill, etter hva vi vet, aldri leste et helt verk på tysk, synes det som en lite plausibel forklaring, og ingenting i Mills dagboknotater eller korrespondanser fra perioden tilsier dette. En annen mulig forklaring er at Mill leste oversettelsen av *Ideen* før den offisielt ble publisert. Årsaken til at dette er mulig, er at Mill personlig kjente forleggeren som gav ut *Ideen*, og han kan derigjennom ha hatt tidlig tilgang til verket. Selv om dette er en bedre forklaring enn at han leste verket på tysk, er det heller ingenting i Mills dagbøker eller korrespondanser fra 1853 og 1854 som tilsier dette.¹⁴⁸

Den tredje muligheten, som er muligheten jeg mener er mest plausibel, er at Mill kom på tanken om å skrive *On Liberty* før han leste *Ideen*, men at *Ideen* var utslagsgivende for at *On Liberty* ikke bare ble et kortere essay, men ble en hel bok, og for at *On Liberty* fikk den utformingen den fikk. En slik hypotese ser nemlig ut til å harmonere godt med biografiske data. Dersom vi undersøker Mills korrespondanser, finner vi nemlig noe i et brev Mill skrev til sin kone i januar 1855. Mill skrev:

On my way here [Mill var på en reise til Roma] cogitating hereon I came back to an idea we have talked about, & thought that the best thing to write & publish at the present would be a volume on Liberty. So many things might be brought into it & nothing seems more to be needed – it is a growing need too, for opinions tend to encroach more & more on liberty, & almost all the projects of social reformers of these days are really *liberticide* – Comte's particularly so.

Og, i et brev skrevet to dager senere, men sendt til Harriet i samme brevforsendelse:

---

¹⁴⁸ For Mills korrespondanser fra perioden, se *CW*, 14:119-253.

The more I think of the plan of a volume on Liberty, the more likely it seems to me that it will be read & make a sensation. The title itself with any known name to it would sell an edition. We must cram into it as much as possible of what we wish not to leave unsaid.¹⁴⁹

Dette er et klarere frempek til *On Liberty* enn en enkel referanse til “Liberty” i oppramsingen datert året før, og det er verdt å bemerke at i begge disse brevene understreker Mill at avhandlingen om “Liberty” bør være “a volume”, hvilket underbygger hypotesen om at Mill gikk fra å ville skrive et essay til å ville skrive en bok. I tillegg finner vi støtte for en slik tolkning i *Autobiography*. Der hevder Mill at “I had first planned and written [*On Liberty*] as a short essay in 1854. It was in mounting the steps of the Capitol [i Roma], in January, 1855, that the thought first arose of converting it into a volume...”.¹⁵⁰ Samlet synes dette overbevisende for at *On Liberty* gikk fra å være en artikkel til å bli en bok, og en slik forklaring harmonerer også med hypotesen om at *Ideen* var viktig for skrivingen av *On Liberty*, siden disse brevene ble skrevet etter at *Ideen* var utkommet. At dette ikke bare er en mulig hypotese, men en sannsynlig hypotese, vil bli argumentert for nedenfor, i min videre gjennomgang av *On Liberty*.

Et spørsmål som derimot først bør reises, er hvordan Mill fikk vite om *Ideen*. Det er fullt ut mulig at Mill kom i kontakt med boken via en personlig anbefaling. Det jeg likevel vil argumentere for i det følgende, er at det er sannsynlig at Mill kom i kontakt med boken gjennom en anmeldelse av *Ideen* som stod på trykk i *Westminster Review*, eller i det minste at denne farget Mills lesning av verket. Årsaken til at jeg har lit til denne hypotesen er at *On Liberty* kan leses som et svar på utfordringene som reises i denne anmeldelsen. Så langt jeg vet, er denne anmeldelsen ikke tidligere blitt trukket frem i forskningslitteraturen på Mill.

The Sphere and Duties of Government, som 1854-oversettelsen av *Ideen* ble hetende, ble anmeldt i to store tidsskrifter i London. Den første av disse anmeldelsene stod på trykk i oktobernummeret av *Westminster Review* i 1854; den andre i aprilnummeret av *London Quarterly Review* i april 1855.¹⁵¹ Mens den sistnevnte anmeldelsen kun er en redegjørelse for Humboldts verk, og ble publisert på et tidspunkt der det er hevet over enhver tvil at Mill hadde begynt å skrive *On Liberty* i bokform, ble den førstnevnte anmeldelsen publisert mellom tidspunktet da *Ideen* ble utgitt på engelsk og tidspunktet da Mill skrev til sin kone at han ønsket at *On Liberty* skulle skrives som en bok. La meg nå se nærmere på denne anmeldelsen.

---

¹⁴⁹ Mill, “Mill to Harriet, January 15-17 1855”, *CW*, 14:294, 332.

¹⁵⁰ Mill, *Autobiography*, 249.

¹⁵¹ “The Sphere and Duties of Government”, *London Quarterly Review*, bind 4, april 1855; John Chapman, “Review: The Sphere and Duties of Government”, *Westminster Review*, oktober 1854.

Både tilblivelsen av og innholdet i anmeldelsen i *Westminster Review* er interessante. Det første som bør nevnes er at forfatteren av anmeldelsen døde da bare to tredjedeler av teksten var ferdigstilt, og anmeldelsen slik den er publisert i *Westminster Review* er derfor et uferdig manuskript hvis siste fem seksjoner (dette er en omfattende anmeldelse på 25 sider) kun er indikert ved en opprømsing av seksjonstitlene slik disse ble funnet i forfatterens etterlatte notater. På én side bidrar forfatterens død selvsagt til at anmeldelsen blir mer utilgjengelig. På en annen side er derimot forfatterens død med på å oppklare noe som ellers kunne ha vært et problem. Navnet til forfatteren av anmeldelsen er nemlig John Chapman, det samme som navnet til redaktøren av *Westminster Review* og utgiveren av *Ideen* på engelsk. Dødsfallet rydder av veien enhver tvil som kunne ha oppstått i forbindelse med dette, siden *Westminster Reviews* redaktør i en nekrolog over anmeldelseforfatteren forklarer at den nylig omkomne navnebroren er en “distant relative” av ham selv.¹⁵² *Westminster Reviews* redaktør, for øvrig, er samme person som eieren av forlaget som utgav *Ideen*, John Chapman Press, og som nevnt en bekjent av Mill.

I hovedsak er anmeldelsen i *Westminster Review* en presentasjon og en vurdering av Humboldts verk. Den er likevel også noe mer enn dette, nemlig en integrasjon av Humboldts ideer inn i samtidig britisk politisk-filosofisk debatt og et forsvar for Humboldt. Med “forsvar for Humboldt” mener jeg at trass i at anmeldelsen kan sies å vurdere både Humboldts tanker og oversettelsen slik den foreligger, er denne vurderingen utelukkende positiv. Anmeldelsen er fri for kritiske bemerkninger både mot Humboldt og mot oversetteren (John Coulthard), og Chapman takker Coulthard “for adding to English literature, in so faithful a form, so valuable a means of extending the range and elevating the character of our political investigation”.¹⁵³ Som jeg gjorde rede for i kapittel III, er det usikkert om dette er en fullgod karakteristikk. På ett punkt ser Chapman også selv ut til å være klar over at hans fremstilling er entydig positiv, og han vedgår at hans tekst nok er en “enthusiastic summary” av Humboldts syn vel mye som en kritisk anmeldelse.¹⁵⁴

Det første Chapman griper fatt i og forsvarer i denne anmeldelsen, er Humboldts innledende argument i *Ideen* for at spørsmål om den konkrete organiseringen av en statsmakt ikke kan besvares uten referanse til en mer grunnleggende teori om hva som er målet for menneskelig handling. Deretter hevder han, i forlengelsen av dette, at målet for menneskelig

---

¹⁵² John Chapman, “Editorial note” til John Chapman, “Review: The Sphere and Duties of Government”, *Westminster Review*, oktober 1854.

¹⁵³ Chapman, “Review: The Sphere and Duties of Government”, 480.

¹⁵⁴ *Ibid.*, 480, 483.

handling alene heller ikke er tilstrekkelig; man trenger, slik Chapman ser det, ikke bare en teori om det utlilmat gode, men også en mer utfyllende filosofisk antropologi. Chapman bruker så dette prinsippet til å kritisere Bentham, og han hevder at “[t]he great Benthamite principle, that the object of government is ‘the greatest happiness for the greatest number,’ is liable to a similar objection. ... let it be asked, in what does that happiness consist?”¹⁵⁵

Etter et slikt forsvar for Humboldts prosjekt, går Chapman inn på substansen i Humboldts påstander. Det han legger mest vekt på er hva han forstår som Humboldts “great foresight” hva angår ekteskap, og han går også polemisk igjennom en rekke av Humboldts vendinger i *Ideen* uten at det her er nødvendig å referere disse. Det vi derimot skal se nærmere på, og som gjør denne anmeldelsen særdeles interessant fra vårt perspektiv, er hvordan Chapman spesifikt bruker Humboldt for å kritisere John Stuart Mill.

Chapman spør retorisk, i en sterkt liberalistisk tone:

Suppose no government to exist, would A have a right to compel B to attend his church, or even to contribute to its support? Would A have a right to take money by force from B for the education of the children of C, or even of his own? Would A have a right forcibly to prevent B from taking down his shop shutters on Sunday morning? Would A have right to take money or goods by force from B for the relief of C, if starving? If A has no such rights, neither have any number of men like him, nor the State, which is only an aggregate of such.¹⁵⁶

Med dette som utgangspunkt retter Chapman blikket mot “Mr John Stuart Mill”, og han går inn i en polemikk med Mill på humboldtske premisser. La meg kort referere denne polemikken. Det første Chapman kritiserer Mill for, er at Mill i *Principles of Political Economy* – hans nyeste verk da anmeldelsen ble skrevet – hevder at staten skal betale for “[the] education of the poorer classes”. Etter Chapmans syn er dette kritikkverdigg. I tillegg referer Chapman til at Mill (og Chapman ser ut til å parafrasere ham riktig) mener at staten må intervensjonere i økonomien og i samfunnslivet ikke bare for å beskytte mot bruk av vold, men også “when the consumer is not a judge of the commodity (under which head he places government education)”, “where individuals, as lunatics, idiots and infants, cannot take care of themselves”, “where individuals make contracts for future and distant times, beyond the reach of present experience”, “where large associations, already incurring many of the evils of management by government, require to be controlled in the interest of weaker parties”, “where a general wish cannot be carried into effect without legal compulsion of a minority which would gain by standing out (as in the

---

¹⁵⁵ Chapman, “Review: The Sphere and Duties of Government”, 477-8.

¹⁵⁶ *Ibid.*, 496.

limitation of the hours of factory labour, and in the arrangements presumed to be necessary to successful colonization)”, “where acts done or omitted by private persons have important consequences beyond themselves,—as in fulfilling or neglecting the duty of relieving the destitute” og “where acts, generally beneficial, cannot be made to remunerate those who perform them,—such as voyages or discovery”.¹⁵⁷ Dette er eksempler på hva Chapman anser som Mills brudd med den mer rendyrkede liberalismen Humboldt forsvarer, og selv om Chapman ikke oppgir sin kilde, er alle punktene parafraser fra bok V, kapittel 9 i *Principles of Political Economy*.

Noe det kan være verdt å påpeke i en vurdering av anmeldelsen, er at det er flere trekk ved *Principles of Political Economy* som Chapman kunne ha trukket frem, men som han av uvisse grunner ikke nevner. For eksempel skriver Mill et annet sted i *Principles of Political Economy* noe som enda klarere bryter med en ren liberalisme, nemlig at staten kan regulere arbeidstider, i tillegg til at den – dersom det er “necessary” – endog kan bygge og drive “roads, docks, harbors, canals, works of irrigating, hospitals, schools, colleges, *printing-presses*”.¹⁵⁸ Dette refererer ikke Chapman til, og han går heller ikke inn i noen nærmere diskusjon av påstandene han ramser opp; Chapman bruker disse kun for å vise Mills divergering fra *laissez-faire*-prinsippet som Chapman fremholder og som han finner støtte for hos Humboldt. Den eneste av parafrasene Chapman diskuterer i noe detalj er statens omsorg for “lunatics and idiots”, der han vedgår at Mill kan ha rett, da på grunnlag av samme argumenter som Humboldt fremmer.

Chapmans intensjon ser derimot ikke bare ut til å være å vise hvor Mill står i forhold til ham selv og i forhold til Humboldt; han forsøker også å forklare *hvorfor* Mill har de standpunktene han har. Chapmans påstand er, i motsetning til hva som ofte hevdes om liberalistisk tankegod, at Mills ideer er illiberale fordi de bygger på et økonomisk snarere enn et filosofisk eller moralsk fundament. Chapman skriver:

Let it be first remarked, however, that Mr. Mill comes to the question [om statsmaktens grenser] on its economic side, and is therefore greatly influenced by economic considerations. Now, unless it can be shown that wealth is not only a good thing, but so exclusively *the* good thing as that humanity has nothing else to care for, we cannot admit that a question is settled when economics have given their decision”.¹⁵⁹

---

¹⁵⁷ Chapman, “Review: The Sphere and Duties of Government”, 498-501.

¹⁵⁸ Min kursivering. Mill, *Principles of Political Economy*, CW, 3:950, 956-958.

¹⁵⁹ Chapman, “Review: The Sphere and Duties of Government”, 501-503.

På grunnlag av dette hevder Chapman at det kan finnes argumenter for å “reject the greater part of Mr. Mill’s exception”, nettopp fordi Mill for ensidig søker å argumentere økonomisk. Dog vedgår Chapman også at det kan være mulig “to arrive at the same practical results as legitimate consequences of [a liberal and philosophical] principle, which Mr. Mill thinks it necessary to justify as exceptions”.¹⁶⁰

Dette er en utfordring til Mill; en utfordring om at Mill bør gi ikke bare et økonomisk, men også filosofisk forsvar for sine politiske ideer. Jeg tror også dette er en utfordring det er verdifullt å lese *On Liberty* i lys av, og at dette etter alt å dømme utgjør en sentral del av debattsituasjonen *On Liberty* ble skrevet i. Selv om det ikke finnes noe entydig bevis for at Mill leste Chapmans anmeldelse, er det høyst sannsynlig at han gjorde det. For det første stod anmeldelsen på trykk i *Westminster Review* – London i 1850-årene sitt svar på *Berlinische Monatsschrift* i Berlin i 1790-årene – og vi kan antagelig ta utgangspunkt i at Mill leste alt som ble trykket her. Når anmeldelsen i tillegg omhandler og kritiserer Mill selv, er det svært usannsynlig at Mill ikke leste denne. Videre er det, som nevnt, flere punkter i *On Liberty* som med rimelighet kan tolkes i retning av å være et tilsvarende svar til nettopp denne utfordringen.

Av den grunn er det underlig at Chapmans anmeldelse ikke ser ut til å ha blitt omtalt i Mill-forskningen, særlig med tanke på at dette er en anmeldelse som i sin samtid vekket oppsikt. For eksempel omtales anmeldelsen og dens “comparision between [Humboldt’s work] and Mr. John Stuart Mill’s ’Political Economy’” i *Monthly Christian Spectator* allerede måneden etter.¹⁶¹ En mulig, om enn spekulativ, årsak til at denne anmeldelsen har blitt utelatt, er at den eneste Mill-biografen som levde parallelt med Mill, og dermed fulgte med i debattene på 1850-tallet, var Alexander Bain, og som nevnt viet Bain lite oppmerksomhet til den kontinentale innflytelsen på Mill.

Etter at Mill, etter hva vi antar, bestemte seg for å skrive *On Liberty* som en hel bok i januar 1855, vet vi ikke mye om det videre arbeidet med verket. Det eneste vi vet, for kort å trekke hovedlinjene fra brevet til Harriet og frem til publikasjonen, er at etter Mills hjemkomst fra Roma i juni samme år, arbeidet han intensivt boken frem til han i desember året etter, og rapporterte da til sin forlegger at han ville ha boken ferdig til mai 1857. Publikasjonen ble derimot utsatt, først til vinteren 1857-1858. Uten å ha levert fra seg boken, pensjonerte så Mill seg fra *East India Company* i oktober 1858, og han reise til Avignon sammen med Harriet. Allerede måneden etter at de ankom Avignon, døde derimot Harriet, hvilket er årsaken til *On*

---

¹⁶⁰ Chapman, “Review: The Sphere and Duties of Government”, 501-503.

¹⁶¹ “Literary Notes”, *Monthly Christian Spectator*, bind 5, november 1855, 719.

Libertys gripende tilegnelse; en halv side lang ode til henne. Etter å ha sørget for at hans kone ble gravlagt og han hadde kjøpt et hus med utsikt til graven, dro Mill tilbake til London. Innen en uke sendte han *On Liberty* til trykking.

On Liberty var til slag hos bokhandlere fra og med februar 1859, og som kjent ble boken en umiddelbar salgssuksess. Resepsjonen av *On Liberty* og historien etter publikasjonstidspunktet ligger derimot utenfor denne oppgaven. Jeg skal derfor nå vende meg mot innholdet i *On Liberty* og undersøke dette komparativt til Humboldts *Ideen*.

4.2: *On Liberty*s formål og struktur

Det første spørsmålet vi bør stille oss i det vi skal nærme oss innholdet i *On Liberty*, er spørsmålet om hva vi har grunn til å tro at Mill ville med boken. Etter min tolkning synes det klart at han søker å gi et moralsk og filosofisk forsvar for det han kaller “liberal culture”, altså, for sitt liberale samfunnssyn, slik utfordringen ble rettet til ham av Chapman. Som Mill selv definerer sitt prosjekt i boken, søker han å gjøre rede for “the nature and limits of the power which can be legitimately exercised by society over the individual”¹⁶², og han vil argumentere for “the importance, to man and society, of a large variety of types of character, and of giving full freedom to human nature to expand itself in innumerable and conflicting directions.”¹⁶³

Det bør bemerkes at dette både er en utfordring og en løsning som ligger svært nær Humboldts. I tillegg griper Mill fatt i to videre humboldske elementer for å underbygge og forsvare sitt prosjekt. Mill gjør dette ved først å hevde at spørsmålet om statsmaktens grenser er “[a] question seldom stated, and hardly ever discussed in general terms, but which profoundly influences the practical controversies of the age by its latent presence, and is likely soon to make itself recognized as the vital question of the future”.¹⁶⁴ Som vi husker, hevdet Humboldt det samme. Deretter hevder Mill at dette spørsmålet, trass i å være lite diskutert, er et svært sentralt spørsmål, siden “all that makes existence valuable to anyone depends on the enforcement of restraints upon the actions of other people”. Han hevder også at dette spørsmålet “is a subject on which nearly everything remains to be done”.¹⁶⁵ Dette gjør at Mill i *On Liberty* ikke bare har et prosjekt som ligger svært nært Humboldts prosjekt i *Ideen*, men også har et prosjekt med betydelig grad samme begrunnelse.

---

¹⁶² Mill, *On Liberty*, 217.

¹⁶³ Mill, *Autobiography*, 259.

¹⁶⁴ Mill, *On Liberty*, 217.

¹⁶⁵ *Ibid.*, 220.

Det kan også argumenteres for at Mill anser spørsmålet om hva staten overhode er godt for som mer grunnleggende enn spørsmålet om hva som mer konkret er en god statsorganisering, hvilket i *Ideen* er Humboldts neste poeng. I det minste kan man tolke Mill dit hen ut fra at *On Liberty* ikke tar for seg dette spørsmålet, mens hans neste store verk, *Considerations on Representative Government*, er en grundig undersøkelse av nettopp dette, da med utgangspunkt i *On Liberty*'s prinsipper. Det også viktig å bemerke at Mill i *On Liberty*, som *Ideen*, ei heller tar for seg økonomi. Mill tar ikke eksplisitt avstand fra økonomiske betraktninger i introduksjonen, men mot slutten av verket, der han kort skriver om frihandel og tollbarrièrer, bemerker han at “this part of the subject has been sufficiently enlarged upon by political economists, and is not particularly related to the principles of this essay”.¹⁶⁶

Det finnes altså sterke overordnede likhetspunkter mellom verkene. Om man derimot skal forsøke å sette fingeren på overordnede forskjeller, kan man vise til at selv om Humboldt i *Ideen* og Mill i *On Liberty* i stor grad argumenterer for det samme, argumenterer de ikke mot det samme. Humboldt og Mill har nemlig ulike meningsmotstandere de søker å svare: Mens Humboldts argumenter i *Ideen* er rettet mot konservatisme og paternalisme, og han spesifikt formulerte sin posisjon i opposisjon til Gentz, holder Mill i *On Liberty* “popular democracy” som sin hovedfiende. I hvilken grad representerer dette et brudd med Humboldt?

For å forstå dette, er det først nødvendig å forstå hva Mill mener med “popular democracy”. “Popular democracy” betyr for Mill et moderne styresett der makten ligger hos et flertall i befolkningen. Etter Mills oppfatning er et slikt styresett ikke ideelt, men det er likevel et styresett som spiller sin rolle i historien og som har klare positive trekk. “Popular democracy”, hevder Mill, vokste frem “[when] in the progress of human affairs, men ceased to think it a necessity of nature that their governors should be an independent power opposed in interest to themselves”.¹⁶⁷ “Popular democracy” er altså å forstå som et brudd med et eneveldig styre og innebærer at makten flyttes fra en liten elite til folket som helhet. Mill hevder at det dog er et problem knyttet til “popular democracy”, nemlig “that the rulers [are] identified with the people, that their interest and will [are identified with] the interest and will of the nation.” Siden dette ligger som grunnprinsipp for “popular democracy”, hevder Mill, tok de tidlige tilhengerne av dette styresettet for gitt at “the nation did not need to be protected against its own will” ettersom “there was no fear of its tyrannizing over itself”.¹⁶⁸ Mill vedgår at “when

---

¹⁶⁶ Mill, *On Liberty*, 305

¹⁶⁷ Ibid., 218.

¹⁶⁸ Ibid.

popular government was a thing only dreamed about, or read of as having existed at some distant period in the past ... the notion that people have no need to limit their power over themselves might [seem] axiomatic”.¹⁶⁹ I dagens samfunn, derimot, når demokratiske ideer i stor grad er blitt implementert og man ser deres konsekvenser med større klarhet, mener Mill at det er kommet for dagen at det samme grunnproblemet ved et paternalistisk styre også finnes i et “popular democracy”. Årsaken til dette, hevder han, er at

[t]he ‘people’ who exercise the power are not always the same people with those over whom it is exercised; and the ‘self-government’ spoken of [by popular democrats] is not of the government of each by himself, but of each by all the rest. The will of the people, moreover, practically means the will of the most numerous or the most active *part* of the people – the majority, or those who succeed in making themselves accepted as the majority; the people, consequently, *may* desire to oppress a part of their number, and precautions are as much needed against this as against any other abuse of power.¹⁷⁰

Faktisk går Mill så langt som å hevde at “‘The tyranny of majority’ is now ... among the evils against which society requires to be on its guard”¹⁷¹ og “[p]rotection, therefore, against the magistrature is not enough; there needs protection also against the tyranny of the prevailing opinion and feeling against the tendency of society to impose ... its own ideas and practices as rules of conduct on those who dissent...”.¹⁷² Dette er en avstandstagen til Bentham og James Mill, som aldri argumenterte for at et flertalls makt må være begrenset.

Det faktum at Mill argumenterer mot “popular democracy”, mens Humboldt argumenterer mot paternalisme, trenger derimot ikke innebære at deres argumenter er fundamentalt ulike. Selvsagt kan det innvendes at et argument i noen grad er konstituert av hvilke standpunkter det søker å tilbakevise, men jeg tror at dersom vi forstår Humboldts og Mills liberale argumenter på deres egne premisser, er tvang mot et individ fra en paternalistisk stat og tvang fra en “popular democratic” stat grunnleggende sett det samme, nemlig tvang mot et individ fra en statsmakt. Jeg tror derfor at vi, snarere enn å tolke dette til at Humboldt og Mills standpunkter er vesentlig ulike, bør se dette som det samme argumentet fremmet i to ulike kontekster.

Dette gir oss likevel ingen grunn til å tro at Mills frykt for et flertalltyranni ble motivert av Humboldt. Etter all sannsynlighet er disse standpunktene en arv fra Alexis de Tocqueville og hans *Democracy of America*, som Mill som nevnt anmeldte i 1835 og i 1840. Selv om Tocqueville gjennomgående bruker uttrykket “despotism of the majority” i *Democracy in*

---

¹⁶⁹ Mill, *On Liberty*, 219.

¹⁷⁰ Ibid.

¹⁷¹ Ibid.

¹⁷² Ibid., 220.

America, mens Mill bruker “tyranny of the majority” i *On Liberty*, er det Tocquevilles syn Mill fremmer. Frykten for et flertallstyranni er også til stede i Mills skrifter lenge før hans lesning Humboldt. Allerede i *Principles of Political Economy* skriver Mill:

[Some believe] a government of sufficiently popular constitution might be trusted with any amount of power over the nation, since its power would be only that of the nation over itself. This might be true, if the nation, in such cases, did not practically mean a mere majority of the nation, and if minorities were only capable of oppressing, but not of being oppressed. Experience, however, proves that the depositaries of power who are mere delegates of the people, that is of a majority, are quite as ready (when they think they can count on popular support) as any organs of oligarchy, to assume arbitrary power, and encroach unduly on the liberty of private life.¹⁷³

Siden dette tankegodset likevel ikke ser ut til å være i konflikt med Humboldts ideer, tror jeg vi kan fremholde at Mills prosjekt likner Humboldts. Uavhengig av meningsmotstander ser Mill ut til å ønske å gi et filosofisk forsvar for hvordan statsmakten bør begrenses, i stor grad i tråd både med Humboldts verk og Chapmans utfordring. Som vi nå skal se blir denne likheten enda klarere i det vi ser på *On Liberty*s oppbygging i kontrast til oppbyggingen av *Ideen*.

Inntar man et fugleperspektiv på *On Liberty*s struktur, ser man at Mill først diskuterer spørsmålet som skal drøftes. Deretter fremsetter han sin moralfilosofi og filosofiske antropologi, og deretter, på grunnlag av dette, forklarer han hvorfor en stat er nødvendig og hvilke bånd som bør legges på statens virksomhet. Avslutningsvis tar han for seg noen anvendelser av denne politiske filosofien. Dette er en struktur som svarer godt til Humboldt, som i grove trekk bygger opp *Ideen* på samme måte; først forklares og motiveres spørsmålet, deretter forklares det filosofiske rammeverket, deretter gjøres det rede for politikken som nødvendiggjøres av dette rammeverket og til slutt anvendes dette til en rekke konkrete samfunnsområder.

Mill viker derimot fra denne strukturen på et vesentlig punkt, nemlig ved at han i kapitlet etter “Introduction”, før han går videre, bringer leseren inn i bokens tema med kapitlet “Of the Liberty of Thought and Discussion”. *On Liberty*s innholdsfortegnelse ser derfor slik ut:

- I. Introduction
- II. Of the Liberty of Thought and Discussion
- III. Of Individuality, as One of the Elements of Well-Being
- IV. Of the Limits to the Authority of Society over the Individual
- V. Applications

I hvor stor grad er Mills kapittel II med på å gjøre *On Liberty* oppbygningsmessig forskjellig fra *Ideen*?

---

¹⁷³ Mill, *Principles of Political Economy*, CW, 3:939.

Trass i den åpenbare divergensen, mener jeg at man kan argumentere for at denne forskjellen ikke er av grunnleggende art. Det er nemlig mulig å tolke denne strukturdivergensen som et uttrykk for en alternativ pedagogisk fremstilling snarere enn en forskjell i filosofisk grunnstruktur. For det første ser jeg det som vanskelig å argumentere for at Mill anser statens lovgivning i relasjon til ytringer for å være et mer grunnleggende og logisk forutgående tema enn målet for menneskelig handling og det overordnede målet for statlig handling. For det andre ser det ut til at Mill anså ytringsfrihet som en pedagogisk hensiktsmessig innfallspor til sitt tankegods, og at han antok at ytringsfrihet er et tema rundt hvilket mange allerede tenker liberalt. Til støtte for dette kan det påpekes at Mill åpner kapitlet om ytringsfrihet ved å skrive at “The time, it is to be hoped, is gone by when any defence would be necessary of the ‘liberty of the press’ as one of the securities against corrupt or tyrannical government.”¹⁷⁴ Mill anser altså sitt ytringsfrihetssyn som langt på vei ukontroversielt, mens ingenting tyder på at han anser resten av sin tese som like allment akseptert. I begynnelsen av neste kapittel skriver Mill også noe som videre underbygger at ytringsfrihetskapitlet er gitt sin plassering av pedagogiske grunner, nemlig “let us now examine whether the same reasons [the reasons for freedom of expression] do not require that men should be free to act upon their opinions – to carry these out in their lives without hinderance, either physical or moral, from their fellow men...” og hvorvidt “the same reasons which show that opinion should be free prove also that he should be allowed, without molestation, to carry his opinions into practice...”.¹⁷⁵ Dette tolker jeg i retning av at Mill tenker at ytringsfrihet er en inngangspor til liberalisme, og dette underbygges av hvilken målgruppe Mill hadde for øye. Som nevnt antok Mill at *On Liberty* ville bli “something of a best-seller”, og *On Liberty*s intenderte publikum er en opplyst almue. Dette er et annet publikum enn hva vi har grunn til å tro at *Ideen* var ment å appellere til, siden *Ideen* – trass i å være allment tilgjengelig – nok var ment å treffe en smalere lesekrete og å være et innspill i en debatt på et mer filosofisk plan. Dette kan forklare hvorfor Mill følger en mer pedagogisk struktur enn hva Humboldt gjør.

Av den grunn opprettholder jeg min hypotese om at Mills struktur i vesentlig grad er lik Humboldts, selv om Mill struktur i ytringsfrihetshenseende avviker.

Når jeg i det følgende skal se nærmere på de *idémessige* likhetene mellom *Ideen* og *On Liberty*, bør det igjen bemerkes at jeg ikke kommer til å presentere Mills ideer i nøyaktig den rekkefølgen de fremkommer i *On Liberty*. For å gjøre fremstillingen av Mill mest mulig

---

¹⁷⁴ Mill, *On Liberty*, 228.

¹⁷⁵ *Ibid.*, 260.

kommensurabel med fremstillingen av Humboldt, vil jeg følge det jeg forstår som den argumentative hovedstrukturen i verket, og som nevnt innledningsvis er dette ment som en tolkning av *On Liberty*, ikke som en ren oppsummering. Mitt mål er å se sammenhengen mellom Mills argumenter, og å undersøke hvordan disse henger sammen med Humboldts argumenter. Jeg skal derfor først ta for meg Mills filosofiske antropologi og moralfilosofi, deretter hva han anser som deres politiske konsekvens og dernest deres anvendelse – og det er først i forbindelse med disse anvendelsene at jeg vil drøfte Mills ytringsfrihetssyn. Avslutningsvis vil diskutere Mills syn på det gjensidige forholdet mellom frihet og menneskelig utvikling.

4.3: Mill om målet for menneskelig handling

Når vi nå skal søke å skaffe et overblikk over den filosofiske antropologien og moralfilosofien som kommer til uttrykk i *On Liberty*, er det viktig å huske at *On Liberty* i hovedsak verken er et antropologisk eller moralfilosofisk skrift. *On Liberty* er et politisk skrift som bygger på visse antropologiske og moralfilosofiske forutsetninger. Peter Berkowitz hevder i “Mill: Liberty, Virtue and the Discipline of Individuality” at “...reflections on virtue and its political significance are woven into the very fabric of his famous defense of individual liberty”. “Woven into” bør derimot forstås bokstavelig, i den forstand at noe kan være “voven into” et verk uten å være eksplisitt trukket frem i verket.¹⁷⁶ I *On Liberty* refererer nemlig Mill ofte bare summarisk til sine mer grunnleggende filosofiske ideer, og han gir dem en mer utførlig behandling først i *Utilitarianism* (1861). Ettersom jeg fokuserer på *On Liberty* i denne oppgaven, vil jeg i utgangspunktet holde meg til dette verket, men når et prinsipp bare er hintet til i *On Liberty*, og dette er mer utførlig beskrevet i *Utilitarianism*, vil jeg også sitere *Utilitarianism*. Etter Capaldis tolkning hadde Mill som nevnt hovedskissen til sine senere verker klare da han skrev *On Liberty*, og intet tyder på at Mill endret oppfatning mellom *On Liberty* (1859) og *Utilitarianism* (1861). Derfor synes det ikke å være et altfor stort brudd på den historiske dimensjonen i denne oppgaven å trekke inn punkter fra *Utilitarianism* der dette er relevant for å belyse *On Liberty* – i alle fall der alternativet er å la punkter i *On Liberty* forbli uklare.

---

¹⁷⁶ Peter Berkowitz, “Mill: Liberty, Virtue, and the Discipline of Individuality”, *Mill and the Moral Character of Liberalism*, Eldon J. Eisenach (ed.) (Pennsylvania: Pennsylvania State University Press), 1998, 24.

Det viktigste punktet som fanges opp av dette er Mills særskilte utilitarisme. Mill skriver eksplisitt i *On Liberty* at “I regard utility as the ultimate appeal on all ethical questions”,¹⁷⁷ men det ikke klargjort hva han mer spesifikt legger i dette. I *Utilitarianism* hevder han mer utfyllende at “actions are right in the proportion as they tend to promote happiness, wrong as they tend to produce the reverse of happiness. By happiness is intended pleasure, and the absence of pain; by unhappiness, pain, and the privation of pleasure” – og videre, at “happiness” ikke bare henviser til en enkelt aktørs “happiness”, men til “the greatest happiness for the greatest number”.¹⁷⁸ Dette er da et fundament – kall det gjerne et *metaetisk* fundament – som, slik det foreløpig er formulert, er i full overensstemmelse med utilitarismen til Bentham og James Mill.

I samme grad som denne formuleringen står nært Bentham og James Mill, står den fjernt fra Humboldt. Humboldt hevder, dersom vi med rette kan tilskrive ham en metaetikk, at det gode ikke er “pleasure”, men streben henimot selvkultivering (*Bildung*) og at den som med rette bør profittere på en aktørs handlinger, ikke “the greatest number”, men aktøren selv. Det hersker derfor en dobbel uenighet mellom Humboldt og Mill på dette punktet. For det første er de uenige om *hva slags* tilstand eller prosess som er det gode; for det andre er de uenige om *hvem* denne tilstanden eller prosessen skal oppnås for. Med andre ord synes et vidt gap å skille Mill fra Humboldt på et avgjørende punkt i Mills filosofi.

Trass i denne metaetiske forskjellen, står Mill – som jeg nå skal gjøre rede for – svært nær Humboldt hva angår normativ etikk, og tilsvarende står han i normativ-etisk forstand langt fra Bentham og James Mill. Dette er etter min mening et svært sentralt punkt i Mills tenkning, og jeg mener det er nettopp Mills forsøk på å forene en utilitaristisk metaetikk med en mer humboldsk – eller i videre forstand: *romantisk* og *dannelsesorientert* – normativ etikk, at vi klarest ser hvordan han søker å syntetisere britisk og kontinental tenkning.

Dette er dog ikke en ukontroversiell tolkning av tankegodset i *On Liberty*. På grunn av sine dannelsesorienterte elementer, bærer nemlig ikke *On Liberty* på overflaten preg av å være særskilt utilitaristisk, i alle fall ikke etter en klassisk forståelse av utilitarismen. Dette har ført til at det er diskutert hvorvidt *On Liberty* faktisk bygger på et utilitaristisk fundament. For eksempel argumenterer Gertrude Himmelfarb i sin omfattende introduksjon til Penguins 1974-utgave av *On Liberty* for at Mill ikke holder “happiness” som sitt normative endemål i *On Liberty*, og at verket således er skrevet uavhengig av en utilitaristisk tradisjon. Himmelfarb

---

¹⁷⁷ Mill, *On Liberty*, 224.

¹⁷⁸ Mill, *Utilitarianism*, *CW*, 10:210.

hevder at Mill i *On Liberty* fremholder at individuell selvråderett er *iboende* gode, uavhengig om at dette bidrar til realiseringen av et utilitaristisk ideal, og hun begrunner dette ved å hevde at “Had [Mill] intended happiness to be the end, he could never have precluded society, as he did in that crucial passage in the introduction, from compelling an individual to do something, or preventing him from doing it, ’because it will make him happier’”.¹⁷⁹ Jeg mener at dette er en forfeilet tolkning av Mill. Etter min forståelse er det, gitt Mills rammeverk, kompatibelt å hevde at lykke er det ultimate målet for menneskelig handling og at det er galt av en statsmakt å tvinge individer til å utføre lykkefrembringende handlinger. Det kan argumenteres for at mitt standpunkt er konstraintuitivt og krever en sterk begrunnelse, og jeg skal gi en begrunnelse i det følgende, men det bør også påpekes at Himmelfarbs påstand krever viktig bevisføring. Hennes påstand er at *On Liberty* er skrevet uavhengig av den intellektuelle tradisjonen Mill befinner seg i både før og etter *On Liberty*, og gitt Mills omfattende systembygging i sine verker, er dette også et lite intuitivt standpunkt. Særlig virker det lite intuitivt når Mill, som sitert ovenfor, eksplisitt hevder i *On Liberty*s introduksjon at “I regard utility as the ultimate appeal on all ethical questions”.¹⁸⁰

Som Berkowitz hevder, kan det uten tvil argumenteres for at Mill – på grunn av sin syntese av romantisk tankegods og utilitarisme – “alter[s] utilitarianism beyond recognition”.¹⁸¹ Dette er i vesentlig grad sant, i alle fall dersom man forstår “recognition” ut fra en rent normativ-etisk overflatelighet, for som nevnt står Mill normativ-etisk nærmere Humboldt enn Bentham. Det kan også argumenteres for at Mill fjerner mye av den umiddelbare enkelheten som gjør utilitarismen særegen i det han beveger seg henimot en slik syntese av benthamske og romantiske tanker. Dette standpunktet inntar Isaiah Berlin, som hevder at hos Mill, “the true utilitarian spirit is left behind”.¹⁸² Følgelig bestrider jeg ikke at det er mulig å argumentere for at posisjonen Mill fremmer rent begrepsmessig ikke lenger kan kalles utilitaristisk, i alle fall gitt en rent benthamsk definisjon, men det er likevel viktig å huske at ingenting tyder på at det var slik Mill selv så det, og Mill fremholder at den største mulige lykken for flest mulig er det ultimate målet for menneskelig fremferd. Som det gjøres klart i *Utilitarianism* og *Autobiography* anser Mill sin syntese av dette prinsippet med en mer romantisk normativ etikk snarere som en fullbyrdelse av enn som et brudd fra utilitarismen.

---

¹⁷⁹ Gertrude Himmelfarb, “Introduction” til *On Liberty*, John Stuart Mill (London: Penguin, 1974), 31.

¹⁸⁰ Mill, *On Liberty*, 224.

¹⁸¹ Berkowitz, 26.

¹⁸² Isaiah Berlin, “John Stuart Mill and the Ends of Life” i *Four Essays on Liberty* (Oxford: Oxford University Press, 1969), 181.

Hvilke skritt tar så Mill for å forene en utilitaristisk metaetikk med en mer romantisk normativ etikk? Etter min forståelse kan foreningen av disse kokes ned til to distinkte endringer i Mills filosofi: en endring i *hvilke* handlinger som leder en aktør henimot lykke, og en endring i *hvem sin* lykke det er hensiktsmessig at en individuell aktør sikter henimot i det vedkommende skal søke å fremme en allmenn lykke. Jeg skal nå gjøre rede for moralfilosofien og den filosofiske antropologien i *On Liberty* ved å gjøre rede for disse to endringene og vise hvordan disse henger sammen.

Som vi husker, hevdet John Chapman at Benthams teori om “utility” er mangelfull fordi Bentham nøyer seg med å hevde at nytelse er målet for menneskelige handlinger, og ikke går i detalj på hva slags spesifikke handlinger som leder henimot nytelse.¹⁸³ Uavhengig av om dette er en rimelig kritikk av Bentham, forsøker Mill, i overenstemmelse med Chapmans formaning, å presentere en substansiell etisk teori; en teori som klargjør hvilke konkrete handlinger aktører bør utføre. Vårt første spørsmål blir derfor: Hva slags handlinger det som, ifølge Mill, leder henimot “utility”?

På lik linje med at Aristoteles er en av nøklene til å forstå Humboldt, er han også viktig for å forstå Mill, i sær på dette punktet. Berkowitz skriver: “Like Aristotle, whom [Mill] regarded as the author of ‘many of the best observations of the ancients on human nature and life’, he sees virtue as an irreducible feature of morality...”.¹⁸⁴ Berkowitz hevder også at “What has not been sufficiently considered is the debt that Mill proclaims he owed, as a result of his education, to the ancients”¹⁸⁵ og at Mills utilitarisme “was grounded in a moral psychology or understanding of human nature that recognized a fundamental distinction between higher and lower pleasures; that connected the development of ‘higher faculties’ and ‘nobler feelings’ to the overall increase of happiness”.¹⁸⁶ Med dette nærmer vi oss hva jeg anser for å være den grunnleggende forskjellen på Bentham og John Stuart Mill: sentraliteten av “virtue” i Mills tenkning og Mills påstand om at det finnes kvalitativt ulike former for nytelse. Mill trekker nemlig et skille mellom en rent sansemessig nytelse og den, ifølge ham selv, mer høyverdige nytelsen som et menneske oppnår ved å utvikle sine evner til fulle. Det er evnen til å delta i en sådan lykkebringende realisering av ens potensialer som Mill kaller “virtue”.

For Bentham og James Mill er all lykke reduserbar til sansemessig nytelse, og et viktig trekk å merke seg ved en slik teori er at sansemessig nytelse er noe en aktør fundamentalt sett

---

¹⁸³ Chapman, 477-8.

¹⁸⁴ Berkowitz, 16. Sitatet er hentet fra Mill “Grote’s Aristotle”, CW, 11:504-505.

¹⁸⁵ Berkowitz, 18.

¹⁸⁶ Ibid., 27

står passivt i forhold til; sansemessig nytelse en form for sansefølelse, og sansefølelser er opplevelser, ikke handlinger. Selvsagt vil Bentham og James Mill understreke at mennesker må utføre handlinger for å kunne sette seg i situasjoner der de oppnår nytelse, men aktivitet er likevel bare noe som er kontingent nødvendig for å fremskaffe nytelse; handlingene et menneske utfører er ikke *en del av* selve nytelsen. For John Stuart Mill er nytelsen – den kvalitativt høyverdige nytelsen – i langt større grad og med nødvendighet knyttet til aktivitet. Dette kommer svært tydelig frem i *Utilitarianism*¹⁸⁷, men et av stedene dette er klart eksemplifisert i *On Liberty*, er i følgende formulering: “Supposing it were possible to get houses built, corn grown, battles fought, causes tried, and even churches erected and prayers said by machinery – by automatons in human form – it would be a considerable loss...”¹⁸⁸ Dette eksemplet fanger nettopp aktiv/passiv-skillen, og viser hvordan Mill mener at det er noe ved menneskelig aktivitet som er en nødvendig forutsetning for en handlingens godhet, altså, for dens evne til å frembringe nytelse eller lykke. Dette ville James Mill og Bentham benekte.

Årsaken til at aktivitet står sentralt i Mills lykkebegrep er at lykken nettopp ligger i utviklingen av ens egen individualitet, og dette er en prosess et menneske *deltar* i, snarere enn en tilstand et mennesket *er* i eller noe som *skjer med* mennesket. Det er noe indre i ethvert individ som må frembringes og kultiveres, og med et horn i siden til Bentham og med en romantisk metafor hevder Mill i *On Liberty* at “[h]uman nature is not a machine to be built after a model, and set to do exactly the work prescribed for it, but a tree, which requires to grow and develop itself on all sides, according to the tendency of the inward forces which make it a living being”.¹⁸⁹ I en annen formulering hevder Mill at “[o]ne whose desires and impulses are not his own has no character, no more than a steam engine has character”,¹⁹⁰ og Mill knytter utvikling av individualitet tett opp mot utvikling av fornuftsevner. For eksempel skriver Mill at “He who lets the world ... choose his plan of life for him has no need of any other faculty than the ape-like one of imitation. He who chooses his plan for himself employs all his faculties”,¹⁹¹ og det edleste for mennesket “[is to] use observation to see, reasoning to foresee, activity to gather material for decision, discrimination to divide [and] firmness and self-

---

¹⁸⁷ Se spesielt Mill, *Utilitarianism*, *CW*, 10:209-227.

¹⁸⁸ Mill, *On Liberty*, 263.

¹⁸⁹ *Ibid.*

¹⁹⁰ *Ibid.*, 264.

¹⁹¹ *Ibid.*, 262.

control to hold to his deliberate decision.”¹⁹² Mill hevder også at det er ved “cultivating [and] calling forth [individuality that] human beings become a noble and beautiful object of contemplation”, og faktisk at “Individuality is the same thing with development, and ... it is only the cultivation of individuality which produces, or can produce, well-developed humans beings.”¹⁹³ Dette er påstander som ligger tett opptil Humboldts påstander i første halvdel av *Ideen*, trass i at disse for Mill er formulert innen et utilitaristisk rammeverk.

Hvordan henger individualitet så sammen med impulser, det neste temaet Humboldt tar opp? Er det å fremme sin individualitet det samme som å følge sine impulser? Selv om Mill hevder at det ligger langt mer i hans utilitaristiske ideal enn å følge impulser, har han ikke et negativt syn på impulser. Mill skriver at “strong impulses are only perilous when not properly balanced” og at “there is no natural connection between strong impulses and a weak conscience”. “Strong impulses”, etter Mills syn, “are but another name for energy [and] energy may be turned to bad uses; but more good may always be made of an energetic nature than of an indolent and impassive one”.¹⁹⁴ Dette er også et punkt som ligger nært Humboldt, selv om det for Humboldt ikke ser ut til å være tilfelle at “strong impulses” er “energy”; for Humboldt er “strong impulses”, slik jeg leser ham, *resultatet av* “energy”.¹⁹⁵

Trass i at Mill ikke har et negativt syn på impulser, er det essensielt at hans utilitarisme ligger langt unna en rent sansebasert hedonisme, og det kan være verdt å undersøke hvordan Mill selv forklarer dette. I en mye sitert formulering hevder Mill at “It may be better to be a John Knox than an Alcibiades, but it is better to be a Pericles than either”,¹⁹⁶ og dette er en formulering det er verdt å dvele ved. John Knox, lederen for reformasjonen i Skottland, brukes av Mill som et eksempel på en som kjemper mot kroppslig nytelse. Alcibiades er motsatsen til Knox. Alcibiades, den athenske generalen fra peloponneserkrigene som idéhistorikere kanskje kjenner best fra Platons *Symposion* (der Alcibiades mot slutten vulgært kommer brasende inn i drikkegildet), bruker Mill som eksempel på en som overgir sitt liv til kroppslig nytelse. Ved å hevde at det å være John Knox er bedre enn å være Alcibiades, gjør Mill det klart at hans hedonisme er en hedonisme som ikke setter sanselig nytelse i høysetet, men som snarere verdsetter dygder som selvkultivering og dannelselse. Likevel gjør Mill det klart at han ikke er en

---

¹⁹² Mill, *On Liberty*, 263.

¹⁹³ Ibid., 266.

¹⁹⁴ Ibid., 263.

¹⁹⁵ Humboldt, *Ideen*, 110.

¹⁹⁶ Mill, *On Liberty*, 266.

motstander av kroppslig nytelse, og at han ser for seg at det perfekte menneske er en union av begge idealer, hvilket etter Mills syn er eksemplifisert hos Perikles.

Med dette har vi nådd det detaljnivået jeg tror er nødvendig for å forstå Mills grunnleggende teori om hva slags type handlinger som fører henimot lykke, nemlig aktiv utvikling av individualitet. Det neste spørsmålet som bør stilles, er hvem sin lykke som bør fremmes; altså, hvilke aktører som i henhold til prinsippet vi har forklart bør nyte godt av en aktørs handlinger – og hvordan dette henger sammen med det overstående.

På et grunnleggende nivå er Mill også her metaetisk enig med James Mill og Bentham; alles lykke teller likt, og det gode for en aktør er å maksimere summen av lykke. Dette bryter som nevnt med Humboldt, som hevder at et menneske bør “strive to develope [*sic*] himself from his own inmost nature, and for his own sake”.¹⁹⁷ Mill hevder likevel, trass i å dele James Mill og Benthams fundament, at hva angår alle praktiske henseender, bør ethvert individ sikte henimot og arbeide for *sin egen* lykke. Som han i *On Liberty* skriver i klartekst; “Among the works of man which human life is rightly employed in perfecting and beautifying, the first in importance is man himself”.¹⁹⁸ Hvordan kan Mill innta Humboldts posisjon gitt et utilitaristisk grunnlag? Hvordan kan Mill hevde at det gode er den allmenne lykken samtidig som han hevder at individer bør strebe mot sin egen lykke?

Svaret ligger, ifølge Mill, i at en samling av egoistiske aktører vil generere et større aggregat av lykke enn hva altruistiske aktører vil klare. Mill fremmer to argumenter for dette.

Det første og enkleste argumentet er at alle aktører har bedre kjennskap til sine egne behov og til hvordan disse kan tilfredsstilles enn de har til andres behov. Følgelig er det suboptimalt dersom aktører søker å tilfredsstille hverandres behov, siden de da vil søke å tilfredsstille behov de ikke vet om på måter de ikke kjenner. Dette kan vi kalle et *økonomisk* argument for der lykken som helhet antas å maksimeres gjennom at aktører handler egoistisk.

Mills andre argument er av mer filosofisk art, og dette er nært knyttet til Mills forståelse av at lykke er et resultat av en aktiv prosess der et individ former seg selv og sin egen karakter. Dersom lykke er et resultat av en individuell utviklingsprosess, er det nemlig ikke uproblematisk hvordan det overhode kan være mulig for ett menneske å gjøre et annet menneske lykkelig. Slik Mill ser det, er nemlig ikke lykke noe som kan påføres eller gis, men snarere noe som hvert enkelt menneske selv må nå. Humboldt hevder at “[t]he happiness for which man is plainly destined, is no other than that which his own energies enable him to

---

¹⁹⁷ Humboldt, *Ideen*, 15.

¹⁹⁸ Mill, *On Liberty*, 263.

securee”¹⁹⁹, og et veldig nært beslektet poeng finner vi hos Mill. Det er derfor ikke bare tilfelle at det er dårlig økonomi i hedonregnskapet dersom enhver aktør søker å fremme andre aktørers lykke; det er også fundamentalt umulig å fremme andres lykke. Dette er også reflektert i Mills syn på filantropi, en praksis han mente var direkte skadelig. Årsaken til dette er for Mill ikke bare fordi at filantropi innebærer en byrde for en giver, men også at den lammer en mottaker, gjennom at mottakeren settes i en posisjon han eller hun ut fra en naturlig utviklingsprosess ikke ville ha vært i.²⁰⁰ Mill hevder også at “in portion to the development of his individuality, each person becomes more valuable to himself, and is, therefore, capable of being more valuable to others”,²⁰¹ og det er derfor også tilfelle, ifølge Mill, at det er gjennom selvutvikling man genuint bidrar til en felles nytte.

Dette er hovedtrekkene i hvordan jeg forstår *On Liberty*s utilitarisme; den er nettopp en romantisk teori bygget på et utilitaristisk fundament ved at den fremholder at det eneste gode er den største mulig lykke for et størst antall mennesker – og at en aktørorientert dannelsesprosess er midlet henimot dette målet.

Dette hjelper oss til å forstå hvordan Mill, trass i metaetisk å bryte med Humboldt, rent normativt kan ende opp svært nær Humboldt, og det er denne syntesen som gjør det mulig for Mill i *On Liberty* å oppsummere sitt utilitaristiske standpunkt nettopp ved hjelp av Humboldt. Mill skriver med Humboldt at “the true end of man, or that which is prescribed by the eternal or immutable dictates of reason, and not suggested by vague and transient desires, is the highest and most harmonious development of his powers to a complete and consistent whole”; og derfor at “[the object] towards which every human being must ceaselessly direct his efforts, and on which especially those who design to influence their fellow men must ever keep their eyes, is the individuality of power and development”.²⁰²

Selv om den normativ-etiske likheten mellom Humboldt og Mill i så måte er slående, bør det vedgås at langt fra alle aspekter ved Mills normative etikk særskilt for Humboldt. Schiller og flere andre romantiske tenkere står for et i stor grad likt syn, og det er del av et romantisk dannelsesideal og en romantisk individualisme som Mill ble eksponert for langt tidligere enn han ble eksponert for Humboldt. Man finner derfor også spor av et slikt syn i flere av Mills tidligere skrifter, aller tidligst i “Genius” fra 1836, der Mill skriver varmt om individuell karakterutvikling, og ifølge John Rees, er dannelsesidealet noe Mill først og fremst

---

¹⁹⁹ Humboldt, *Ideen*, 27.

²⁰⁰ Capaldi, 204.

²⁰¹ Mill, *On Liberty*, 266.

²⁰² *Ibid.*, 261. Sitatet er hentet fra Humboldt, *Ideen*, 11.

fikk fra John Sterling, som Mill ble kjent med i 1828.²⁰³ Vi finner også forløpere for Mills romantiske utilitarisme i *Principles of Political Economy*. Der hevder Mill, på et like klart utilitaristisk grunnlag som i *On Liberty*, at de fremste dydene er “originality of mind and individuality of character”.²⁰⁴ Med mindre man kan påvise at innflytelseslinjer fra Humboldts ikke-politiske dannelsesskrifter når den tidlige Mill indirekte via hans omgangskrets av tyskorienterte intellektuelle, synes det derfor som om dannelsesidealet hos Mill bare delvis er et uttrykk for innflytelse fra Humboldt. Dette skal jeg kort komme tilbake til.

Før jeg om litt skal vende meg mot Mills politiske filosofi, skal jeg nå ta for meg de sosiale, men fremdeles *prepolitiske* prinsippene vi finner hos Mill og undersøke hva Mill, på grunnlag av det vi nå har tatt for oss, sier om menneskelig samkvem.

Mill har, som Humboldt, et i utgangspunktet positivt syn på menneskelig samkvem. Dette er eksemplifisert ved at Mill i *On Liberty* optimistisk hevder at “[human beings] should forever be stimulating each other to increased exercise of their higher faculties and increased direction of their feelings”.²⁰⁵ I *Principles of Political Economy* argumenterer Mill også for at mennesker nyter godt av hverandres samkvem, men der først og fremst i økonomiske termer.

Trass i denne harmonimodellen peker Mill derimot også til at det ligger en latent fare i sosiale relasjoner. Det er nemlig, ifølge Mill, ikke bare tilfelle at sosialt samkvem kan lede til større diversitet, “increased exercise of ... higher faculties” og “increased direction of ... feelings”. Sosialt samkvem kan også viske ut diversitet og lede til konformitet; det kan lede til at individer glir inn en homogen masse, blir usynlige og ikke lenger følger sin egen indre lov, men andres lover. Dette er fatalt, ifølge Mill, for “where not the person’s own character but the traditions or customs of other people are the rule of conduct, there is wanting one of the principal ingredients of human happiness, and quite the chief ingredient of individual and social progress”.²⁰⁶ Ifølge Mill er en slik lykkeutslettende ensrettingsprosess heller ikke bare en potensiell fare, men en høyst aktuell fare i hans egen samtid. Mill skriver:

The circumstances which surround different classes and individuals, and shape their characters, are daily becoming more assimilated. Formerly, different ranks, different neighbourhoods, different trades and professions lived in what might be called different worlds; at present, to a great degree in the same. Comparatively speaking, they now read the same things, listen to the same things, see the same things, go to the same places, [and] have their hopes and fears directed to the same objects...²⁰⁷

---

²⁰³ Rees, 64.

²⁰⁴ Mill, *Principles of Political Economy*, CW, 3:940.

²⁰⁵ Mill, *On Liberty*, 277.

²⁰⁶ Ibid., 261

²⁰⁷ Ibid., 274.

Mill mener altså at samfunnet er i ferd med å bli mer homogent, og dette kommer frem i flere formuleringer. Blant annet skriver han at mennesker nå er blitt så opphengt i det kollektive at de ikke lenger spør seg:

What do I prefer? or, what would suit my character and disposition? or what would allow the best and highest in me to have fair play and enable it to grow and thrive? They ask themselves, what is suitable to my position? what is usually done by persons of my station and pecuniary circumstances? or (worse still) what is usually done by persons of a station and circumstances superior to mine?²⁰⁸

Videre uttrykker Mill at han er sterk motstander av trend der et menneske “who can be accused of either doing ‘what nobody does’, or of not doing ‘what everybody does’, is the subject of as much depreciatory remark as if he or she had committed some grave moral delinquency”.²⁰⁹ De som følger et slikt prinsipp, hevder Mill, fremholder at “the ideal character is to be without any marked character – to maim by compression, like a Chinese lady’s foot, every part of human nature which stands out prominently and tends to make the person markedly dissimilar in outline to common-place humanity”. Satt ut i live leder et slikt syn på sosialt samkvem til hva Mill kaller “the despotism of custom”.²¹⁰

I hans samtids England, hevder Mill videre, “individual spontaneity is hardly recognized by the common modes of thinking as having any intrinsic worth, or deserving any regard on its own account”²¹¹, og for å befeste sitt syn, og for å integrere dette inn i en større kulturell trend, skriver han at “M. de Tocqueville, in his last important work [*L’Ancien Régime et La Révolution*], remarks how much more the Frenchmen of the present day resemble one another than did those even of the last generation. The same remark might be made of Englishmen in far greater degree.”²¹²

Dette, hevder Mill, er en tragisk skjebne, siden et konformitetsideal som hindrer individer å utvikle seg slik deres eget potensiale tillater, tar vekk selve energikilden som ligger til grunn for vekst, og derigjennom også for lykke både på et individuelt og et samfunnsmessig plan. Det dreper individene både direkte, gjennom at de kan være mindre individuelle, og indirekte, ved at de heller ikke får omgås andre med sterk individualitet. Følgelig hevder Mill,

---

²⁰⁸ Mill, *On Liberty*, 264

²⁰⁹ Ibid., 270.

²¹⁰ Ibid., 271-272.

²¹¹ Ibid., 261.

²¹² Ibid., 274.

rakt imot det han ser som sin samtids trend, at “exceptional individuals, instead of being deterred, should be encouraged in acting differently from the mass.”²¹³

La oss nå undersøke hva Mill anser som de politiske følgene av dette.

4.4: Mill om målet for statlig handling

Humboldt trekker linjen fra etikk til politikk ved å klargjøre hvordan et samfunn må utformes for å fremme *Bildung*, og han konkluderer med at statsmakten må være sterkt begrenset, slik at individer står fritt til å utvikle seg *spontant*, altså i overenstemmelse med eget potensiale. Grunnleggende sett gjør Mill det samme, i den forstand at han søker å klargjøre hvordan et samfunn må utformes for å fremme utvikling av individualitet. Vi skal nå undersøke hvordan Mill gjør dette.

Som nevnt argumenterer Humboldt i liten grad for hvorfor en statsmakt trengs. Det samme gjelder Mill, og dette er forståelig, siden ei heller Mills meningsmotstandere (tilhengere “popular democracy”) mener at statsmakten ikke bør eksistere. Mills prosjekt går derfor, som Humboldts, ut på å definere *grensene* for statens virksomhet, og Mill uttrykker spørsmålene som han søker å besvare i *On Liberty* slik: “What, then, is the rightful limit to the sovereignty of the individual over himself? Where does the authority of society begin? How much of human life should be assigned to individuality, and how much to society?”²¹⁴

Allerede i introduksjonen til *On Liberty* gir Mill et skissemessig svar til dette. Han skriver at “[t]he object of this essay is to assert one very simple principle, [that] the sole end for which mankind are warranted, individually or collectively, in interfering with the liberty of action of any of their number is self-protection”, og som han videre utbroderer dette:

The only purpose for which power can rightfully be exercised over any member of a civilized community, against his will, is to prevent harm to others. His own good, either physical or moral, is not sufficient warrant. He cannot rightfully be compelled to do or forbear because it will be better for him to do so, because it will make him happier, because, in the opinions of others, to do so would be wise or even right. These are good reasons for remonstrating with him, or reasoning with him, or even persuading him, or entreating him, but not for compelling him or visiting him with any evil in case he do otherwise ... Over himself, over his own body and mind, the individual is sovereign.²¹⁵

---

²¹³ Mill, *On Liberty*, 269.

²¹⁴ Ibid., 276.

²¹⁵ Ibid., 223-224.

Mills anser det altså som sitt mål å forsvare individet mot flertallet, og for å gjøre sitt syn krystallklart, skriver han:

Let us suppose ... that the government is entirely at one with the people, and never thinks of exerting any power of coercion unless in agreement with what it conceives to be their voice. But I deny the right of the people to exercise such coercion, either by themselves or by their government. The power itself is illegitimate. The best government has no more title to it than the worst. It is as noxious, or more noxious, when exerted in accordance with public opinion than when in opposition to it. If all mankind minus one were of one opinion, mankind would be no more justified in silencing that one person than he, if he had the power, would be justified in silencing mankind.²¹⁶

Dette *laissez faire*-idealet er et ideal som Mill er engstelig for at er i ferd med å vitre hen. På lik linje med at Mill uttrykker engstelse for at individualitetsidealet på et rent etisk plan er i ferd med å forsvinne, uttrykker han også engstelse for at individuell frihet på et politisk plan forsvinner. Mill hevder å være vitne til “an increasing inclination to stretch unduly the powers of society over the individual”, og han hevder at “Comte, in particular, whose social system, as unfolded in his *Système de Politique Positive*, aims at establishing ... a despotism of society over the individual surpassing anything contemplated in the political ideal of the most rigid disciplinarian among the ancient philosophers”.²¹⁷ I tillegg hevder Mill at det nå er en større del av befolkningen enn tidligere som “consider as an injury to themselves any conduct which they have a distaste for, and resent it as an outrage to their feelings; as a religious bigot, when charged with disregarding the religious feelings of others”²¹⁸ – hvilket bryter skarpt med Mills liberale teori.

Slik Mill ser det, er en politisk holdning som nekter individer å leve sine liv som de vil en politisering nettopp av en mer generell anti-individualistisk holdning. Illiberalitet er den politiske konsekvensen av et konformitetsideal. Mill hevder derfor at hvis man tillater en statsmakt å utføre mer enn dens grunnleggende funksjoner, tillater man et flertall å “physically prevent the formation of any individuality not in harmony with its ways, and compell all characters to fashion themselves upon the modell of its own”.²¹⁹

Gitt Mills sosialfilosofi er en slik politikk fatal, for i Mills krasse formulering er det tilfelle at “whatever crushes individuality is despotism”.²²⁰ Nettopp av den grunn – for å sikre ethvert individ anledningen til å forme sitt eget liv og ikke leve under noen form for despotisme – ønsker Mill en stat hvor mennesker har “perfect freedom, legal and social, to do

---

²¹⁶ Mill, *On Liberty*, 229.

²¹⁷ Ibid., 227.

²¹⁸ Ibid., 283.

²¹⁹ Ibid., 220-222.

²²⁰ Ibid., 267.

the actions [they want] and stand the consequences” og hvor “the portion of a person’s life and conduct which affects only himself, or, if it also affects others, only with their free, voluntary and undeceived consent and participation” er overlatt til individene selv.²²¹ Nettopp en slik samfunnsorganisering gir ethvert individ det handlingsrommet det trenger for å utfolde seg, samtidig som det sikrer ethvert annet menneskes rett til det samme, og dette er kjernen i det vi kjenner som Millls “skadeprinsipp”; prinsippet om at statsmakten kun bør gripe inn når ett individ har forvoldt skade mot et annet.

I *Ideen* er Humboldts dypeste begrunnelse av et tilsvarende prinsipp at det er en fundamental dikotomi mellom bruk av tvang og et menneskes individuelle utvikling; at en tvunget handling ikke lenger kvalifiserer som en handling i korrekt forstand og at slike pseudo-handlinger ikke har genuin verdi, og tvert om er positivt skadelige. Dette er et underliggende argument som det også er mulig å finne hos Mill, selv om dette kommer klarere frem i *Ideen* enn i *On Liberty*. Mill skriver at dersom et menneske blir tvunget til å utføre én handling fremfor en annen, er handlingen mennesket utfører som følge av tvangen kun “a blind and simply mechanical adhesion”.²²² I tillegg ser Mill ut til å tilskrive tvangsbruk de samme ringvirkningene som Humboldt tilskriver dem. Mill skriver at tvang fratrar ansvar, mens dersom et menneske gis frihet, “the conscience of the agent [steps] into the vacant judgment seat” og aktøren vil “judge himself all the more rigidly”.²²³ Mill deler også Humboldts oppfatning av jo tettere et felt er knyttet til tenkning og moral, jo verre er konsekvensene av statlig regulering av dette feltet, og Mill hevder også at jo bedre utviklet et menneskes fornuftsevner er, jo mer skade vil det ta av å bli tvunget. Årsaken til dette er at mennesker med høyt utviklede fornuftsevner er “*ex vi termini* [definitivisk] more individual than any other people” og “less capable, consequently, of fitting themselves without hurtful compression into any of the small number of moulds which society provides in order to save its members the trouble for forming their own character”.²²⁴

Etter nå å gitt et overblikk over Millls politiske teori, skal jeg nå undersøke noen av de viktigste konkretiseringene Mill viser til. På lik linje med Humboldts verk, er heller ikke Millls verk utelukkende teoretisk. La meg begynne redegjørelsen med et punkt der Mill knytter sitt eget standpunkt nært opptil til Humboldts, nemlig offentlig kvalitetssikring av profesjoner.

---

²²¹ Mill, *On Liberty*, 276, 225.

²²² *Ibid.*, 263.

²²³ *Ibid.*, 225.

²²⁴ *Ibid.*, 267-268.

Mill skriver:

I think, with Wilhelm von Humboldt, that degrees or other public certificates of scientific or professional acquirements should be given to all who present themselves for examination and stand the test, but that such certificates should confer no advantage over competitors other than the weight which may be attached to their testimony by public opinion.²²⁵

Tilsvarende hevder Mill om skoler at staten bør “leave parents to obtain the education where and how they pleased, and content itself with helping to pay the school fees of the poorer classes of children”. Mill går altså med på en moderat omfordeling, men hevder at staten likevel må holde seg unna drift av skoler, og i en svært humboldsk frase hevder han at

...all that has been said of the importance of individuality of character, and diversity of opinions and modes of conduct, involves, as of the same unspeakable importance, diversity of education. A general State education is a mere contrivance for moulding people to be exactly like another [and] establishes a despotism over the mind.²²⁶

Som en neste konkretisering av sitt prinsipp hevder Mill at “[a] most cogent reason for restricting the interference of government is the great evil of adding unnecessarily to its power”, og for å forklare dette skriver han:

If the roads, the railways, the banks, the insurance offices, the great joint-stock companies, the universities, and the public charities, were all of them branches of the government; if, in addition, the municipal corporations and local boards, with all that now devolves on them, became departments of the central administration; if the employees of all these different enterprises were appointed and paid by the government, and looked to the government for every rise in life; not all the freedom of the press and popular constitution of the legislature would make this or any other country free otherwise than in name.²²⁷

Det Mill gjør i dette avsnittet, er å hevde at økonomisk frihet og det som gjerne kalles personlig eller sosial frihet er nært knyttet sammen. Dette er i seg selv et interessant anliggende, men det som er mest interessant for denne oppgaven er byråkratianalysen Mill knytter til dette. Mill skriver at “were everything done through the bureaucracy, nothing to which the bureaucracy is really adverse can be done at all”,²²⁸ og han skisserer også et annet problem ved et stort byråkrati, nemlig at et byråkrati som brer om seg vil kapre “the best qualified hands and heads”, og trekke disse vekk fra næringene der de kunne ha vært til nytte. Han skriver at “if government offices were universally filled by the ablest men, all the enlarged culture and practiced intelligence in the country, except the purely speculative, would be

---

²²⁵ Mill, *On Liberty*, 204.

²²⁶ *Ibid.*, 302.

²²⁷ *Ibid.*, 306

²²⁸ *Ibid.*, 308.

concentrated in a numerous bureaucracy...”.²²⁹ Vi finner nøyaktig det samme poenget hos Humboldt.²³⁰

Den viktigste konkretiseringen av Mills statsprinsipp er derimot verken sertifisering, skoler eller byråkrati, men ytringsfrihet, og dette temaet er som nevnt viet et helt kapittel i *On Liberty*. Det bør bemerkes at Humboldt ikke skriver eksplisitt om ytringsfrihet; det han sier om temaet er bakt inn i hans kapitler om religion, utdanning og moral. Jeg skal nå se på Mills argumenter for ytringsfrihet og vurdere dette opp mot argumentene Humboldt fremsetter.

Mill argumenterer for en fullstendig ytringsfrihet, og hevder at ethvert menneske bør kunne uttrykke alle ideer vedkommende ønsker, uansett hvor uenig et flertall måtte være. Mills sentrale argument for at staten (“we”) aldri bør få sensurere ytringer er at “We can never be sure that the opinion we are endeavouring to stifle is a false opinion; and even if we were sure, stifling it would be an evil still”.²³¹

La meg kort se på de to delene av dette argumentet. Den *første* delen av argumentet, at “We can never be sure that the opinion we are endeavouring to stifle is a false opinion”, er et argument fra fallibilisme, som fremholder at dersom vi begrenser ytringsfriheten, kan vi komme til å hindre utbredelsen av ideer som det senere viser seg at er sanne (Mills sentrale eksempel er henrettelsen av Sokrates). Dette er ikke noe Mill har fra Humboldt, men det er heller ikke et argument som er nytt med Mill. For eksempel bruker Voltarie nettopp fallibilisme som et argument for ytringsfrihet i *Traité sur la tolérance* (1763), og vi finner spor av dette argumentet hos Mill så langt tilbake som i 1823, i hans tidlige artikler i *The Morning Chronicle*. Kjernen i argumentet er at ethvert forsøk på å stilne en diskusjon med loven i hånd forutsetter at man med sikkerhet vet at ens eget standpunkt er absolutt rett, og en slik sikkerhet er ingen i besittelse av. Den *andre* halvdel av argumentet, “...and even if we were sure [it were false], stifling it would be an evil still”,²³² er en appell til at det ligger en verdi i også beskytte usanne ideer.²³³ Hvordan kan Mill, på utilitaristisk grunnlag, hevde dette?

Mill starter sin redegjørelse ved å skissere to mulige epistemiske verdier (utover “sann”) som en idé kan ha. Den første muligheten er at en idé, selv om den som helhet er

---

²²⁹ Mill, *On Liberty*, 207, 306.

²³⁰ Humboldt, *Ideen*, 38-39.

²³¹ Mill, *On Liberty*, 229.

²³² *Ibid.*, 229.

²³³ Det kan, i en filosofisk forstand, påpekes at andre halvdel av Mills argument står i en viss konflikt med første halvdel. Det kan nemlig innvendes at Mills andre del overflødiggjør første del. Dersom det er irrelevant for prinsippet han søker å etablere hvorvidt vi med sikkerhet kan skille mellom sanne og usanne ideer, synes det ikke klart hvorfor det er relevant at en slik sikkerhet ikke er mulig. Jeg antar at Mill var klar over dette, og at argumentet har til hensikt å fange lesere fra ulike meningsposisjoner; både de som er enige i hans argument for fallibilisme, men uenig i hans påfølgende argument, og *vice versa*.

usann, er delvis sann, altså, at den inneholder visse sanne elementer. Mill hevder at slike meninger åpenbart bør tillates, trass i at de som helhet er falske, siden “the nonconforming opinion is needed to supply the remainder of the truth of which the received doctrine embodies only a part”.²³⁴ Den andre muligheten er at ideen i alle sine aspekter er usann. Hvordan kan Mill fremholde at det kan ligge en nytteverdi i genuint usanne ideer?

Årsaken til at usanne ideer har verdi, ifølge Mill, er at disse er nødvendige for å holde sanne ideer i live. Mill oppgir to årsaker til dette. Den første årsaken er at man ikke fullt ut kjenner en sann idé før man vet hvordan den kan forsvares mot usanne ideer, og følgelig er usanne ideer verdifulle fordi de bidrar til å skape en nødvendig kontrast til som sanne ideer kan spisses mot. I Mills ord:

[A man] must know [the arguments opposed to his own view] in their most plausible and persuasive form; he must feel the whole force of the difficulty which the true view of the subject has to encounter and dispose of, else he will never really possess himself of the portion of truth which meets and removes that difficulty. Ninety-nine in a hundred of what are called educated men are in this condition; even of those who can argue fluently for their opinions. Their conclusion may be true, but it might be false for anything they know: they have never thrown themselves into the mental position of those who think differently from them, and considered what such persons may have to say; and consequently they do not, in any proper sense of the word, know the doctrine which they themselves profess.²³⁵

Den andre årsaken er at sanne ideer ikke bare vil forbli uklare dersom de ikke brynes mot usanne ideer; de vil også gradvis vil miste sin mening og dø ut. Dersom en idé blir opprettholdt uten at den er i en konstant kamp med andre ideer, hevder Mill, “it will be held as a dead dogma, not as a living truth”.²³⁶ I sin begrunnelse for dette skriver Mill at ideer

[a]re all full of meaning and vitality to those who originate them, and to the direct disciples of the originators. Their meaning continues to be felt in undiminished strength, and is perhaps brought out into even fuller consciousness, so long as the struggle lasts to give the doctrine or creed an ascendancy over other creeds.²³⁷

Av den grunn må man kjempe for en idé for å holde den levende, og for å kjempe må man ha en motstander. Har man ikke det, vil ens idé “cease to connect itself at all with [one’s] inner life...”,²³⁸ og dette hevder Mill at er et hovedtrekk i kristendommens historie. Han hevder at mens de tidlige kristne i Romerriket var i besittelse av en levende kristendom med en dyp betydning for tilhengerne, er kristendommen idag – det vil si, på 1800-tallet – for de fleste blitt

---

²³⁴ Mill, *On Liberty*, 252.

²³⁵ Ibid., 245.

²³⁶ Ibid., 243.

²³⁷ Ibid., 247.

²³⁸ Ibid., 248.

et tomt skall; en meningsløs klisjé som kan vendes til å bety nær sagt alt. Årsaken til dette er etter Mills diagnose at kristendommen gjennom århundrene ble enerådende og derfor ble stående utfordret, og dermed måtte dø ut siden “both teachers and learners go to sleep at their post as soon as there is no enemy in the field”.²³⁹ En idé må, som Mill hevder i tre fraser som i betydelig grad likner Humboldts argument for verdien av andre mennesker i ens *Bildung*-prosess, at en idé må inngå i et levende fellesskap med “a diversity of opinion” slik at den kan “exercise its vital powers” og dermed unngå at “the meaning of the doctrine itself will be in danger of being lost or enfeebled, and deprived of its vital effect on character and conduct”.²⁴⁰

Følgelig hevder Mill, i en oppsummering av sitt ytringsfrihetsargument, at

[t]he evil of of silencing the expression of an opinion is that it is robbing the human race, posterity as well as the existing generation – those who dissent from the opinion, still more than those who hold it. If the opinion is right, they are deprived of the opportunity of exchanging error for the truth; if wrong, they lose, what is almost as great a benefit, the clearer perception and livelier impression of truth produced by its collision with error.²⁴¹

Av den grunn må ytringer, på lik linje med andre handlinger som ikke innebærer bruk av tvang, kun reguleres av frivillig menneskelig samkvem og ikke av statsmakten. La oss nå se hvordan Mill knytter dette argumentet til sitt bredere statsprinsipp, og derigjennom hvordan han oppsummerer sitt politiske standpunkt:

[Liberty] comprises, first, the inward domain of consciousness, demanding liberty of conscience in the most comprehensive sense, liberty of thought and feeling, absolute freedom of opinion and sentiment on all subject, practical or speculative, scientific, moral, or theological. ... Secondly, the principle requires liberty of tastes and pursuits, of framing the plan of our life to suit our own character, of doing as we like, subject to such consequences as may follow, without impediment from our fellow creatures, so long as what we do does not harm them, even though they should think our conduct foolish, perverse, or wrong. Thirdly, from this liberty of each individual follows the liberty, within the same limits, of combination among individuals; freedom to unite for any purpose not involving harm to others: the persons combining being supposed to be of full age and not forced or deceived. / No society in which these liberties are not, on the whole, respected is free, whatever may be its form of government; and none is completely free in which they do not exist absolute and unqualified. The only freedom which deserves the name is that of pursuing our own good in our own way, so long as we do not attempt to deprive others of theirs or impede their efforts to obtain it...²⁴²

Mill oppsummerer sitt budskap enda mer konsentrert i *Autobiography*, når han skriver at *On Liberty* er “a philosophic text-book of a single truth ... the importance, to man and society, of a

---

²³⁹ Mill, *On Liberty*, 250.

²⁴⁰ *Ibid.*, 252, 248, 258.

²⁴¹ *Ibid.*, 229.

²⁴² *Ibid.*, 225-226.

large variety in types of character, and of giving full freedom to human nature to expand itself in innumerable and conflicting directions”.²⁴³

Med dette har jeg gjort rede for hovedlinjene i hva Mill anser som de politiske konsekvensene av sin etiske teori, og hvordan dette følger Humboldts argument. Med dette håper jeg også å ha gjort klart hvorfor Himmelfarb inntar et problematisk standpunkt når hun hevder at Mill skrev *On Liberty* uavhengig av hans bredere utilitaristiske rammeverk, og hun begrunner dette i at Mill ikke kan bygge på et utilitaristisk utgangspunkt når han hevder at individer bør tillates å utføre handlinger som åpenbart svekker deres egen lykke, og derigjennom, svekker lykken totalt. Som vi nå bør kunne se, hviler Himmelfarbs tolkning på en overforenkling. Det Mill hevder, med referanse til sin filosofiske antropologi, er at tvang mot individer som er iverksatt med det mål for øye å fremme lykkebringende fremferd hos disse individene, alltid (eller i de aller fleste tilfeller) vil svekke det som er selve grunnlaget for en lykke av en kvalitativt høyverdige formen som Mill mener man bør strebe henimot, nemlig et individs aktive utvikling ut fra dets individuelle forutsetninger. Dersom man tvinger et individ, ødelegger man dets livsprosjekt, og gjør man dette, vil individet kanskje utføre de samme handlingene som et lykkelig menneske utfører, men det vil ikke av den grunn være lykkelig – i alle fall ikke i den betydningen av ordet Mill forutsetter. Nettopp av den grunn må feiltrinn tillates, og individer må kunne utføre handlinger som leder til ulykke. Kun gjennom dette kan de vokse, og kun gjennom et samfunn av individer som får vokse gjennom å lære av sine feil, danner man et samfunn bestående av genuint lykkelige mennesker. Følgelig kan Mill på utilitaristisk grunnlag hevde at det er galt av en stat å fremtvinge lykkebringende handlinger.

4.5: Mill om frihet og menneskelig utvikling

I argumentene vi har sett på til nå, har Mill gitt uttrykk for en uforbeholden liberalisme; han har argumentert for at en stat *kun* skal gripe inn i en innbyggers liv i det vedkommende har forbrutt seg mot en annen innbygger. På lik linje med at Humboldt setter visse kvalifikasjoner på sine prinsipper, gjør derimot også Mill dette. La oss nå derfor undersøke hvordan Mill forstår det resiproke forholdet mellom frihet og menneskelig utvikling.

Det som først bør nevnes, er at mens Humbolds kvalifiserende elementer finnes mot slutten av hans verk, og disse etter all sannsynlighet er skrevet senere enn størstedelen av

---

²⁴³ Mill, *Autobiography*, *CW*, 1:259.

verket, er de kvalifiserende elementene integrert i *On Liberty*. I motsetning til Humboldt, ser ikke Mill på noen måte ut til å ha endret standpunkt i løpet av skriveprosessen.

Som vi husker, begynner Humboldts kvalifikasjoner med hans syn på barn. La oss derfor begynne med Mills syn på barn i *On Liberty*. Allerede i introduksjonen til verket gjør Mill det klart at “this doctrine is meant to apply only to human beings in the maturity of their faculties”.²⁴⁴ Årsaken til at Mills teori, ifølge ham selv, ikke uten videre kan anvendes til barn, er at barn ikke har utviklet sin evne til å ta rasjonelle valg. Mills standpunkt er derfor, som Humboldts, at foreldre har råderett over sine barn. Likevel fremholder Mill, fremdeles i tråd med Humboldt, at et slikt prinsipp ikke på noen måte impliserer at foreldre eier sine barn eller kan gjøre som de vil med sine barn. I en vurdering av sin egen samtid skriver Mill endog at “[o]ne would almost think that a man’s children were supposed to be literally, and not metaphorically, part of himself, so jealous is the opinion of the smallest interference of law with his absolute and exclusive control over them”, og han argumenterer for en statlig regulering av foreldres handlingsrom.²⁴⁵ Foreldres råderett over deres barn er for Mill begrunnet i behovene barn har for å kunne vokse opp til å bli selvstendige mennesker, og følgelig bortfaller foreldres råderett i det denne ikke lenger leder henimot målet som rettferdiggjør den. Dette er i tråd med Humboldt, men det er i større grad generelt liberalistisk arvegods (med røtter til John Locke) enn det er innflytelse fra Humboldt.²⁴⁶

På lik linje med Humboldt utvider Mill sin teori om barn til også å gjelde mentalt tilbakestående, og Mill hevder at “lunatics and idiots [are] still in a state to require being taken care of by others [and] must be protected against their own actions as well as against external injury”.²⁴⁷ Det kan her være interessant å bite seg merke i ikke bare hvordan barn og åndssvake er knyttet sammen som hos Humboldt, men også hvordan Mill bruker frasen “lunatics and idiots”. Denne frasen er derimot heller ikke uttrykk for humboldsk innflytelse. “Lunatics and idiots” var standardfrasen i England for å betegne mentalt tilbakestående, og det er antagelig dette som forklarer hvorfor “On the Solicitude of the State For the Welfare of Minors, Lunatics, and Idiots” ble brukt som en oversettelse av “Sorgfalt des Staats für die Sicherheit durch Bestimmung des Verhältnisses derjenigen Personen, welche nicht im Besitz der natürlichen oder gehörig gereiften menschlichen Kräfte sind”. Vi finner også begrepet

---

²⁴⁴ Mill, *On Liberty*, 224.

²⁴⁵ *Ibid.*, 301.

²⁴⁶ John Locke, *Second Treatise of Civil Government* (New Haven (Conn.): Yale University Press, 2003), 125 (§60).

²⁴⁷ Mill, *On Liberty*, 224.

“lunatics and idiots” hos Locke, og Mill bruker selv uttrykket i *Principles of Political Economy*.²⁴⁸

Punktet vi nå skal vende oss mot, er Mills anvendelse av prinsippet om menneskelig utvikling ikke bare til enkeltmennesker, men til kollektiver av mennesker. Mill skriver nemlig, videre i overensstemmelse med Humboldt, at “[f]or the same reason [that we may leave out lunatics and idiots], we may leave out of consideration those backward states of society in which the race itself may be considered as in its nonage”.²⁴⁹ Mill skriver endog, og her mer i en viktoriansk ånd enn i en humboldsk ånd, at “Despotism is a legitimate mode of government in dealing with barbarians”.²⁵⁰ Det er derfor klart at det for Mill, som for Humboldt, ikke bare er tilfelle at frihet er en forutsetning for menneskelig utvikling, men at menneskelig utvikling også er en forutsetning for frihet. Mill skriver:

In some early states of society, [individual desires] might be, and were, too much ahead of the power which society then possessed of disciplining and controlling them. There has been a time when the element of spontaneity and individuality was in excess, and the social principle had a hard struggle with it. The difficulty then was to induce men of strong bodies or minds to pay obedience to any rules which required them to control their impulses.²⁵¹

Det er likevel ikke tilfelle at begrensningen kun gjelder “barbarians”. Mill skriver også at det i dagens samfunn med dagens utviklingsnivå er et tvilstilfelle hvorvidt det bør være tillatt “to be a pimp, or to keep a gambling house”, og han argumenterer for at staten bør regulere åpningstiden på skjenkesteder og salg av giftstoffer.²⁵² Et annet punkt som kan sees på som uttrykk for en viss moderasjon eller kvalifikasjon, er en overbevisning hos Mill om at individer i enkelte tilfeller ikke bare bør holdes ansvarlige for hva de har gjort, men også kan stilles ansvarlige for å ha forholdt seg passive i situasjoner der de åpenbart burde ha grepet inn.²⁵³ Mill hevder også at staten, gitt dagens forhold, kan bedrive “prevention of crime”. Dette er Humboldt kategorisk uenig i, uten at dette diskuteres av Mill.²⁵⁴

Et neste punkt Mill trekker frem er “slave contracts”; kontrakter som innebærer at fra de er signert, har en part total kontroll over en annen part, uten at den kontrollerte parten har anledning til å terminere kontrakten. Her hevder Mill, på linje med Humboldt, at “[b]y selling

---

²⁴⁸ Locke, 125 (§60); Mill, *Principles of Political Economy*, 3:951.

²⁴⁹ Mill, *On Liberty*, 224. Det bør spesifiseres at “race” har en annen betydning for Mill enn hva det har idag. ”Race”, slik Mill bruker det, er ment som synonym for “en del av menneskeheten”. For Mills syn på rasisme, se Mill “On the Negero Question”, *CW*, 21:87-95, der han argumenterer mot Thomas Carlyle.

²⁵⁰ Mill, *On Liberty*, 224.

²⁵¹ *Ibid.*, 264-65.

²⁵² *Ibid.*, 293-994, 297-99.

²⁵³ *Ibid.*, 225

²⁵⁴ *Ibid.*, 293-94; Humboldt, *Ideen*, 175.

himself for a slave, [a man] abdicates his liberty; he foregoes any future use of it beyond that single act. He therefore defeats, in his own case, the very purpose which is the justification of allowing him to dispose of himself”.²⁵⁵ For å understøtte dette refererer Mill til Humboldt, og skriver at Humboldt “in the excellent essay from which I have already quoted” argumenterer for at kontrakter “should never be legally binding beyond a limited duration of time”.²⁵⁶

Fra dette bygger så Mill en bro til sitt neste tema ved å hevde at for Humboldt, “the most important of these engagements, marriage, having the peculiarity that its objects are frustrated unless the feelings of both parties are in harmony with it, should require nothing more than the declared will of either party to dissolve it.”²⁵⁷ Med dette går Mill inn i en diskusjon om ekteskap, og denne diskusjonen er det verdt å se nærmere på. Som nevnt er denne diskusjonen et trekk ved forholdet mellom Humboldt og Mill som er mye kommentert, og som diskutert i innledningen er dette et punkt der Mill tar avstand fra Humboldt. Dette er også et punkt som ble vektlagt i John Chapmans anmeldelse. Humboldt hevder, og så langt vil Mill etter sigende være enig, at ekteskap er noe svært inderlig, og følgelig vil det miste sin verdi dersom det holdes i live uten et dyptfølt ønske om dette fra partene som er involvert. I Humboldts egne ord, “wherever coercion or [governmental] guidance comes into collision with inclination, they divert [Matrimony] from the proper path” og følgelig, “the State should not only loosen its bonds in this instance, ... it should entirely withdraw its active solicitude from the institution of Matrimony”. På grunnlag av dette hevder Humboldt, slik Mill korrekt parafraserer ham, at en ekteskapskontrakt når som helst skal kunne oppløses av de som har inngått den.²⁵⁸

Til dette skriver Mill at “[i]f the conciseness and generality of Baron Humboldt’s dissertation had not obliged him in this instance to content himself with enunciating his conclusion without discussing the premises, he would doubtless have recognized that the question cannot be decided on grounds so simple as those to which he confines himself”.²⁵⁹ Dette er det eneste punktet i Mills forfatterskap hvor Mill tar eksplisitt avstand fra Humboldt. Mills divergerende påstand er at “When a person, either by express promise or by conduct, has encouraged another to rely on his continuing to act in a certain way – to build expectations and calculations – a new series of moral obligations arises on his part towards that person, which

---

²⁵⁵ Mill, *On Liberty*, 299.

²⁵⁶ *Ibid.*, 300.

²⁵⁷ *Ibid.*

²⁵⁸ Humboldt, *Ideen*, 34.

²⁵⁹ Mill, *On Liberty*, 300.

may possibly be overruled, but not ignored” og “even if, as von Humboldt maintains, they ought to make no difference in the *legal* freedom of the parties to release themselves from the engagement (and I also hold that they ought not make *much* difference), they necessarily make a great difference in the *moral* freedom”.²⁶⁰

Dette er en underlig påstand fra Mills side. For det første er det underlig at Mill hevder at *Ideens* “conciseness and generality” ikke tillater Humboldt å gå i dybden hva angår ekteskap. Humboldts avhandling er lengre enn Mills. For det andre synes det ikke klart at Humboldt ved nærmere ettertanke ville ha endret mening. Ett argument for dette er at ingenting i Humboldts senere forfatterskap peker i en slik retning, trass i at teoretisering rundt forholdet mellom kjønnene opptok ham livet ut. Et annet argument er at dette ser ut til å bryte med Humboldts grunnleggende rettsprinsipp. Mindre underlig er heller ikke Mills påstand om at en brå avslutning av et ekteskap i det minste kan være problematisk hva angår “*moral freedom*”. Grunnen til at også dette er en underlig påstand, er at det – gitt diskusjonens kontekst – er et temabytte. Dersom Mills påstand er at det kan være moralsk problematisk å gå brått ut av en ekteskapskontrakt, er det usikkert hvordan han er uenig med Humboldt, for Humboldt ser ut til kun å diskutere statsmaktens rolle når han i *Ideen* tar for seg ekteskapslovgivning. Spørsmålet står og faller derfor, slik jeg forstår det, på “*legal freedom*” og kun “*legal freedom*”, og saken gjøres etter mitt skjønn videre uklar nå Mill hevder at selv om statsmakten nok bør skille mellom ekteskapskontrakter og andre kontrakter, bør det ikke være “*much difference*” mellom disse – uten å gå inn i hva en slik forskjell bør bestå i. Grovt ser det likevel ut til at Mill åpner for at statsmakten i noen grad kan regulere ekteskapskontrakter, mens Humboldt ikke åpner for dette.

Med dette divergerende punktet mellom Humboldt og Mill har jeg dekket alle punktene i *On Liberty* som berører Humboldt. Det jeg har vist, er hvordan Mill dette verket bygger en dannelsesorientert etisk teori på et utilitaristisk grunnlag, og hvordan han på grunnlag av denne etikken bygger en liberal politisk filosofi. Jeg har også vist hvordan Mills gjennomgående argument for dette forholder seg til Humboldts argument for samme konklusjon, og hvordan en bevissthet rundt det resiproke forholdet mellom frihet og menneskelig utvikling er til stede hos begge og setter kvalifikasjoner for begge liberalisme.

Med en sådan presentasjon av både *Ideen* og *On Liberty* bak oss, skal vi nå forsøke å si noe overordnet om Humboldts innflytelse på Mill.

---

²⁶⁰ Mill, *On Liberty*, 300.

4.6: Sluttbemerkning

Spørsmålet som åpnet denne oppgaven var: Hva er det Humboldt-sitatet som åpner *On Liberty* representerer? Er det kun et tilfeldig sitat som Mill fant treffende, eller representerer sitatet noe mer dyptstikkende, som et pek til en viktig inspirasjonskilde eller en anerkjennelse av intellektuell gjeld? Ved å samle trådene fra de foregående kapitlene skal jeg nå søke å svare på dette spørsmålet.

På ett plan synes innflytelsen fra Humboldt svært klar. Den er konkretisert gjennom eksplisitte henvisninger både i *On Liberty* og i *Autobiography*, og Mill inntar et humboldsk standpunkt med henblikk på både sertifiseringer av ulike profesjoner, drift av skoler, slavekontrakter og farene ved et voksende byråkrati, og han sier seg i stor grad enig med Humboldt hva angår ekteskap.

Disse punktene er derimot, slik jeg ser dem, bare de mest synlige eksemplene på Humboldts innflytelse, og etter mitt skjønn har vi grunnlag for å hevde at innflytelsen var betydelig mer dyptstikkende. Som jeg har gjort rede for ovenfor, mener jeg vi har grunn til å tro at Mill valgte å skrive *On Liberty* som en selvstendig bok på grunn av eksponeringen for Humboldts tanker. For det første støttes dette av biografiske data rundt *On Liberty*s tilblivelse. For det andre er *On Liberty* i vesentlig grad lik *Ideen* både hva angår spørsmålet som tas opp, argumentasjonen for relevansen av dette spørsmålet, bokens hovedstruktur og bokens omfang. Jeg har også argumentert for at det er mulig å lese Mills prosjekt som et svar på utfordringen rettet til ham fra Chapman om å gi et filosofisk, snarere enn kun et økonomisk, forsvar liberalismen.

Dette vitner om en vesentlig grad av innflytelse hva angår *On Liberty*s hensikt. Likevel tror jeg også det er mulig å peke til en enda dypere innflytelseslinje; en som ikke bare angår verkets temavalg, hensikt og utforming, men også substansen i Mills argument. Slik Humboldt ser det, er en sterk begrensning av statsmakten nødvendig fordi dette er en forutsetning for menneskelig dannelse, og dette er et argument Mill overtar. Mills individualitetsideal ligger svært nær *Bildung*-idealet, og gitt Mills utgangspunkt er det forståelig hvorfor han fant Humboldts argument appellerende. Mill var fascinert *både* av romantikken og av liberalismen, og mens de fleste tilhengerne av romantikken i England var konservative, og den liberale bakgrunnen Mill kom fra hadde alt annet enn et romantisk verdensbilde, representerte Humboldt en integrasjon av de to tradisjonene.

Et videre spørsmål som det er mulig å stille, er om Humboldt ikke bare på et politisk plan, men også på et etisk plan, var viktig for Mill; altså, om Humboldt var viktig for Mills

utforming av en utilitarisme som skiller mellom høyere og lavere former for nytelse. Et utgangspunkt for å svare bekreftende på dette, kan være Humboldts skille mellom en grunnlykke og en dypere lykke som vi husker fra hans kritikk av Aristoteles og Kant (se s. 28-30 ovenfor). Jeg tror likevel ikke at vi med rimelighet kan hevde at Mills kvalitative nytelsesteori er et uttrykk for innflytelse fra Humboldt. For det første er det viktig å huske at Humboldt ikke fremholdt nytelse som sitt mål, og selv om Humboldt sier noe om hva lykke består i, sier han ikke noe om hva nytelse består i. Dessuten har skillet mellom lavere og høyere former for nytelse langt dypere røtter enn til 1700-tallet. Selv Prodikos og Demokrit argumenterte for et tilsvarende skille. Det vi likevel kan ha belegg for å hevde i etisk øyemed, er at Humboldt spilte en rolle i utformingen av Mills forståelse av dygd. Det kan argumenteres for at Mill fikk fra Humboldt deler av sin filosofiske antropologi, og dermed at Humboldt influerte hans teori om selvrealisering, om streben, om viktigheten av å kunne feile og om det nære forholdet mellom tanker og handlinger i et menneskes utvikling. Det er likevel vanskelig å si nøyaktig hvor mye av dette som kommer spesifikt fra Humboldt, for vi må huske at Mill fremmet dannelsesidealer før han skrev *On Liberty* og disse ideene er ikke særegne for Humboldt. Som sådan fremholder jeg at det sentrale elementet Mill fikk fra Humboldt, ikke er dannelsesidealet som sådan, men bruken av det som fundament for en liberal politisk teori.

Det er på dette punktet jeg mener vi har grunn til å hevde at Humboldt genuint *influerte* Mill, og det var dette som gjorde *On Liberty* til et annet skriftet enn det ville ha vært om det ikke var for Humboldt. Selv om historiens komplekse årsakskjeder gjør kontrafaktisk historieskrivning farlig, er en viss form for kontrafaktisk historie nødvendig dersom vi legger til grunn Hermeréns forståelse av innflytelse, der innflytelse innebærer en endring hos tenker B forårsaket av en tenker A. Det kontrafaktiske elementet er nødvendiggjort fordi det er *forskjellen* A utgjorde som konstituerer innflytelsen, og som nevnt er en forskjell er en forskjell *fra* noe, nærmere bestemt forskjellen fra hva B ville vært uten A. Selvsagt er det vanskelig å si hva *On Liberty* ville vært uten *Ideen*, men kildematerialet indikerer at *On Liberty* i det minste ville vært et essay snarere enn en bok. Innholdsmessig er det selvsagt umulig å si hvordan essayet ville ha vært, men min hypotese – en hypotese som dog verken kan verifiseres eller falsifiseres – er at tross i at Mill nok ville søkt å gi et mer romantisk forsvar for liberalismen enn hva vi finner hos Bentham, hadde essayet ikke ville båret med seg tenkning/tvangdikotomien som er særegen for Humboldt. Følgelig ville *On Liberty* vært et radikalt annerledes verk.

Som jeg gjorde rede for i innledningen, kan man i en studie som denne dog ikke utelukkende fokusere på det rent filosofiske; man må også spørre seg hvordan Mill *brakte* Humboldt. Et prinsipp jeg håper gjennomgående å ha tatt vare på, er at Mill på ingen måte ble passivt påvirket av Humboldt, og at Humboldt spiller en rolle for Mill som en del av Mills eget prosjekt. Det er derimot viktig å ha i mente at et slikt prosjekt ikke ikke fullt ut må være av intellektuell karakter, og det kan derfor ikke tas for gitt at samtlige av Mills ni referanser til Humboldt i *On Liberty* kun var oppgitt som følge av et ønske fra Mills side om å gjøre egen intellektuelle utvikling så gjennomsluktig som mulig.

Som nevnt var Humboldt et respektert navn i England. Det er vanskelig å si nøyaktig hvilken status Humboldt hadde blant intellektuelle i London på 1850-tallet, men gitt Humboldts språkfilosofi, filologi, lingvistikk og diplomatiske arbeid, i tillegg til hans brors enorme suksess, ser Humboldt ut til å ha vært et velkjent navn. Dette underbygges av utgivelsen av og salgstallene til *Wilhelm von Humboldt's Letter to a Woman Friend*, og av Coulthards omtale av ham i Humboldt-oversettelsens forord. De nevnte anmeldelsene tar også for gitt at leseren vet hvem Humboldt er, og man får inntrykk av at Humboldt, selv om han på ingen måte var en stjerne slik som Goethe, Kant og Hegel, var dypt en respektert person og et sentralt navn innen en rekke fagfelt. I så måte hadde Humboldt, etter min antagelse, mye av den samme posisjonen i europeisk åndsliv den gang som idag.

Det er derfor sannsynlig at Mill kan ha hatt noe å tjene på å knytte sin egen politiske tenkning til Humboldt, og det er også sannsynlig at Mill selv var klar over dette. Ideologiske debatter er i stor grad debatter om ideologiske røtter, og ved å utpeke Humboldt til en forgjenger for egne overbevisninger kan Mill ha plassert seg selv i et fordelaktig lys. Mest fordelaktig er det kanskje gitt den nevnte kombinasjonen av Humboldts romantiske bakgrunn og liberale politiske teori, da referanser til Humboldt kan ha gjort det lettere for Mill å argumentere for romantikkens idealer blant liberalister og for liberalismens idealer blant beundrere av romantikken.

Det synes unektelig også som om Mill refererer til Humboldt mer enn han må, og ni referanser er mye i en tekst som i utgangspunktet er en monograf. Gitt et talehandlingsperspektiv er det særlig to av disse referansene det er spesielt verdt å merke seg. Den første er Mills referanse til Humboldt i forbindelse med sertifisering for ulike profesjoner. Her skriver Mill, som sitert ovenfor:

I think, with Wilhelm von Humboldt, that degrees or other public certificates of scientific or professional acquirements should be given to all who present themselves for examination and stand the test, but that such certificates should confer no advantage over competitors other than the weight which may be attached to their testimony by public opinion.²⁶¹

Denne referansen er plassert på et punkt i Mills tekst der det ikke åpenbart er naturlig å trekke frem Humboldt, og Mill trekker ikke frem Humboldts syn for å diskutere hans påstand. Det eneste Mill gjør, er å knytte sitt eget standpunkt opp mot Humboldts, og Mill gjør dette innen et tema der Humboldt – gitt hans bakgrunn som universitetsgrunnlegger og utdanningsteoretiker – hadde en betydelig tyngde.

Den andre referansen angår ekteskap. Trass i at Mill, som vi så, går inn i en polemikk med Humboldt over dette temaet, er det interessant at Mill hevder at Humboldt, dersom han hadde behandlet temaet grundigere, ville ha kommet til samme konklusjon som ham selv.²⁶² Hvorfor hevder Mill dette? Det synes som om Mill anser Humboldt som en autoritet som det er verdt å knyttes opp mot, og Mill fremmer ikke en slik påstand om noen av de andre tenkerne han refererer til i verket.

Selv om jeg derfor tror et talehandlingsperspektiv er nødvendig for å danne et utfyllende bilde av Humboldts betydning for Mill, er det alene langt ifra tilstrekkelig. Jeg ser ingen grunn til å tro at Mill løy om sine forbindelser, og jeg håper å ha gjort klart hvordan Humboldt var sentral for Mill utover sin rolle som taktisk referanse. I rent intellektuell forstand var Humboldts innflytelse på Mill omfattende.

Det vi avslutningsvis kan spørre oss, er hvorvidt innflytelsen fra Humboldt var så omfattende som Capaldi tar for gitt når han skriver at *On Liberty* kan kalles en “re-statement” av *Ideen*. Dersom “re-statement” er et begrep som kun kan brukes om et verk Bs forhold til verk A dersom verk B er et plagiat av A eller dersom B er i full overenstemmelse med A, kan vi ikke godta Capaldis påstand. Det er dog også mulig å hevde at et verk B kvalifiserer som en “re-statement” hvis det presenterer den samme grunnleggende ideen som A, om enn som en del av et annet prosjekt og i en annen kontekst. Dersom “re-statement” skal være et gangbart begrep i idéhistoriefaget, er det i en slik forstand det bør forstås, og gitt denne forståelsen håper jeg i denne oppgaven å ha gjort rede for hvorfor vi har god grunn til å gi vår tilslutning til Capaldis påstand.

---

²⁶¹ Mill, *On Liberty*, 204.

²⁶² *Ibid.*, 300.

Etterord / Videre studier

Som jeg gjorde rede for i introduksjonen, er Humboldt-Mill-relasjonen lite utforsket. Store deler av forskningslitteraturen på Mill (se Bain, Berkowitz, Brady, Himmelfarb, Rees, Reeves, Ryan og Skorupski) vier svært lite oppmerksomhet til Humboldt, og som nevnt er Humboldt ikke nevnt overhode i Cambridge University Press' nyeste og mest omfattende presentasjon av Mills politiske teori, *John Stuart Mill's Political Thought: A Bicentennial Reassessment*. Dersom argumentet jeg har presentert i denne oppgaven holder, er Humboldt en person som fortjener mer oppmerksomhet i forskningslitteraturen på Mill.

Det er mange steder en slik forskning kan gripe fatt utover *Ideen-On Liberty*-relasjonen som denne oppgaven har fokusert på. For eksempel kan det være interessant å se etter ikke-politisk innflytelse. Et interessant utgangspunkt kunne være Mills innsettelsestale da han tok over posisjonen som rektor ved University of St. Andrews i 1867, en innsettelsestale der Mill tar til orde for viktigheten av en humanistisk dannelse. Det kan også være interessant å undersøke elementer av Humboldts lingvistikk og språkfilosofi i *System of Logic*, da Humboldts språklige arbeider ble kjent i England før hans politiske filosofi.

Et annet velkomment tema er *Ideens* virkningshistorie via *On Liberty*. *On Liberty* har en enorm virkningshistorie, og dersom Humboldt var en viktig innflytelseskilde for *On Liberty*, er en del av *On Libertys* virkningshistorie også Humboldts virkningshistorie. Dette er en historie som i noen grad er forsøkt sporet i Jens Petersens *Wilhelm von Humboldts Rechtsphilosophie*, men etter mitt syn går dette verket for langt i sine påstander om innflytelse. For eksempel hevder Petersen at Humboldt øvet innflytelse på John Rawls og Robert Nozick, og selv om dette begrunnes i argumentativ likhet, oppfyller ikke Petersens verk kravene for påvisning av innflytelse som jeg har søkt å legge til grunn for denne oppgaven. Det kunne derfor være interessant å undersøke Humboldts betydning, via Mill, for liberalismens nyere historie, og derigjennom, Humboldts plassering i den moderne politiske idéhistorien. Et interessant utgangspunkt for en slik undersøkelse kan være Georgios Varouxaki og Paul Kellys *John Stuart Mill: Thought and Influence – A Bicentennial Reassessment* som innværende år (2009) blir utgitt av Cambridge University Press i forbindelse med *On Libertys* 150-årsjubileum.

Litteratur

- Archard, David. "John Locke's children". *Children: rights and childhood*. London: Routledge 1993.
- Aris, Reinhold. *History of Political Thought in Germany from 1789 to 1815*. Florence (Kent.): Routledge, 1965.
- Aristoteles. *Den nikomakiske etikk*. Overs. av Ø. Rabbås og A. Stigen. Oslo: Bokklubben Dagens Bøker, 1999.
- August, Ernest (Duke of Cumberland). "Letter from Cumberland to King George, March 31 1820". A. Apsinall (red.) *Letters to King George IV 1762-1830*. Cambridge: Cambridge University Press, 1938.
- Bain, Alexander. *John Stuart Mill*. London: Greens, 1882.
- Battisti, Siegfried. *Freiheit und Bildung: Wilhelm von Humboldt's "Ideen zu einem Versuch, die Grenzen der Wirksamkeit des Staats zu Bestimmen" und das Subsidiaritätsprinzip*. Berlin: Duncker & Humblot, 1987.
- Beiser, Frederik. *Enlightenment, Revolution and Romanticism: The Genesis of Modern German Political Thought 1790-1800*. Cambridge (Mass.): Harvard University Press, 1992.
- Berlin, Isaiah. "John Stuart Mill and the Ends of Life". *Four Essays on Liberty*. Oxford: Oxford University Press, 1969.
- Berlinische Monatsschrift (1783-1796)*. Lipzig: Reclam, 1986.
- Berry, Norman P. *On Classical Liberalism and Libertarianism*. London: Palegrave Macmillan, 1987.
- Berkowitz, Peter. "Mill: Liberty, Virtue, and the Discipline of Individuality". *Mill and the Moral Character of Liberalism*. Eldon J. Eisenach (ed.). Pennsylvania: Pennsylvania State University Press, 1998.
- Block, Haskell M. "The Concept of Influence in Comparative Literature". *Yearbook of Comparative Literature*. Redaktører ikke oppgitt. Bloomington (Indi.): University of Indiana Press, 1958.
- Brady, Alexander. "Introduction" i John M. Robson (red.), *Collected Works of John Stuart Mill*, vol. XVIII. Toronto: Toronto University Press, 1977.
- Capaldi, Nicholas. *John Stuart Mill: A Biography*. Cambridge: Cambridge University Press, 2004.
- Chapman, John. "Review: The Sphere and Duties of Government". *Westminster Review*. London: John Chapman Publishers, October 1854.

- Chapman, John. "Editorial note" til John Chapman. "Review: The Sphere and Duties of Government". *Westminster Review*. London: John Chapman Publishers, October 1854.
- Critchley, Simon. *Continental Philosophy*. Oxford: Oxford University Press, 2001.
- Clayton, Jay og Eric Rothstein (red.), *Influence and Intertextuality in Literary Theory*. Madison (Wisc.): University of Wisconsin Press, 1991.
- Coleridge, Samuel Taylor. *The Friend: A Series of Essays*. London: Rest Fenner Publishers, 1818.
- Cowan, Marianne. *Humanist without portfolio*. Detroit: Wayne State University Press, 1963.
- Dalberg, Theodor. "Von den wahren Grenzen der Wirksamkeit des Staats" i Christian Daniel Voss (red.). *Auserlesene Bibliothek der Allgemeinen Staatswissenschaft*. Whitefish (Mont.): Kessinger Publishing, 2009.
- Bruno Gebhardt, *Wilhelm von Humboldt als Staatsmann*, Verlag C. G. Cotta, Stuttgart 1896.
- Hermeren, Göran. *Influence in Art and Literature*. Princeton: Princeton University Press, 1992.
- Himmelfarb, Gertrude. "Editor's Introduction". *On Liberty*. London: Penguin Books, 1974.
- Houghton, W. E. *The Victorian Frame of Mind*. New Haven (Con.): Yale University Press, 1964.
- Humboldt, Wilhelm von. *Wilhelm von Humboldts Gesammelte Werke*. Bind 1 – 7. Berlin: G. Reimer Verlag, 1843-1852.
- _____. *The Sphere and Duties of Government*. Joseph Coulthard (trans.). London: John Chapman Press, 1854.
- _____. "Brief an Brinkmann, Sept. 14 1792". *Wilhelm von Humboldts Briefe an Karl Gustav von Brinkmann*. Albert Leitzmann (red.). Stuttgart: Bibliothek des Literarischen Vereins, 1939.
- _____. *The Limits of State Action*. Overs. av Joseph Coulthard, R. J. Burrow (red.). Cambridge: Cambridge University Press, 1969.
- _____. *The Limits of State Action*. Overs. av Joseph Coulthard, R. J. Burrow og Stuart D. Warner (red.). Indianapolis (Ind.): LibertyFund Press, 1993.
- "K. Wilhelm Freiherr von Humboldt", *The Acton Institute*, URL = <http://www.acton.org/publications/randl/rl_liberal_en_12.php> [besøkt 3. mai 2009].
- "Literary Notes", *Monthly Christian Spectator*, London: William Freedman, November 1855.
- Laski, Harold J. *The Rise of Liberalism: The Philosophy of a Business Civilization*. New York: Harper & Brothers, 1936.
- Lassalle, Ferdinand. *Gesammelte Reden und Schriften*. E. Bernstein (red.), Berlin: Paul Cassierer Verlag, 1919.
- Locke, John. *Second Treatise of Government*. New Haven (Conn.): Yale University Press, 2003.
- Manent, Pierre. *An Intellectual History of Liberalism*. Princeton: Princeton University Press, 1996.

- Mill, John Stuart. *Collected Works of John Stuart Mill*. Bind 1-33. John M. Robson (red.). Toronto: Toronto University Press, 1977-1991.
- Moen, Ole Martin. "Can I say that Machiavelli was wrong? On the role of Truth-Value Judgments in Philosophy and History of Ideas". *Filosofisk supplement*. #4/2008.
- Moggach, Douglas. "Freedom and Perfection: The German Debate on the State in the Eighteenth Century", upublisert artikkel presentert for Canadian Political Science Association 2008, URL = <<http://www.cspa-acsp.ca/papers-2008/Moggach.pdf>> [besøkt 3. april 2009]
- Müller-Vollmer, Kurt. "Wilhelm von Humboldt". *The Stanford Encyclopedia of Philosophy (Fall 2008 Edition)*, Edward N. Zalta (red.), URL = <<http://plato.stanford.edu/archives/fall2008/entries/wilhelm-humboldt>>. [besøkt 29. mars 2009]
- Paine, Thomas. *Common Sense*. London: Penguin Books, 1986.
- Patterson, Annabel. *Early Modern Liberalism*. Cambridge: Cambridge University Press, 2006.
- Petersen, Jens. *Wilhelm von Humboldts Rechtsphilosophie*, 2. utgave. Berlin: De Gruyter Recht, 2007.
- Rees, John C. *John Stuart Mill's On Liberty*. Oxford: Oxford University Press, 1985.
- Reeves, Richard. *John Stuart Mill: Victorian Firebrand*. New York: Overlook Press, 2006.
- "Review: The Sphere and Duties of Government". *London Quarterly Review*. Bind IV. London: Walton and Maberly, April 1855.
- Ryan, Alan. "Mill in a Liberal Landscape". John Skorupski (red.), *Cambridge Companion to John Stuart Mill*. Cambridge: Cambridge University Press, 1998.
- Ruggiero, Guido de. *The History of European Liberalism*. Oversatt av R. G. Collingwood. Boston: Beacon Press, 1966.
- Seigel, Jerrold. *The Idea of the Self: Thought and Experience in Western Europe since the Seventeenth Century*. Cambridge: Cambridge University Press, 2005.
- Shelford, Leonard. *A Practical Treatise on the Law Concerning Lunatics, Idiots, and Persons Of Unsound Mind*. London: Stevens and Sons Publishers, 1844.
- Skinner, Quentin. "The Limits of Historical Explanation". *The Journal of the Royal Institute of Philosophy*. Bind XLI, Nr. 157. Cambridge: Cambridge University Press, 1966.
- _____. "Review: More's Utopia". *Past and Present*. No. 38. Oxford: Oxford University Press, 1967.
- _____. "Meaning and Understanding in the History of Ideas" i Tully, James (red.), *Meaning and Context: Quentin Skinner and his Critics*, Cambridge: Polity Press, 1998
- _____. *Visions of Politics*. Bind 1-3. Cambridge: Cambridge University Press, 2002.
- Sorkin, David. "Wilhelm von Humboldt : The Theory and Practice of Self-Formation". *Journal of the History of Ideas*. Bind 44, nr. 1. Philadelphia (Penn.): University of Pennsylvania Press, 1983.
- Spitta, Dietrich. *Die Staatsidee Wilhelm von Humboldts*. Berlin: Duncker & Humblot, 2004.

- Sweet, Paul R. "Young Wilhelm von Humboldt's Writings (1789-1793) Reconsidered". *Journal of the History of Ideas*. Bind 34, Nr. 3. Philadelphia (Penn.): University of Pennsylvania Press, 1973.
- _____. *Wilhelm von Humboldt: A Biography*. 2 bind. Columbus (Ohio): Ohio State University Press, 1978.
- Tocqueville, Alexis de. *Democracy in America*. Cambridge: Sever and Francis Publishers, 1864.
- Tully, James H. "The Pen is a Mighty Sword: Quentin Skinner's Analysis of Politics". *British Journal of Political Science*, Bind 13, nr. 4. Cambridge: Cambridge University Press, 1983.
- Valls, Andrew. "Self-Development and the Liberal State: The Cases of John Stuart Mill and Wilhelm von Humboldt". *Review of Politics*, bind 61. Notre Dame (Indi.): Notre Dame University Press, 1999.
- Varouxakis, Georgios og Paul Kelly (red.). *John Stuart Mill: Thought and Influence – A Bicentennial Reassessment*. Cambridge: Cambridge University Press, 2009.
- Voltaire. *Traité sur la tolérance*. Oxford: University of Oxford Press, 1999.
- Windelband, Wilhelm. *The History of Philosophy*. London: The Macmillan Company, 1901.